

Dagen van honger en ellende

Neel Doff

Vertaald door: Anna van Gogh-Kaulbach

bron

Neel Doff, *Dagen van honger en ellende* (vert. Anna van Gogh-Kaulbach). Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam 1915

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/doff001dage01_01/colofon.php

© 2013 dbnl / erven Anna van Gogh-Kaulbach

dbnl

Voorwoord

Dit is een boek van schrijnend leed.

Het leed is te schrijnender, omdat het zonder hoop wordt geleden. Zonder de hoop, die ontspruit uit den strijd.

Het is de jeugdgeschiedenis van een meisje uit een arbeidersgezin. Ze is op één na de oudste. Eerst op één na de oudste van vijf, later van negen broertjes en zusjes. Moeder is vóór haar trouwen kantwerkster geweest. Zij kent de kunst niet om met weinig of geen geld een aangroeiend gezin 'in orde' te houden. Vader is, omdat hij veel van paarden hield, maréchaussée geworden. Vader en moeder zijn alle twee mooie menschen. Ze krijgen mooie kinderen, snel na elkaar. Het huishouden is slordig. Vader gaat drinken. Van maréchaussée wordt hij heerenkoetsier, dan huurkoetsiersknecht, dan aapjeskoetsier. Geen van de kwalen der armoede gaat aan de Oldema's voorbij. Ze trekken van de eene stad naar de andere, van het eene krot in het andere. Moeder is handig in het oploopen van bedeeling. Maar er is geen bedeeling die levensonderhoud biedt voor een gezin. Eerst wordt Mina, de oudste, prostituée uit gemakzucht. Daarna moet de tweede dochter Keetje het worden om voor de kleine broertjes en zusjes den kost te verdienen.

Keetje Oldema vertelt in het boek al dit gebeuren.

Het boek is geen dagboek. Dagboeken worden door aankomende meisjes, in groote gezinnen, die wonen in kelders op den Haarlemmerdijk, of in krotten in een of andere steeg, maar weinig gehouden. Maar het verhaal van dit leven zou, indien het van dag tot dag was opgeteekend, niet precieser, niet echter, niet trouwer kunnen zijn. Zoo is het van een aangrijpendheid die in hoog litteraire werken niet vaak wordt bereikt.

Wij zeggen niet, dat de schrijfster geen litteratuur heeft gemaakt. Zij heeft litterair werk willen geven, zij heeft het gegeven. De schrijfster Neel Doff, is buiten het leven van Keetje Oldema gaan staan. Zij teekent dit leven zooals Keetje het in een dagboek niet zou hebben gekund. Zij doet het met schrijfsterstalent, scherp raak, zonder heftig gebaar.

Maar het is toch niet de litteraire verdienste van 'Jours de famine et de détresse', die ons er toe bracht de aandacht van den uitgever van de Wereldbibliotheek te vragen voor dit boek en om aan de schrijfster te vragen hare toestemming tot de vertaling te geven. Het is de omstandigheid, dat wij in 'Jours de famine et de détresse' een document hadden gevonden. Een document van grootestads armoêleven in krotten, een document van de onmaatschappelijke vernietiging van wat er moois is en moois had geworden aan gaven van geest en gemoed, massavernietiging die kwaal van de armoede is, document van anti-maatschappelijke neerdrukking en laaghouding van groote groepen in

VII

de arbeidersklasse. Een document van pijn doende werkelijkheid in den tijd van Keetje Oldema, een werkelijkheid die thans veertig jaar later nog niet tot het verleden behoort.

Keetje Oldema is ongeveer twaalf jaar, op den leeftijd om haar eerste communie te doen. Maar zij kent nooit haar catechismus, en wordt daarom niet toegelaten door den pastoor. Toch is het haar onverdragelijk voor zoo dom te worden gehouden. En om op den communiedag één keer in haar leven alles nieuw aan te krijgen, trekt haar sterk aan. Zij wil haar catechismus kennen. Thuis echter gaat het leeren niet in de eerige kamer met acht kinderen. Ze vindt een rustig hoekje op een hooge stoep van een huis aan de Heerengracht. Het valt meê. 'Ik die gedacht had niet te kunnen leeren, onthield als ik ze twee of drie keer herhaald had, antwoorden van zes, of zeven regels; ik was gered.' Een volgende maal, op het catechismusuur, kent zij haar les. De pastoor begrijpt de plotselinge verandering niet. Het kind vertelt van de stoep.

'Wat doe je als het regent?' vraagt de pastoor.

't Heeft nog niet geregend' zegt het kind.

Maar als er regen komt en sneeuw, vindt zij haar leerkamer in een van de privaten onder een van de bruggen over de gracht. Zij was weldra 'een van de besten' op den catechismus, en de pastoor koos haar uit om de andere meisjes bij de lessen te helpen.

VIII

Het zijn bladzijden als deze - het kleine boek heeft er verscheidene van niet veel mindere kracht - die voor ons aan het boek, naast zijn letterkundige waarde, zijn beteekenis geven als sociale getuigenis. Want zulke bladzijden zijn stukken doorleefd leven - leven zooals het door kinderen uit de arbeidersklasse duizendvoud wordt doorleefd. Wordt doorleefd door de gelijken van Keetje Oldema, in den tijd van den Fransch-Duitschen oorlog. Wordt doorleefd duizendvoudig, veertig jaar later. Er waren toen reeds Keetjes die ten spijt van alles wat omstandigheden en omgeving hen aan konden doen, opstegen, hoog boven het door meer bevoorrechten gemakkelijk bereikte peil. Er zijn thans ook zulke Keetjes, en in percentsgewijze verhouding is hun aantal, het aantal der zich tòch opwerkenden, allicht grooter geworden. Maar er waren toen en er zijn thans veel Keetjes die onder blijven en onder gaan in den poel. Deze dingen, wel dikwijls gezegd, maar niet dikwijls genoeg, worden door dit boek gezegd op sterk aangrijpende wijze.

Wij weten niet of de schrijfster, Mevrouw Neel Doff, haar boek als aanklacht tegen het zoo verstikken van veel moois en veel goeds en veel hoogs in veel Keetjes, van beiderlei geslacht, heeft bedoeld. Voor ons echter is het een aanklacht van zoo zuivere echtheid, dat wij hopen dat zij door velen mag worden gehoord.

F.M. WIBAUT.

Een visioen

Het sneeuwt; ik ben verkouden; op het plein maken de jongens glijbaantjes. Ik leun met mijn ellebogen op de vensterbank en kijk naar de drukte op de sneeuw. Wat zijn die kinderen vlug en lenig! Grooten en kleinen geven zich aan het spel; ze glijden, ze botsen tegen elkander; ze vallen op en over elkaar.

Daar gaat een jongen in lompen, vuil, met warrelige haren en te groote klompen, zijn kousen vol gaten, de knieën door zijn broek, 't achterdeel van zijn broek in flarden; zijn gezicht is bol-bleek, maar zijn lichaam vlug en gespierd. Al van verre neemt hij zijn vaart en glijdt wel twaalf meter voort. In dien niet te stuiten vaart, sleept hij anderen mee, gooit ze om op zijn weg. Niemand heeft zich bezeerd. Toch worden ze allemaal boos; ze staan op en vallen den kleinen jongen aan; hij is immers vlugger dan zij en vuil en vol ongedierte. Zij trekken hem buiten de glijbaan, rollen hem in de sneeuw, stompen hem en gooien hem met den mond tegen het trottoir. De jongen staat op, tracht zich te verdedigen, den arm als een schild vóór zijn gezicht; maar hij is alleen. Erbarmelijk huilend van woede en verdriet, gaat hij weg.

Zóó kwam, toen wij klein waren, mijn broer Kees altijd bij ons terug. Die gevoelige Kees! hij had prachtige tranen, groot en doorschijnend als dauwdroppels.

Terwijl ik mij van het raam afwendde, zag ik mijn gezicht in het spionnetje. Mijn mond was samengetrokken, mijn oogen nat van tranen; ik had één van de smartelijke tooneelen uit onze ongelukkige jeugd weer doorleefd.

Al die tooneelen, waaruit wij gehoond en mishandeld achter bleven, kwamen voort uit onze armoede, want als 't een pretje geldt, worden altijd de haveloozen afgerost.

Mijn ouders

Vóór de verandering, die de ellende onophoudelijk, zeker en doelbewust zelfs de best geëarde naturen doet ondergaan, waren mijne ouders, in hun klasse en naar hun opvoeding werkelijk twee zeldzame wezens; beiden bijzonder mooi, ofschoon volkomen tegengesteld aan elkaar.

Mijn vader, Dirk Oldema, was een Fries van zes voet lang, slank en veerkrachtig als een berk en ongelooflijk lenig.

Hij had een frissche gelaatstint, blinkende, licht blauwe oogen, een prachtig gebit, licht kastanjebruin krulhaar, een heldere, welluidende stem bij 't spreken en een lichte tenor, die, als hij zong, de voorbijgangers deed stilstaan.

Zijn grootste vreugde was, 's avonds met al zijn kinderen bij den haard te zitten en in koor te zingen of anecdotes te vertellen uit zijn soldatenleven, van toen hij trompetter was en een mooi paard had en hoe hij, terwijl de anderen aan 't drinken en brassen waren, de kousen stopte voor het heele regiment om boeken te kunnen huren. Dat was het eenige tijdperk van geluk, dat hij in zijn leven gekend had.

Mijn moeder, afkomstig uit Luik, was klein en bruin; haar schoonheid was pikant, en alles aan haar even fijn en welgemaakt; zij las romans vol avonturen, zonder ooit in haar leven avonturen gehad te hebben. Ze voelde meer voor luxe dan voor behagelijkheid, en

dit uitte zich, tengevolge van haar gebrekkige opvoeding, in een mutsje met roode en witte linten op een slordig kapsel of lakschoenen over kousen met gaten. Haar grootste plezier was, met Mina, mijn oudste zuster, uit te gaan en winkels te kijken, in de uitstallingen prachtige toiletten voor ons allemaal uit te zoeken, zich er voor op te winden en over den smaak en keus te kibbelen, alsof zij 't gekocht had. Beiden kwamen thuis met gloeiende hoofden en zetten 't gekibbel voort bij een kop koffie met suiker.

Eén der grootste aantrekkelijkheden van die mooie dingen zou geweest zijn, de burens en de tantes de oogen uit te steken. Bij gebrek aan dat moois kleepte moeder, als zij een nieuw mutsje had of een japon, hier of daar bij een uitdrager gekocht, haar kleinste kind zoo mooi mogelijk aan en ging op en neer wandelen in de straat, waar één van de buurvrouwen of de tantes woonden, die zij wilde doen barsten van jaloezie. Zij wiegde haar heupen heen en weer onder 't loopen en speelde met het kind en deed of ze niemand zag, maar met een schuin oog nam zij alles waar en kwam ons vertellen, hoe één van de tantes een puntje van 't gordijn had opgelicht, maar zelf was weggekropen, en hoe zij toen nicht Kaatje had gestuurd, om moeders japon goed op te nemen en hoe tante stellig groen was geworden van nijd, toen zij moeder en haar kindje zoo mooi uitgedoscht zag.

Toch was moeder heel goedhartig en ik heb gezien hoe zij, ondanks haar groote armoede, haar zondagsche japon aan diezelfde burens leende om hem in den lommerd te brengen. Als men haar een beetje tegemoet kwam, gaf zij zich geheel, te veel zelfs: soms bracht zij heele dagen bij anderen door en liet huis-

houding en kleintjes aan hun lot over. Ze was meer slim dan verstandig en zou dus een luxepopje geweest moeten zijn: daar was ze geheel op aangelegd.

Terwijl zij ons in hare armen wiegde, zong ze altijd lofliederen aan de Heilige Maagd: 'Maria, koningin der hemelen!' en dan was er sprake van 'kleederen van blauwe zijde.' Ik heb haar alleen hooren zingen toen ik nog klein was: later had de ellende het haar verleerd. Ik herinner mij een klankvolle stem vol bekoring; zelfs toen moeder oud was, bleef haar spreekstem zoo buigzaam en haar lach zoo jong, dat men rustig en vroolijk werd in haar bijzijn.

Toen vader uit het leger ging, trouwde hij en werd gendarme; 't was vooral zijn groote liefde voor paarden die er hem toe bracht, dit beroep te kiezen. Moeder, die van haar dertiende jaar af wees was en haar brood had moeten verdienen als kantwerkster, wist hoegenaamd niets van het huishouden. Van den vroegen morgen tot laat in den nacht had zij de kantklossen moeten hanteeren; ze stond alleen op van haar lage stoeltje om aan tafel te gaan en dadelijk na den maaltijd nam zij haar jachtigen arbeid weer op; dat werk had haar 't zenuwachtige oogknippen bezorgd, waaruit ik altijd kon opmaken, wat in haar omging. Het eerste maal, dat zij voor vader klaarmaakte, bestond uit aardappels, met lijnolie als saus in plaats van raapolie.

Hoe kon het ook anders? Zij had nooit vrijheid gehad; nu was zij getrouwd en mocht wel een beetje gaan babbelen bij de vrouwen van de andere gendarmes. En als vader thuiskwam van zijn ronde, vond hij niets klaar en moest zich dikwijls weer in 't zadel zetten zonder gegeten te hebben.

Dan nam hij op de pleisterplaatsen de borreltjes aan, die men de gendarmes graag aanbiedt om op goeden voet met hen te blijven en op den terugrit zat hij dronken te paard. Hij werd verscheidene keeren overgeplaatst en eindelijk ontslagen.

Daarna werd hij jachtopziener, maar dat beroep gaf hij uit eigen beweging weer op; het was hem onmogelijk, een man te bekeuren, die nooit vleesch kreeg en op zijn eigen land een konijn had doodgeschoten. Als vader een geweerschot hoorde, dat hem verdacht voorkwam, maakte hij een omweg en 's nachts ging hij den boer waarschuwen, hoe hij genoodzaakt zou zijn, den volgenden morgen procesverbaal op te maken en beslag te leggen op het geweer, dat onder de rapen verborgen was.

Daarna, altijd uit liefde voor paarden, werd hij koetsier bij families, die équipage hielden, maar hij vond 't een ontzettend ding, zijn knevel te moeten afscheren en bleef er niet. Hij zocht een betrekking bij een stalhouder en al lager en lager dalend, werd hij vrachtjes-koetsier op een huurrijtuig. De eerste keer, toen hij op den bok van een vigelante klom, schaamde hij zich, als over een teeken van verval, maar later dacht hij er anders over en zei, dat de koetsiers van een huurvigelante arbeiders, maar die van een heerenhuis knechts waren.

Moeder kon dagen lang zonder eten blijven en had er volstrekt geen last van, terwijl vader verschrikkelijk onder zulke ontberingen leed en als er dan een beetje geld in huis kwam, gaf het onenigheid. De één wou alles voor voedsel besteden; de ander stond er op, een deel te gebruiken voor kleeren of andere noodzakelijke dingen. Zoo had moeder altijd een

spaarkous en deed allerlei dingen in 't geniep, wat vader woedend maakte.

Die twee wezens, zoo verschillend van ras en van karakter, hadden elkaar genomen om hunne schoonheid en uit liefde; in hun huwelijk kwamen twee ongerepte lichamen samen; zij kregen negen kinderen.

Overigens kwamen noch hun smaak, noch hunne neigingen overeen en met de armoede tot basis was het resultaat een onoplosbare warboel.

Nergens heb ik zooveel als bij ons hooren spreken over wat mooi was. Als wij ons voorstelden rijk te zijn, bespraken wij in de eerste plaats, wat we dan zouden leeren, en welke mooie dingen we om ons heen zouden hebben; ofschoon wij echte hongerlijders waren, kwam eten pas 't laatst in aanmerking.

Ik herinner mij een Zondagmiddag, toen vader moeder, die weer een kind aan de borst had, wilde voorlezen; het werd hun onmogelijk gemaakt door de bovenburen; zij hadden visite en vermaakten zich met zingen, waarbij zij met de voeten de maat stampen en met de messen tegen de glazen tikten. Vader had al meer dan eens met een vloek zijn boek dichtgeslagen, toen er aan de deur geklopt werd.

't Was onze buurvrouw, die mijn ouders kwam uitnoodigen, in hun pret te deelen.

'Ik zei in me zelf: de burens hebben nooit niks, ze gaan uit verveling maar lezen. Dus als u met ons mee wilt doen?'

Vader bedankte, een beetje uit de hoogte; in zijn toon klonken minachting en ergernis door, omdat de burens dachten, dat hij plezier zou kunnen hebben in zulke minne dingen. De vrouw ging beteuterd weg.

Als vader buiten was, kwam zulk een overweldi-

gende vreugde over hem, dat de tranen hem in de oogen welden; zelfs het gekwaak van de kikvorschen had hem iets te zeggen en als wij ze met steenen wilden gooien, zei hij: 'Jullie verstoort hun gebabbel en ze weten zich zoo goed uit te drukken in hun taal! Ze leven in een gezin net als wij en hebben kinderen, maar ze hebben zeker niet zooveel ellende, anders zouden ze niet zoo vroolijk zijn.'

Na mijn negende of tiende jaar herinner ik mij niet veel, om met plezier aan terug te denken. De armoede had zijn intrek bij ons genomen; ze groeide aan bij elk nieuw-geboren kind en het verval en de moedeloosheid van mijn ouders brachten meer en meer dagen van honger en nood.

Toen ik wakker werd, was het avond

Ik had mazelen gehad en was op een middag uit huis gesnapt om naar jongens te kijken, die aan 't spelen waren; ze hadden pijpekoppen in den grond gezet en gooiden daar knikkers in.

Ik keek er verwonderd naar, hoe hunne schaduwen zich rekten of inkrompen, al naar de bewegingen, die zij maakten en ik vroeg mij af, waar die schaduwen vandaan kwamen en waarom zij zich zoo rekten en weer inkrompen, toen ik opeens een stomp in mijn rug voelde en door elkaar geschud werd, terwijl een stem mij toeschreeuwde:

‘Ondeugende meid, je kon je de dood op je hals halen door uit te gaan!’

Het was ons dienstmeisje, dat mij op die manier tot de orde riep; wij hadden, 't klinkt als een bespotting, een dienstmeisje.

Moeder, die toen nog maar vijf kinderen had, kon haar beroep van kantwerkster nog uitoefenen; en daar er op 't oogenblik werk in overvloed was, had zij een klein dienstmeisje moeten aannemen om haar in 't huishouden te helpen.

't Meisje gaf mij een flink pak slaag, zooals onder het volk gebruikelijk is, als een kind zich bezeerd heeft; toen legde zij mij in mijn houten kribje, dat op den grond tegen den muur stond.

Ik viel in slaap en toen ik wakker werd, was het avond.

O! dat heerlijke gevoel van welbehagen en gezelligheid!

De kamer was goed verlicht; in 't fornuis brandde een flink vuur; moeder zat vóór haar kantkussen en vader las hardop voor uit de Duizend en Eén nacht: nu en dan hield hij even op, om met moeder van gedachten te wisselen.

‘Cato, als wij maar konden zeggen: “Sesam, open u!” dan zou ik je niet zoo je oogen laten bederven met dat kant-werk 's avonds.’

‘Laten we blij zijn, dat ik deze bestelling hier in 't stadje gekregen heb. En ik houd ook van 't werk; deze guirlande is zoo mooi; ik heb 't idee gekregen, toen ik kinderen met bladeren zag spelen. Mijn patroon is heel goed uitgevallen en nu heb ik er plezier in.’

En haar vingers gooiden de klosjes zóó vlug door elkaar, dat men ze niet kon volgen.

In de kamer hing een heerlijke geur van osselever in azijn, die stond te stoven op een hoek van de kachel; straks zouden wij die eten en ik zou ook mijn deel krijgen.

Vader ging van tijd tot tijd het deksel oplichten om te proeven en terwijl hij de lepel goed aflikte, zei hij: ‘Cato, 't zal lekker zijn.’

Ik luisterde naar vaders lezen, ik ademde den lekkeren geur in en viel weer in slaap.

Slapen is net zoo goed als eten.

Eerste uittocht

Vader was een heel goed werkmans, maar hij verstond de kunst, zich gehaat te maken; hij toonde te veel, dat domheid en gemeenheid hem tegenstonden. Zoo moest hij weg uit het stadje om elders werk te zoeken en ging naar Amsterdam, vanwaar hij weldra aan moeder schreef, bij hem te komen.

‘Verkoop onze oude rommel maar’, voegde hij er bij, ‘om de reis te doen; hier vindt je alles, wat je noodig hebt.’

Moeder wist, wat dat beteekende: er was van alles in de winkels, maar wij zouden tusschen vier kale muren moeten huizen.

Vader verbeeldde zich altijd, dat alles ons uit den hemel in den schoot zou vallen en praatte dan allerlei onzin.

Dus hield moeder in 't minst geen rekening met dien kinderachtigen raad en wist van het Weldadigheidsgenootschap onze verhuizing naar Amsterdam te verkrijgen.

Er was voor ons en ons schamele inboedeltje plaats gevonden op een schuit, die koopwaar vervoerde. Op een avond kwamen twee beambten van het Weldadigheidsgenootschap ons halen om ons in te schepen. Moeder had mijn zusje Naatje aan de borst; de beambten waren zoo vriendelijk, de vier andere kinderen aan de hand te houden.

Het was laag water; we moesten een hoogen ladder

af; ik herinner mij heel goed den angst, dien wij uitstonden voor dien zwarten afgrond: één van mijn broertjes riep, 'dat hij niet onder water naar vader wou'; mij ging het als gewoonlijk: ik sidderde, maar trachtte de dappere uit te hangen.

We werden één voor één naar beneden en in de algemeene kajuit gebracht: er waren geen kooien, buiten die voor het personeel en er was niets, waarop wij konden gaan zitten. De schippers hadden blijkbaar 't land aan dat kleine goed, dat schreeuwde, zich bevuilde en zoo meer....

De schuit ging op weg. Wij hadden ons op den grond laten zakken; moeder kwam op haar beurt bij ons zitten en spreidde haar rokken om zich heen, waarop wij allemaal gingen liggen, 't hoofd in haar schoot; Naatje was nog altijd aan 't zuigen. Ik kon niet slapen; ik was maar vijf jaar, maar ik herinner mij heel goed, dat er een man binnenkwam, met afkeer naar ons keek, zich zonder plichtplegingen uitkleedde en ging liggen; hij vloekte telkens als een van de kleintjes hoestte of schreide.

Het Liefdadigheidsgenootschap had alleen onze overtocht betaald, juist als voor de vaten olie en de andere koopwaar.

Men had ons op den grond laten liggen als een hond met haar jongen en mijn mooie moedertje, met haar zuigeling aan de borst, had niet eens een kop koffie gehad.... niets.... niets.

Zoo kwamen we, bleek en bibberend van honger en kou, door den Amstel in Amsterdam aan, waar vader ons op de sluizen stond op te wachten. Terwijl de schuit aanlegde, werden wij op de loopplank ge heschen.

Er was maar aan één kant een leuning en vader, die altijd een waaghals was, liet ons over die planken van de ééne sluis op de andere lopen, tot wij op de kade stonden. Toen bracht hij ons door straten, over bruggen en langs grachten naar een slop, waar hij een kamer had gehoord op de eerste verdieping van een krottig huis. Wij kregen koffie en boterhammen en werden op stroo te slapen gelegd in een donker, afgesloten hok.

Lorretjes en overschotjes

Ik heb dikwijls gelezen en hooren zeggen, dat de geur van een bloem of de smaak van een vrucht bij enkele menschen een bijzonder mooi, poëtisch tijdperk uit hun jeugd weer voor den geest roept. Wat mij betreft, op enkele, zeer kleine uitzonderingen na, bezit ik geen enkele herinnering aan iets bijzonder moois of iets poëtisch. Al mijne frissche en reine gevoelens werden bedorven door armoede, onwetendheid en schaamte.

't Is trouwens niet, terwijl ik een bloem ruik of een vrucht proef, maar terwijl ik Hollandsche kaas eet, dat een bladzijde uit mijn vroege kindschheid in mijn herinnering opdaagt.

Onze ellende werd reeds hevig voelbaar, tengevolge van het aantal kinderen, dat elk jaar aangroeide. Eén van mijn tantes was dienstbode in een groot bordeel: zij was heel goed voor ons.

's Avonds, als het leven in die inrichting in vollen gang was en er niet zoo streng op alles gelet werd, liet zij ons aan de deur komen en gaf ons de overschotjes, die de dames op tafel hadden laten liggen, onder anderen korstjes kaas, waarvan de smaak, toen ik die straks weer proefde, mij dat alles als op een film weer deed zien.

Tante bracht ook, onder haar kleeren verborgen, strikjes en zijden of fluweelen lintjes voor ons mee, waarmee moeder onze hoeden opmaakte; laag uitge-

sneden japonlijven van Schotsche zij, die moeder voor ons vermaakte en waar zij ons, tot groote verbazing van de bureu, mee uitdoschte.

Ik herinner mij een beeldig jurkje, dat moeder voor mij gemaakt had van lapjes stof met kleine geel- en zwarte blokjes, die zij aan elkaar genaaid had, elke naad verborgen onder een plooitje.

En uit al die lorretjes en overschotjes steeg een zoete geur op, dien wij met genot inademden.

Palingkoppen en vellen

Zaterdag 's avonds, als vader zijn loon kreeg, ging moeder met mijn oudste zuster hem afhalen en dan werden er lekkere dingen gekocht om bij de boterham te eten. Ik moest zo lang op het huis passen en op de kleintjes, die in bed lagen.

Wij woonden in een kelder op den Haarlemmerdijk. Als moeder en mijn zuster weg waren, ging ik op het trapje naar de straat zitten om naar de voorbijgangers te kijken.

Ik bekeek ze van beneden af: ik lag met mijn armen en mijn hoofd op de plank van de goot, die in de Hollandsche steden langs de huizen liep. Van tijd tot tijd ging ik naar beneden en stak één van de kleintjes, die begon te huilen, de speen weer in den mond; dan nam ik mijn plaats weer in.

Als de nachtwacht voorbij kwam, kroop ik in onzen kelder; hij riep, hoe laat het was en draaide zijn ratel rond, die mij bang maakte; als hij voorbij was, ging ik weer op mijn oude plaatsje zitten.

Ik werd slaperig, maar 't geroep van de koopvrouw met gerookte paling, dat ik in de verte hoorde, maakte mij weer wakker en gaf me hoop, dat mijn ouders thuis zouden komen en gerookte paling meebrengen of haring in het zuur of misschien wel gebraden saucijsjes.

Doch ten slotte, door vermoeidheid overmand, sliep ik in op de stoep en de nachtwacht bracht mij in den

kelder, waar hij mij naast de andere kinderen op het armzalige bed legde.

Mijn ouders hadden voor stelregel: slapen is net zoo goed als eten.

Den anderen morgen vonden mijn broertjes en zusjes en ik koppen en vellen van de gerookte paling of zure haring: 't overschot van de smulpartij van den vorigen avond en die aten wij dan bij onze boterhammen.

Tweede uittocht

Wij waren in Holland op zijn Smalst gaan wonen, toen daar het kanaal naar IJmuiden werd gegraven.

Vader had werk in de stallen, maar hij hield 't nergens lang uit; we moesten weer verhuizen. Hij ging te voet naar Amsterdam, waar hij door zijn gunstige voorkomen dadelijk werk vond. Op een zondag kwam hij ons halen. Wij hadden voor zes gulden een boerenwagen gehuurd, die ons in den nacht naar Amsterdam zou brengen. Ofschoon wij den geheelen wagen besproken hadden, had de boer een groot gedeelte gevuld met dingen van hem: tonnen, manden en een enorm groote winkel-koffiemolen, die hij in de stad wilde laten slijpen.

Daar reden we, ongelukkig op elkaar gepakt, in de duisternis langs de kronkelende Hollandsche wegen, met gele steenen geplaveid. Toen wij Haarlem voorbij waren, reden we uren lang over een dijk. We konden geen hand voor oogen zien en hoorden niets dan het geklots der golven, die tegen de oevers sloegen en de schelle kreten van een paar nachtvogels. De kar bleef elk oogenblik stilstaan; vader stapte uit, om te zien, of wij nog wel midden op den dijk waren en om het paard, dat bang was, toe te spreken. Het was heel gevaarlijk rijden op die smalle richel, verlicht door een belachelijk klein lantaarntje, dat aan de kar hing. De kinderen gilden. Moeder - zooals altijd wanneer er gevaar was - zeide het Evangelie van

Johannes op: ‘In den beginne was daar het Woord, en het Woord was met God en het Woord was God’.

Vader vloekte; de boer zat er zwijgend bij.

Een schok van de kar deed de groote koffiemolen op mijn neus vallen. Ik begon te huilen, maar moeder, die niet kon zien wat er gebeurd was, werd boos en gaf mij een paar klappen om mij te doen zwijgen. Mijn heele gezicht zwol verschrikkelijk op, zoodat mijn oogen bijna dicht waren. Toen het dag werd, begon ik weer zachtjes te kreunen en zei:

‘Moeder, kijk eens, ik kan haast niet meer zien.’

Moeder schrikte en begon er zich over te beklagen, dat, ofschoon wij voor de heele kar betaald hadden, de boer er zooveel had opgeladen, dat haar kinderen bijna vermoord werden.

Vroeg in den morgen kwamen wij in Amsterdam aan op den Haarlemmerdijk, waar vader een kelder had gehoord. Hij nam de kinderen één voor één onder de armen en liet ze van den wagen springen. Omdat mijn gezicht zoo gezwollen was, droeg hij mij tot in den kelder, al sussend: ‘Arm klein Poeske, stil maar; we hadden best allemaal kunnen verdrinken.’

Non! Non!

Op dagen, als de ellende ons niet al te zeer op de hielen zat, wist ik, alleen uit de kracht mijner verbeelding, vreugde en mooie fijne gevoelens te putten. Op zulke dagen nam ik mijn pop, mijn bikkels en mijn zak vol stukjes porcelein en aardewerk, waar een bloempje of een figuurtje op stond en zoo ging ik naar de hoofdgrachten en zocht er een mooi huis uit.

De hoofdgrachten van Amsterdam boezemden mij grooten eerbied in: 'ik kon mij Asschepoester niet anders voorstellen dan in één van die huizen uit de XVIIde of XVIIIde eeuw met hun dubbele hoge stoep van blauw graniet, afgesloten door hekken en kettingen van gesmeed ijzer, met de statige gebeeldhouwde deur, donkergroen als het modderige water van de grachten; het ijzeren lofwerk over het breede bovenlicht scheen door goudsmidshanden uitgehouwen en gebeiteld. De oude boomen, die zich spiegelden in het water en de schuiten, die er doorheen gleden, alsof ze op olie voeren, gaven mij een gevoel van vrede, zooals ik nooit, in geen enkel land, meer heb ondervonden.

Ik koos een trede van de stoep uit, om mijn zak te ledigen; ik stalde mijn stukjes aardewerk uit als schotels op een dressoir en zette mijn pop in het midden.

Onder het spelen vermeide mijn geest zich in droomen en verbeeldingen, die tot in het huis doordrongen.

Ik woonde er met de personen uit de sprookjes, die ik kende. Ik had zalen vol poppen in alle grootten, gekleed als de prinsessen op de prenten van Epinal; zij hadden echt haar, oogen, die open en dicht gingen en ze zeiden: ‘Papa!’ en ‘Mama!’

Of ik voer op de grachten in een blauw bootje met een zeil van oranjedoek.

Als ik mij verbeeldde, ‘de schoone Slaapster in het Bosch’ te zijn, had ik erg veel moeite met het bosch, omdat ik er nooit een gezien had. Dus liet ik mij slapen in mijn hemelsblauwe boot; ze was komen aandrijven van een eiland in de Zuiderzee, door al de bochten van de stadsgrachten en was zoo zachtjes aan voortgeleden tot in de Heerengracht; daar stapte een meneer met kanten aan zijn jas en een degen op zij in de boot, maakte mij wakker, en bracht mij in het mooie huis, waar ik op de stoep speelde.

Maar nog liever wilde ik gewekt worden door een blonde jonge dame, naar wie ik, als ik mijn oogen open deed, de armen zou kunnen uitstrekken.

Nu en dan ging de deur van het huis open om een oude dame door te laten in crinoline en luifelhoed, het kalme gelaat omlijst door gepommadeerde bandeaux en grijze hangkrullen. Of 't was een jonge vrouw, naar de laatste mode gekleed in een paletot sac op een grijze rok, nauw van boven en van onderen uitlopend in een sleep, die over de straat veegde. Op haar hoofd droeg zij een groote chignon met krulletjes en een heel klein rond hoedje, van voren opgewipt; groote gitten oorbellen bengelden aan haar uitgerekte oorlellen; in haar hand hield ze een miniatuur parasolletje van groene zij, omzet met franje en met dichtgeslagen ivoren stok.

De dames lieten mij meestal met rust op de stoep met een vriendelijk: 'Ben je aan 't spelen, kindlief?'

De klank van haar stem en de manier, waarop zij de woorden uitspraken, deden mij prettig aan.

Een andere keer kwam uit de dienstdeur onder de stoep een dienstbode naar buiten in een licht katoenen japon, een wit schort en op pantoffels met bloemen geborduurd; de muts van gepijpte tulle stond hoog op haar kuif; ze had een plat mandje van wit riet bij zich voor de boodschappen en ging zelden voorbij, zonder mij op te jagen, of te zeggen:

'Stout kind, je steekt de bink!'

Kon ik mij soms verbeelden, in gezelschap te zijn van de mooie dames, die de statige huizen bewoonden, zulke uitlatingen wierpen mij terug in de werkelijkheid en bij gebrek aan beter zou ik wel met één van die mooie dienstmeisjes willen ruilen.

Mijn paaschbeste jurk was nooit zoo smetloos als haar werkjapon; en ik kon niet genoeg kijken naar haar mooie, bloote armen, dik en rond.

Moeder, mijn oudste zuster en wij allemaal hadden heel magere armen met polsjes van niks, waar de vrouwen uit 't slop altijd wat op te zeggen hadden.

Zelfs op Mina's kleine, hoog ingeplante borsten hadden zij iets aan te merken en zij wenschten haar te goeder trouw een paar flinke hangborsten toe, die met elke beweging meeschudden in 't japonlijf.

Op een keer, toen ik op een stoep zat van de Heerengracht, kwam een jonge dame het huis uit met een meisje van mijn leeftijd: tien jaar ongeveer. 't Meisje bleef bij mijn speelgoed staan kijken; toen zocht zij in haar zak, haalde er een geldstukje uit en wilde 't mij geven. Ik kneep allebei mijn handen

dicht en hield ze op mijn rug, terwijl ik het jongejuffertje aankeek. Zij kleurde tot in haar hals en vluchtte terug naar de dame, sloeg de armen om haar heen, verborg het gezicht in haar rokken en vertelde al schreiende iets. De dame bracht haar bij mij en gaf mij suikergoed, dat ik aannam; toen wendde zij zich in een vreemde taal tot het meisje. Het kind antwoordde in diezelfde taal:

‘Non! Non!’

terwijl zij stampvoette en haar handen weghield.

De dame trachtte haar over te halen, nam één van haar handen en legde die in de mijne.

Wij keken elkaar aan. Zij had blauwe oogen en blonde krullen net als ik. In dit oogenblik begreep ik haar beter dan ik ooit de menschen uit mijn eigen klasse begrepen had; maar waarom, als wij zoo gelijk waren, was zij toch zoo anders? Ik had haar kunnen krabben, kunnen trappen om dat onderscheid, dat ik niet begreep en waar ik iets vijandigs in voelde.

Toen zij weg waren, vroeg ik mij af, waarin dat onderscheid bestond, en waar het uit voortkwam en van dien dag af, was ik er te goeder trouw van overtuigd, dat de rijken van kostbaarder maaksel waren dan wij, armen. Ik was er van overtuigd als zij spraken, als zij lachten vooral en omdat zij in woorden konden brengen, wat ik alleen maar kon voelen.

Maar ik had nog iets anders vastgehouden.

Het kleine juffertje had ‘Non! Non!’ geroepen met een fel stemmetje, waarvan ik de klank toch bewonderde; ‘Non!’ ‘Non!’ schenen mij nu de mooiste, de meest voorname woorden toe, die ik ooit gehoord had.

Ik wist niet, wat ze beteekenden, maar ze waren in mijn geheugen gegrift en ik gebruikte ze voor 't eerst,

toen Mina mij een boodschap wou laten doen in plaats van papillotten in Naatjes haar te zetten. Ik antwoordde al stampvoetend ‘Non! Non!’ en bootste de stem van het kleine meisje na. Dit deed Mina ophouden met boenen en moeder met kousen stoppen.

‘Lieve hemel, waar haalt 't schepseltje die woorden vandaan? dat is Fransch.’

‘Fransch?’ zei Mina. ‘Waar zou ze dat vandaan moeten halen? Dat schaap verzint die woorden, zooals ze altijd allerlei verzint.’

‘Nee! 't is Fransch: ik herinner mij heel goed, dat mijn moeder, toen ik klein was, Fransch sprak met haar broer uit Luik en dat Non! Non! heel dikwijls in 't gesprek voorkwam. Waar heb je dat gehoord?’

Ik wou niets zeggen. Mina hield stijf en strak vol, dat ik 't verzon. Ik verzon nooit iets: de vreemde uitdrukkingen, die ik gebruikte, had ik gelezen of gehoord en ik herhaalde ze tot groote ergernis van mijn familie, maar nooit had ik een woord zoo gebruikt als dit.

Als ik iets onrechtvaardig vond, schreeuwde ik: ‘Non! Non!’

Als iemand mij mijn speelgoed wilde afnemen, stampvoette ik: ‘Non! Non!’ In één woord: ‘Non! Non!’ was voor mij h e t woord van tegenweer geworden en ik had er zoo goed de beteekenis van gevat, dat ik zeker weet, 't nooit te onpas gebruikt te hebben.

Op de katholieke school

Vaders twee handen waren niet toereikend om tien monden den kost te geven en moeder moest, nu zij acht kinderen had, haar bedrijf van kantwerkster opgeven; zoo was de armoede voor goed thuis bij ons.

Moeder schreef van tijd tot tijd aan enkele liefdadige dames om hulp; nu en dan kregen wij iets.

Er zijn maar weinig mensen, die goed weten te doen, zonder zich met iemands zaken te bemoeien. Eén van de dames was tot het besluit gekomen, dat ik niet langer de openbare school mocht bezoeken, maar naar een Katholieke school moest gaan. Door vijf gulden toegangsgeld te betalen, had zij het recht, een kind op die school te plaatsen.

De eerste keer, toen ik er heen ging, had ik een jurk aan van lila katoen, een schoon wit schort voor en een blauw lintje in mijn haar. Een novice bracht mij in de klasse, waar ik zou zitten en zeide tot de zuster, die daar les gaf: ‘Dat is het meisje van mevrouw.....’

Zij noemde de dame, die de vijf gulden gestort had.

Ik ontstelde en keek snel naar de meisjes, om te zien, of zij het gehoord hadden. Er was er één, die mij dadelijk uit de hoogte opnam. De anderen ontvingen mij heel vriendelijk.

Het meisje, dat achter mij zat, vroeg mijn naam.

Ik antwoordde:

‘Keetje Oldema’.

Zij begon mij over mijn haar en in mijn hals te aaien; een heerlijk gevoel doorliep mij van 't hoofd tot de voeten en daarbij had ik schik in 't nieuwe van 't geval. Hier zou ik dus niet als een paria behandeld worden.

Ik werd heel gauw ontgoocheld. Het meisje, dat mij liefkoosde, had zeker de roofjes en de luizen onder mijn mooie, blonde krullen gezien. Ik hoorde haar fluisteren met haar buurvrouw en 'Bah!' zeggen. Het meisje, dat den naam van de dame had opgevangen, had die overgebracht aan de anderen en toen de school uitging, werd ik al met minachting behandeld. Na enkele dagen was ik, zooals overal, het zwarte schaap in de kudde. Als ik aankwam zwegen de anderen; als ik iets zei, werd ik uitgelachen of de anderen gingen weg.

Het dochtertje van een schoenpoetser, dat er - dank zij haar moeder - netjes uitzag, had uitgevonden, dat mijn vader de welbekende blindeman van het Begijnenhof was, die lucifers verkocht en ik werd niet anders genoemd dan: 'Lichte-Rooie-Meneer!', de woorden, die de bedelaar gebruikte, als hij zijn lucifers aan de voorbijgangers te koop bood. Alles in mij kwam in opstand en ik voelde mij vernederd als nooit te voren. Dát mijn vader! En mijn vader was een prachtige Fries, zes voet lang, mooi als een standbeeld met klare blauwe oogen en krullende haren. Die vervallen, stumperige oude man mijn vader! En mijn vader was jong en lenig en kon over een paard heenspringen van de staart naar den kop. Ik huilde van woede; ik stampvoette, ik wou hun de waarheid zeggen, maar mijn razernij maakte hun pret nog grooter. Ten laatste trokken zij aan mijn haar;

de roofjes op mijn hoofd gingen open en het bloed liep mij in den hals.

Maar wat werd er van mij in den winter? Daar de kinderen om de kou niet naar huis mochten, brachten zij hun twaalfuurtje mee. Wij waren juist in een tijdperk van allerzwartst gebrek: vader had geen werk.

Den eersten dag gaf ik voor, dat ik mijn twaalfuurtje had vergeten en de zuster liet mij weggaan.

Maar toen zij voor den tweeden keer zag, dat ik niets had meegebracht, liet zij mij bij zich komen en ik moest onze armoede bekennen. Het meisje, heel vroom, maar zonder eenige menschenkennis, wendde zich tot de kinderen en vertelde, dat één van hunne kameraadjes niets te eten had; wie te veel boterhammen bij zich had, moest haar iets meegeven.

Ik stond naast de zuster, bevend van schaamte en doodelijke vernedering. Liever leed ik honger. Den honger kende ik; de honger zwijgt en als je zelf ook weet te zwijgen, vernietigt hij met zachte hand. Maar voor die kleine engeltjes, op wie een beroep werd gedaan, was ik bang.

Ik verklaarde aan de zuster, dat ik niets noodig had, dat moeder uit was, toen ik naar school ging en dat ik 's avonds wel zou eten.

Ik had haar heel zacht toevertrouwd, in welken nood wij verkeerden, maar DIT zeide ik hardop, om door de anderen verstaan te worden.

De zuster vatte het niet zoo op; zij beschuldigde mij van trots en leugenachtigheid en voegde er bij:

‘Er is volstrekt geen schande in, zijn armoede te bekennen en je kameraadjes zullen toonen, dat ze beter zijn dan jij.’

Er waren er, die mij een afgeknabbeld korstje

brachten. Anderen gaven mij aangebeten stukken. Ik wou niets aannemen, vast besloten, liever niet meer op school te komen dan zulke vernederingen te ondergaan.

Toen de school uitging, wachtten allen mij op en begonnen mij te treiteren. Ik verdedigde mij met handen en voeten en beet een meisje, dat mij in mijn gezicht krabde, zoo hard ik kon in haar vinger. Maar ze drongen mij tegen een muur en met elkaar stompten ze mij, trokken aan mijn haar en spuwden mij in 't gezicht, tot een man mij bevrijdde door flinke schoppen uit te deelen.

Thuis smeekte ik moeder, mij niet meer naar school te zenden, ik werd immers overal mishandeld om mijn luizen en om onze armoede.

Zij antwoordde, dat ik wel thuis m o e s t blijven om op de kinderen te passen; dat zij gedwongen was de Liefdadigheidsbureaux af te loopen om onderstand te krijgen, want vader, die werkloos was, was naar een andere stad gegaan om werk te zoeken.'

Al onze arme kleintjes werden zoo behandeld op school. Kees en Naatje kwamen dikwijls met gezwollen gezichten en in tranen thuis. Kees was zoo onnoozel, dat hij tegen de kinderen, die zijn zusje wilden mishandelen, riep:

'Pas op! als je mijn broertje durft slaan!'

En terwijl hij vóór haar ging staan, schreide hij met groote tranen.

De erwtensoep

Moeder had vier kaartjes gekregen voor vier porties erwtensoep. Ze moest gehaald worden. Wij maakten zoo goed mogelijk ons eenige houten emmertje schoon, dat voor alles moest dienen. En met een wit bord er op als deksel, scheen 't ons goed genoeg.

Wij waren nooit soep gaan halen. Moeder schaamde zich voor den emmer, die duidelijk aantoonde waar we heengingen. De straatjongens riepen ons na: ‘Snertemmer! Snertemmer!’

Dus, om een drukke hoofdstraat te vermijden, maakte zij een langen omweg door steegjes, waar zeemanskroegen waren.

Bij het Luthersche weeshuis, waar de soep werd uitgedeeld, moesten wij queue maken. Moeder durfde niet; zij gaf mij den emmer en bleef in de buurt op mij wachten. Ik ging naar haar terug met mijn emmer vol lekkere warme soep. Het had geijzeld; ik had groote klompen van moeder aan mijn voeten en hield mij met de vrije hand vast aan de kettingen van de stoep van het weeshuis.

Ik gleed op den ijzel uit, onder de kettingen door, en viel op mijn rug, terwijl de helft van de soep verloren ging.

Ik schreide. Een man kwam mij te hulp; hij raapte mij op en bromde, dat 't ook geen vracht was voor een klein meisje. Hij maakte aanstalten om mijn

emmer te dragen toen ik zeide, dat mijn moeder midden op de straat liep.

‘Je moeder? Bemoeit die zich er dan niet mee?’

Werkelijk stond moeder naar ons te kijken, zonder dichter bij te komen, vernederd en blozend van schaamte en woede, omdat ik haar aangewezen had.

Toen de man mij naar haar toebracht en haar zijne verwondering te kennen gaf, wist zij niets te antwoorden dan:

‘Er is niets te beginnen met dat kinderachtige schepsel.’

Ik was elf jaar.

Zij greep den emmer, wierp mij een woedenden blik toe, en schommelend met haar zwangere lichaam, nam zij denzelfden omweg door de verdachte steegjes, haar muilen deden klots klots in den modder. Ik volgde op eenigen afstand en wij kwamen in deerniswaardigen toestand thuis.

Tot overmaat van ramp smaakte de soep naar den emmer, die voor alles gebruikt werd.

Cathechismus en eerste communie

Ik volgde sinds twee jaar de leering voor de Eerste Communie, maar werd telkens naar het volgend jaar verwezen, omdat ik nooit mijn les kende.

Het voortdurende lawaai van acht kinderen in onze eenige kamer maakte mij alle leeren onmogelijk. Ik wou er nu mee klaar komen; niet omdat ik geloovig was, de godsdienst had nooit eenige vat op mij gehad, maar ik merkte, dat men mij voor een domkop ging houden en dat wou ik niet. En dan.... ik zou ten minste voor één keer in mijn leven van 't hoofd tot de voeten in 't nieuw gestoken worden.

Ik had dus mijzelf beloofd, dit jaar mijn eerste communie te doen. Ik koos een stoep aan een der grachten uit, om mijn les te bestudeeren; ik veegde één van de treden af met mijn rok en begon de vragen en antwoorden van buiten te leeren. Nu ik alleen was, lukte het; ik, die gedacht had, niet te kunnen leeren, onthield antwoorden van zes of zeven regels, als ik ze twee of drie keer herhaald had, ik was gered.

De eerste keer, toen ik weer op de leering kwam, overhoorde de pastoor alle meisjes behalve mij. Eindelijk stak ik bedeesd mijn vinger op.

‘U vergeet mij, Mijnheer Pastoor.’

‘Neen, maar je kent er nooit iets van.’

‘Vandaag ken ik 't, Mijnheer Pastoor.’

‘Kom dan maar eens hier.’

Ik zei mijn les achter elkaar op. Toen ik klaar was,

lichtte hij met zijn hand onder mijn kin mijn hoofd op.

‘Je kent je les zelfs heel goed. Hoe heb je dat aangelegd?’

‘Ik kon thuis nooit leeren door het leven en omdat ik niet met rust werd gelaten.

Nu ga ik op een stoep zitten; daar ben ik alleen en op mijn gemak.’

‘Op een stoep? Leer jij je les op een stoep? En als 't regent?’

‘t Heeft nog niet geregend.’

Toen er regen kwam en zelfs sneeuw, zocht ik een schuilplaats in de privaten, die onder verscheidene van de Amsterdamsche bruggen te vinden waren.

Ik was weldra één van de besten op de leering en als de oude pastoor gauw een eind aan de les wilde maken, koos hij mij dikwijls uit om hem met vragen te helpen. Op zekeren dag liet hij mij vier meisjes overheoren. Onder haar was een Indische halfbloed uit de groote wereld. (Op regendagen kwam zij met eigen rijtuig). Zij keek mij met zooveel afkeer aan, dat ik er door verschuchterd werd. ‘Wat!’ zeiden haar oogen, ‘moet dat luizenkind mij overheoren, mij?’ Maar zij moest wel gehoorzamen: de pastoor had het bevolen. Zij gaf antwoord met zoo'n zachte stem, dat ik het nauwelijks verstond.

Toch, om met eere van haar af te komen, zei ik: ‘t Is uitstekend, jonge juffrouw; ik zal aan Mijnheer Pastoor zeggen, dat u uw les heel goed kent.’

Zij trok haar negerlippen samen en zei: ‘Puuh!’ op zoo'n minachtende manier, dat ik begon te stotteren.

Dien winter werden wij uit onze woning in het slop gezet en ik moest eigenlijk den catechismus volgen in de kerk van onze nieuwe parochie. Maar ik wou de plaat met een Heilige er op hebben, die je bij 't

tiende goede punt kreeg; ik had er al zeven en de oude pastoor had mij beloofd, dat ik een mooie plaat zou krijgen, omdat hij nu wel zag, dat ik een flink meisje was. Dus bleef ik naar mijn oude kerk gaan.

Maar op den dag van het tiende punt, gaf de kapelaan catechismus en tot overmaat van ramp stak ik mijn tong uit naar de Indische, op een oogenblik, dat de kapelaan zich omkeerde. Hij werd boos en zei, dat het gebrek aan eerbied voor God was, je tong in zijn huis te durven uitsteken.

Voor straf liet hij mij neerknielen vóór het hoofdaltaar met de armen boven mijn hoofd en een krukje in elke hand. Toen iedereen weg was, zette ik een krukje neer, want twee was te zwaar en met beide handen hield ik het andere zoo hoog als ik kon. Maar overmeesterd door verdriet, omdat ik mijn tiende punt had verloren, zette ik dit ééne ook neer en schreiend met heete tranen en vloekend als mijn vader, ging ik languit vóór het altaar liggen, zonder mij om God te bekommeren.

Zóó vond mij één van de dienstboden van den pastoor en vroeg, waarom ik huilde. Ik vertelde 't haar en voegde er bij, dat mijn tien punten onherroepelijk verloren waren, want, om mijn eerste communie te doen, moest ik naar onze nieuwe parochie gaan. Zij ging weg, maar een oogenblik later kwam de kapelaan, met een rol wit papier onder zijn soutane. Hij vroeg mij of ik er spijt van had, zoo oneerbiedig jegens God te zijn geweest en toen ik: 'ja' antwoordde, gaf hij mij de prent: 'Een heilige Petrus met de sleutels van den hemel'.

Ik had liever een Hemelvaart van Maria gehad,

want daar waren bloemslingers omheen, maar in elk geval was dit een prijs, die ik verdiend had.

Op school had ik er nooit een gehad, omdat ik zoo vuil was, altijd met gescheurde kleeren liep en zoo dikwijls verzuimde.

We moesten telkens verhuizen, onder bedreiging van op straat gezet te worden, omdat wij de huur niet konden betalen, en moeder was zóó nalatig, dat zij dikwijls zes maanden wachtte, eer zij ons van de ééne op de andere school liet overschrijven.

Zoo was ik altijd de laatste in de klasse, zooals trouwens al mijn broertjes en zusjes. Toch was ik in staat alles te leeren wat ik wilde en ik had aanleg voor velerlei dingen.

Mijn stem was zoo mooi, dat één van de onderwijzers onder de zangles altijd naast mij kwam zitten met zijn hoofd naar mij toegebogen.

In de gymnastiekles moesten jongens en meisjes op de ladder klimmen; maar ik, die lenig was als een kat, moest op de derde treê alweer naar beneden; de onderwijzer had gezien, hoe haveloos mijn ondergoed was, en durfde mij niet hooger te laten gaan. En toch, wat zou ik er niet voor gegeven hebben, heelemaal naar boven te mogen klimmen!

En zoo ging het met alles!

De eerste communie naderde. De pastoor van onze nieuwe parochie was pas aangesteld; hij was vol ijver en fijngevoelige goedhartigheid en gaf zich veel moeite, de plechtigheid luister bij te zetten.

In plaats van aan de arme kinderen de uniformen uit te reiken, waaraan zij te kennen waren, kwam hij met de dames-patronessen overeen, aan de moeders het geld voor de kleeren te geven.

Moeder en ik hadden al dikwijls gesproken over die jurk, waardoor ik als 't ware geteekend zou zijn, maar zij kreeg tien gulden en wij mochten alles naar onzen eigen smaak koopen.

Ik kreeg een witten hoed met gaas er om, een grijze jurk met uitgeslagen strookjes, stijf als een plank, die meer leek op een koker dan op een kleedingstuk, hooge laarzen met wit-zijden veters en twee kwastjes op den voet en wit garen handschoenen.

Een dame gaf mij wat ondergoed van haar dochtertje, zoo netjes gewasschen en versted, dat 't mooier was dan nieuw.

Mijn haar krulde van nature, maar den avond vóór de eerste communie, kreeg ik er drie verdiepingen papillotten in en op den ochtend zelf werd iedere krul om een stok gedraaid en vochtig gemaakt met gesuikerde koffie om ze stijf te houden; zoodoende kreeg ik bruin haar, ik, die korenblond was!

Ik kleeedde mij vroeg aan en bevend, omdat ik zoo mooi was, ging ik met moeder naar de kerk. Ik liep twee passen vóór haar uit; in mijn linkerhand hield ik een uitgespreid zakdoekje van batist en in mijn rechter mijn gebedenboekje.

Al de meisjes waren een beetje bleek door het nuchter-zijn; voor mij beteekende dat niets; ik was er in geoefend. We lieten elkaar alles zien, rijken en armen: onze jurken, onze schoenen, zelfs onze onderrokken. Wat mij betreft, al mijn trots ging uit naar de kwastjes op mijn schoenen, en ik lichtte telkens mijn jurk op om ze maar te laten zien.

Het was den pastoor gelukt, mij heel bang te maken. Hij had gezegd, dat zij, die niet oprecht geloovig waren, zeker ziek zouden worden op den dag van de

communie of dood zouden neervallen, als zij de heilige tafel naderden; verder, dat wij de hostie moesten laten smelten, want wie er op beet, zou het bloed uit den mond stroomen.

Ik kon niets voelen voor den godsdienst. Als sprookjes gaf ik de voorkeur aan Asschepoester en Klein Duimpje, boven de Heiligen-verhalen. Toch was ik heel bang. Ik was er van overtuigd, dat God mij zou straffen, want ondanks mijn pogen, dacht ik weinig aan hem; terwijl ik naar het altaar ging, smeekte ik hem, mij geloof en oprechtheid te geven.

‘God, geef, dat ik oprecht ben als ik zeg, u lief te hebben! Geef mij geloof, ik smeeke er u om!’

Ik had nog een melktand en daarachter was een andere tand doorgekomen, een heel puntige, waarmee ik mij dikwijls gevoelig op de tong beet.

En nu, op het oogenblik van de communie, klapperden mijn tanden zóó, dat ik bij het dichtdoen van mijn mond de hostie tegen mijn puntige tand drukte; ik begon te wankelen en te zwaaien alsof ik dronken was.

Ik verwachtte, het bloed uit mijn mond te zien springen, al de kleeren van de anderen bespatten en mijn eigen jurk bederven.

Wat een schandaal zou dat zijn! ik voelde letterlijk, hoe de pastoor mij de kerk uitjoeg en zag hoe al de menschen voor mij terugweken als voor een melaatsche.

En dan.... als vader weer eens van ons wegging, zou niemand ons meer helpen. Ze zouden zeggen:

‘Dat is er één van die op onzen liever Heer heeft gebeten; laten zij maar sterven van honger!’

Ik had de allergrootste moeite, de anderen te

volgen en weer op mijn plaats te komen. In de sacristie kregen wij broodjes en koffie; een dame nam mij in haar armen en zeide:

‘Och! dat arme kind! Ze valt haast flauw van den honger!’

Maar neen, het kwam door de vreeselijke angstfoltering, die ik zoo juist had doorgestaan.

En er was niets gebeurd!

‘Ik hoor de vlooiën loopen’

Wij bewoonden één kamer in een onoogelijk slop van Amsterdam.

De zon drong er nooit in door; in den winter hing er een vochtige, ijzige kou en in den zomer werden we ziek door de klamme hitte. Er was niets dan een bedsteê, een eind van den grond af, zooals in een visscherschuit en in tweeën verdeeld, als een kast met planken.

Onze ouders sliepen in de onderste afdeeling; eenige kinderen in de bovenste, de overigen op een stroozak op den grond. In een hoek een ton, die de heele familie tot privaat diende, in een andere een hoop vuile luiers en verder al de stukken en brokken van een armoedige huishouding.

De lucht van vaders pijp en de uitwasemingen van tien arme menschen maakten de atmosfeer ondragelijk van benauwdheid.

Op een verschrikkelijk warmen nacht lag ik met drie van onze kinderen in de bovenste krib. Zij sliepen; ik kon niet; ik keerde mij al woelend om en om. Wij lagen op zakken van grof linnen, gevuld met haverdoppen, die tot poeder vergaan en doortrokken van kinder-urine, tot een vieze prikkelende massa waren geworden. Het linnen schuurde en brandde mijn huid; de vlooiën plaagden mij verschrikkelijk; ik stikte bijna en kreeg oorsuizingen, waardoor ik mij allerlei dingen begon te verbeelden. Ik riep zachtjes aan

moeder en zei, dat ik niet kon slapen, omdat ik de vlooiën hoorde loopen.

‘Hoor je de vlooiën loopen? Hè, wat een kinderachtig schepsel! Moet je mij daarvoor wakker maken? je zult je mond houden, niet? Ik ben doodop en wil slapen.’

Ik zweeg, maar werd hoe langer hoe onrustiger. Toen ik het niet meer uit kon houden, liet ik mij met behulp van het touw naar beneden zakken, kleepte mij aan en ging naar buiten.

Het kon vier uur in den morgen zijn. Er was niemand op straat, behalve de porders: dat waren menschen, die voor vijf cent in de week de arbeiders wekten en daarbij een leven maakten, dat de heele buurt er van opschrikte. Behalve zij niemand; alle winkels van den Nieuwendijk gesloten; overal rust; o! wat deed dat mij goed!

Ik ging naar den Hoogen Dijk, die naar het IJ liep.

De Hooge Dijk was mijn lievelingswandeling; ik spijbelde er dikwijls met mijn zusje Naatje. Aan beide kanten klotste het IJ tegen de oevers; je vond er schelpen; wat verder was een oase van boomen en een grasveld met bloemen.

Toen ik bij den dijk kwam, gaven de frissche, ruime lucht en de morgenkoelte mij zoo'n gevoel van verlichting, dat ik al juichend lucht hapte; ik lichtte mijn armen op en spreidde mijn vingers uit, om beter te voelen, hoe de wind over mijn brandende huid streek.

Zoo bleef ik langen tijd genieten en wandelde toen verder om bloemen te plukken.

Toen ik onder de boomes kwam, zag ik met verwondering, dat de paardebloemen en madeliefjes in het gras gesloten waren. Ik had 's nachts nooit

bloemen gezien en kende dit wonder niet; ik was zoo verbaasd, dat iets als wantrouwen in mij opkwam en ik er geen één plukte, maar op een bank ging zitten.

Er was hier een timmerwerf, waar mannen aan het werk waren; één van hen kwam naast me zitten en zei:

‘Wel, wel, groote meid, ben jij al buiten? en waar ga je zoo naar toe?’

Ik antwoordde, dat ik niet kon slapen en daarom maar naar buiten was gegaan, maar ik paste wel op, over de vlooiën te spreken. Toen vroeg ik, waarom de paardebloemen en de madeliefjes gesloten waren.

‘God, wat 'n engel! Die slapen, liefje, die slapen.’

Terwijl hij dit zei, tilde hij me op en zette me ruiter te paard op zijn knieën. Ik zat er nauwelijks, toen ik een stomp voelde en in het gras werd gesmeten; een man sprong den kerel naast me naar de keel en schreeuwde hem in 't gezicht:

‘Gemeene sodemierf je hebt al in de gevangenis gezeten voor 't anranden van kleine meisjes; je bent er pas uit of je begint alweer! En jij, wat doe je buiten om dezen tijd? Maak, dat je wegkomt!’

Ik liet 't mij geen tweemaal zeggen. Ik liep wat ik loopen kon en kwam buiten adem thuis, waar ik als een wervelwind binnen stooft. Moeder werd met schrik wakker.

‘Wat is er? Wat is er?’ riep ze.

Ik was erg bang geweest, maar gaf mij geen rekenschap van het gevaar, waaraan ik ontsnapt was. In plaats van het gebeurde te vertellen, zei ik:

‘Moeder, weet u waarom de paardebloemen en de

madeliefjes 's nachts dicht zijn? Ze slapen, net als wij.'

'Wat? Wat vertel je? Ben je buiten geweest?'

'Ja, ik ben naar den Hoogen Dijk geweest om op te frisschen en bloemen te zoeken, maar ze slapen'.

'Hèl wat 'n kinderachtig schepsel! Eerst hoort ze de vlooien loopen en nou slapen de paardebloemen weer! Maar met dat al maak je mij elk oogenblik wakker en ik ben doodop! doodop! Vooruit! ga naar je bed en slapen!'

Ik dacht er niet aan en toen mijn arme moeder weer insliep, ging ik zachtjes naar buiten in het slop, en begon te bikkelen op den steen van de zinkput.

Teleurstelling

Ik was op een liefdadigheidsfeest voor kinderen gevraagd. Er was uitdrukkelijk bij gezegd, dat de moeders de kinderen moesten brengen en halen en, daar er geen vestiaire was, de hoeden en mantels meenemen. Dus moeder zou al haar kleintjes aan hun lot moeten overlaten om mij naar een feest te brengen! Geen denken aan! Als ik er heen wou, kon ik alleen gaan. 't Meest ongerust was ik over mijn hoed; ik had mij in 't hoofd gezet, dat ik weggejaagd zou worden, als 't ontdekt werd, dat moeder er niet was om hem mee te nemen. Toch wou ik met alle geweld naar het feest; er was een tombola: als ik eens een naaidoosje trok, de droom van mijn heele leven! want van mijn zesde jaar af maakte ik de jurken en hoofddeksels voor mijn poppen en den hoed in kwestie, het voorwerp van mijn angst, had ik zelf gemaakt.

Dus ging ik er op den avond alleen naar toe in een slagregen. Ik kwam binnen met mijn uitnodiging. Toen ik mijn hoed had afgezet, moffelde ik hem als een dievegge weg onder mijn schort. Ik heb een herinnering aan plezier op commando. We kregen anijsmelk en gesmeerde broodjes; we moesten een heele boel keer 'Wien Neêrlandsch bloed' zingen en 'Wilhelmus van Nassauwen'; op de binnenplaats, door enkele lampions verlicht, moesten we 'Patertje langs de kant' spelen en Blindemannetje in een

zoelen regen, die ons deed dampen als in een Turksch bad.

Eindelijk de tombola!

‘Zijn er naaidoosjes?’

Iemand keek door de ruiten van de kast.

‘Ja, verscheidene zelfs.’

‘O! ik zie ze; als ik er eens één kon winnen!’

En ik hield de volgende alleenspraak: ‘Ik ben twaalf jaar, 't is tijd, dat ik een naaidoosje heb, om geen opstoppers meer te krijgen als ik moeders garen bedorven heb. In zoo'n doosje zit van alles: een vingerhoed, een schaar, en allerlei ander naaigereedschap’.

O! 't is mijn beurt. Ik trek een briefje, een heer doet 't open en zegt:

‘Drie prenten.’

En hij zoekt drie prenten met veldslagen voor me uit.

't Feest kon mij niets meer schelen. Voor mij was het alweer en in alles een teleurstelling. Zoodra de deur open ging, vloog ik naar buiten; ik zette op straat mijn hoed op en liep alleen terug door den regen, om tien uur 's avonds, over bruggen en langs grachten. Thuis gaf ik de prenten met de veldslagen één voor één aan mijn broertjes en ging huilend naar bed.

Vader stelt voor, ons te verlaten

De huisjuffrouw was ons komen uitschelden, ter wille van de twee weken huur, die we haar schuldig waren.

Daarna waren wij in opgewonden toestand naar bed gegaan.

De kinderen op de stroozakken op den grond sliepen weldra in. Ik kon niet.

Mijne ouders, in de bedsteê, praatten samen.

Vader stelde moeder voor, al de kinderen te verlaten; de stad zou stellig voor hen zorgen en ze zouden dan minder dikwijls kou en honger behoeven te lijden; zijn krachten waren uitgeput, hij was nog maar acht en dertig jaar, ze zouden zeker wel geen kinderen meer krijgen en konden dan weer met hun tweetjes gaan leven.

Moeder antwoordde:

‘Nee, nee, de kinderen in den steek laten, nooit!’

Ik hoorde alles vanuit mijn bed. Een dolle angst kwam over me. Ik wou mijn broertjes en zusjes wakker maken om ze te waarschuwen, of vader en moeder smeeken, ons niet te verlaten, maar durfde niet, uit angst voor klappen. Op mijn buik kroop ik naar de deur en ging er vóór liggen, om hen zodoende te beletten, heen te gaan.

Mijn ouders, die iets gehoord hadden, zwegen. Moeder zei: ‘Dat is Keetje; 't kan best, dat ze iets gehoord heeft; na zulke tooneelen als vanavond kan ze nooit slapen.’

‘Och nee,’ zei vader, ‘t zijn ratten’.

Hij riep:

‘Keetje! Keetje!’

Ik verroerde mij niet.

‘Ze slapen allemaal’, hernam hij. ‘Als je 't doet, kom dan morgen om twaalf uur bij den stal; dan gaan wij er vandoor. 't Is betaaldag, dus we hebben een beetje geld om de boot te nemen en ver weg te gaan.’

‘Nee, nee, ik laat mijn kleintjes niet in den steek.’

Zij zwegen.

Tegen den morgen viel ik in slaap vóór de deur. Toen moeder opstond, om koffie voor vader te zetten, vond zij mij daar.

‘Zie je, ik wist 't wel, zij heeft alles gehoord en wou ons tegenhouden.’

Vader sprong op, kleepte zich in een oogenblik aan en liep weg, zonder op de koffie te wachten.

Tegen twaalf uur speelde ik schooltje met de kinderen en zette ze allemaal op den drempel, maar moeder ging niet uit.

In spanning keek ik uit naar den avond. Toen vader eindelijk thuiskwam, wierp ik mij met een luide kreet in zijn armen. Hij tilde mij stilzwijgend op en hield mij onder het avondeten op zijn knieën. Terwijl hij mijn haar streefde, zei hij met heesche stem:

‘Keetje, ik ben dikwijls zoo moe en als wij dan nog zoo beleedigd worden als gisteravond, weet ik niet meer wat ik doe.’

‘Vader’, zei ik, ‘laat mij vannacht tusschen moeder en u in slapen; dat wou ik zoo graag, mag 't?’

‘Ja Keetjelijef, ja Poeske, met je pop hè?’

‘Nee vader,’ fluisterde ik, ‘alleen met u tweeën.’

Ik was onuitsprekelijk gelukkig.

Ik ga op bezoek

Op een ochtend zei moeder:

‘Keetje, je moet vandaag maar niet naar school gaan; je moet juffrouw Smeders gaan opzoeken en dan mijn groeten gaan brengen bij juffrouw Rendel.’

‘Maar moeder, ze vinden 't niets prettig als ik kom.’

‘We kunnen niet anders, Keetjelijef. Ze geven ons telkens een brood; we kunnen 't niet laten, er naar toe te gaan.’

De Smeders en de Rendels waren vroegere burens van ons. Ik ging door de sneeuw op weg naar het andere eind van Amsterdam, waar zij woonden.

Eerst ging ik naar de Smeders. 't Waren arbeiders, net als wij, zelfs van een minder slag. De man, die dokwerker was, kende geen ambacht, terwijl vader een heel knap koetsier was, in dienst bij een grooten stalhouder; hij had een mooie zweep met vergulde ringen er om en droeg een witte das als hij bij begrafenis en trouwpartijen op den bok zat. Maar de Smeders hadden maar één kind, dat meestal bij de grootmoeder thuis was; bij ons waren er acht, die vader alleen in 't leven moest houden. 't Was een groote vernedering voor ons, de liefdadigheid van onze gelijken te moeten aannemen.

Niet zonder schroom deed ik mijn klompen uit onderaan de bijna loodrechte trap, netjes geschuurd met witselwater; onder het klimmen hield ik mij vast

aan het kabeltouw, dat voor leuning diende.

Boven klopte ik schuchter aan de deur; toen ik antwoord had gekregen, deed ik de deur open en ging de kamer binnen.

Juffrouw Smeders keek mij vrij koel aan.

‘Ben jij ‘t Keetje, door dat weer? Pas op, je maakt de mat nat. Ga daar maar zitten’ - ze wees naar een stoel dicht bij de deur, - ‘en laat je beenen hangen, anders maak je de sporten vuil.’

‘Ja juffrouw; mijn kousen zijn nat, doordat mijn klompen stuk zijn.’

Ze ging voort met het stijven van haar witte mutsen en het frontje, dat haar man Zondags droeg. Haar bewegingen waren vadsig, maar ze deed precies, wat ze doen moest.

Zij had als altijd een rok aan van zwart merinos, zes el wijd en een paarsch katoenen jak, om het middel ingehaald, met afhangende schouders en een schoot tot op hare knieën. Aan hare voeten witte kousen en geborduurde pantoffels, groen met roode bloemen. Om haar blooten hals droeg zij een ketting van vier snoeren bloedkoraal met een slot van gouden filigrainwerk; in de ooren lange bloedkoralen bellen. Haar aschblonde haar was opgemaakt in bandeaux, die glommen van pommade en hare ooren bedekten; daarop stond een wit gepijpte muts, waarvan de keelbanden op haar rug hingen.

‘t Onophoudelijke trillen van haar wijde neusgaten en de doordringende blik van haar blauwe oogen gaven mij altijd een onbehagelijk gevoel: ik zou haar niet graag boos hebben gemaakt.

De lekkere warmte van de kachel steeg mij lichtjes naar het hoofd; over alles scheen een waas te hangen.

Altijd, als ik hier kwam, keek ik met verwondering rond in de kamer onder de lage zoldering met de oranjekleurige balken; de netheid en zindelijkheid, die er heerschten, maakten mij stil.

Midden op den witgeschuurden vloer lag een groot stuk geel zeildoek met oranje randen; de vrouw verfde het elk jaar over; in de rondte matten; vóór en onder de tafel, die tusschen de ramen stond en waarop een geel zeil lag, stukken kleeft in allerlei kleuren. Vóór de schuiframes potten geraniums, die zomers buiten stonden, neteldoeksche geruite gordijnen door gele linten opgenomen en in 't midden een hor van blauw gaas, dat de burens 'je de brokken niet uit je keel kunnen kijken.'

Buiten de ramen drooglijnen, waarop bij droog weer de rood wollen hemden van den man hingen.

Langs de muren, met platen versierd, stonden stoelen, in mahoniehout-kleur geverfd. In een hoek een mahoniehouten lâtafel, versierd met groote koperen sloten en er bovenop een zeilschip, werk van den man, die vroeger zeeman was geweest.

Op tafel een kom met een goudvisch en een kwispeldoor van blauw aardewerk bij de plaats van den man; onder de tafel twee houten stoven.

Een zachte verdooving doortrok mij. De behagelijkheid om mij heen, waar ons leven zoo ver van afstand, bracht mij aan het droomen. Als vader die lekkere rieten leuningstoel eens had, om 's avonds in uit te rusten; wat zou hij er gezellig in zitten, achterover tegen de leuning, een stoof onder zijn voeten om zijn kousen te drogen. Want vader staat heel wat uit, als hij in dit weer buiten de rijtuigen moet schoonmaken; zijn handen zijn zoo dik als kussens en 's nachts doen

de kloven er in hem zoo'n pijn, dat hij er niet van slapen kan. Dan kon ik op zijn knieën zitten als hij zijn pijp rookte. De kwispeldoor kon hij missen, omdat hij niet pruimt.

Mijne oogen dwaalden weer rond en bleven rusten op de bedsteê, in tweeën gedeeld en oranjekleurig geverfd net als de zolder; er voór hingen gordijnen van paarsch katoen met linten opgenomen: je kon het beddegoed zien met de rood- en wit geruite lakens en sloopen er overheen.

Onder den hoogen schoorsteenmantel, waarlangs een rose gebloemde val hing, stak een langwerpige kachel naar voren met koper versierd; daarop een ijzeren ketel, heelemaal op zij de kolonnen van rood- en geel-koper.

Juffrouw Smeders bracht haar leven door met boenen, poetsen en alles zooveel mogelijk te doen blinken. In de kamer hing een lucht van terpentijn en spiritus, die gebruikt werden bij het oplossen van was en andere dingen, noodig voor 't poetsen. Dat alles maakte mij stil; ik zou wel hebben willen wonen in al dat mooie en nette, maar dan zou ik een andere moeder moeten hebben en Dirkje kwijt zijn en Naatje en Keesje. O nee! O nee! voor niets ter wereld zou ik willen, dat ik hen niet had! Mijn keel werd als dichtgeknepen, ik zat te schuifelen op mijn stoel.

'Zit toch niet zoo te draaien Keetje; je zult de mat kapot maken met de pooten van de stoel.'

Ik bleef een oogenblik onbewegelijk.

Als ze allemaal eens hier werden losgelaten! Dirk, die op zijn billen voortschuift en nog niet zindelijk is! Wat 'n boel zou dat worden!

Ik lachte in mijzelf, maar durfde mijn gevoelens niet meer toonen.

‘Hoe is 't met moeder, Keetje? Heeft zij je nog niet verteld, wanneer ze weer een kindje gaat koopen?’

‘Juffrouw, denkt u, dat moeder de kindertjes koopt? Ik geloof, dat wij ze met geweld krijgen; we hebben niet eens geld om olie voor de lamp te halen. Als u ze nou nog kocht, maar wij! Vader en moeder zeggen, dat 't een bezoeking is, maar dat je der niks an doen ken.’

Juffrouw Smeders keek mij met open mond aan, en antwoordde niet. Ze zocht een pan uit, zette die op het vuur, goot er olie in, ging toen naar de bedsteê, lichtte de gewatteerde deken op en nam er de kom met beslag uit, die zij daar gezet had om te rijzen; toen begon zij pannekoeken te bakken voor het middagmaal. Zij liet de olie bruin worden, schepte er met een pollepel het beslag in, liet 't aan weerskanten goed bakken, deed de pannekoeken op een schotel, smeerde er zoete stroop over en zette ze, met een bord toegedekt, tusschen de matras en het veeren bed om ze warm te houden. Nadat ze haar vingers had afgelikt, zette ze twee borden op tafel, legde er twee messen en vorken van blinkend tin naast, en bracht een schotel spiering op, die er heerlijk knapperig uitzagen: dat was om bij de aardappelen te eten.

Hèl als zij mij eens een spiering gaf of een pannekoek! Dan zou ik wel vaten voor haar willen wasschen en tot 's avonds blijven om al 't werk voor haar te doen. Maar zij ging naar de kast, haalde er een roggebrood uit, gaf 't me zonder het in te pakken en zei:

‘Ga nou maar weg! Mijn man komt dadelijk eten en

die houdt er niet van, als er vreemden zijn. En wel de complimenten an je moeder.’

‘Dank u juffrouw en wel de complimenten an uw man.’

Ik nam mijn klompen op bij de deur, ging weer naar beneden, terwijl ik mij aan het touw vasthield en door de smeltende sneeuw, die in mijn klompen siepelde, stak ik de straat over naar onze andere vroegere buurvrouw.

Men zei, dat juffrouw Rendel een dame was geweest, maar dat zij een huwelijk beneden haar stand had gedaan. Haar man was besteller bij den diligencedienst. Ze hadden vijf kinderen, waren goed ingericht en bewoonden een benedenhuisje.

Juffrouw Rendel deed 's morgens haar huishouden en ging zonder mankeeren 's middags uit in een grijs barège japon op een crinoline en een zwarte shawl met lila rand, die zij van voren met een groote camée broche vastmaakte; om haar middel hield zij de shawl met haar gekruiste handen bij elkaar en de punt hing van achteren tot op den grond.

Ze droeg een luifelhoed van grijs satijn, onder de kin vastgestrikt met lang-afhangende paarsche linten; aan weerskanten van de slapen hingen peper- en zoutkleurige krullen uit den hoed. Haar te groote schoenen zonder hak waren van lasting en op zij dichtgeregen; aan haar arm hing een zak van zwart laken, ze had handschoenen met één knoop aan, gestopt aan de vingertoppen en droeg een witten zakdoek uitgespreid in de hand.

In deze eerbiedwaardige kleedij liep juffrouw Rendel midden in de straat, en groette de burenen met, sierlijke, zijwaartsche knikjes.

Ze ging hare vroegere vriendinnen opzoeken en kwam 's avonds terug met een vollen zak of met pakjes weggemoffeld onder haar shawl en den volgenden morgen kon ze haar kleine schulden betalen. Ze ontving mij heel vriendelijk en vroeg, of moeder al een kindje had gekocht.

‘Wel nee juffrouw, zoo dom zal moeder niet zijn. We zitten in de verschrikkelijkste narigheid; kijkt u m'n klompen es. Dus ze zal wel geen kindertjes gaan koopen; we hebben er ook al acht.’

‘Goed Keetje, goed. Kom maar bij 't vuur zitten. Wat 'n weer, hè kind?’

Zij was niet bang, dat ik haar vloer vuil zou maken. Ik voelde mij bij haar wel meer op mijn gemak, maar de andere kamer vond ik mooier. Hier slingerden schoenen onder de tafel, de shawl op een stoel, hoeden op de kasten en kinderspeelgoed in de hoeken. Juffrouw Rendel zelf had een oude japon vol vlekken aan en 't haar in papillotten.

Maar op de kachel stonden aardappelen te koken en balletjes gehakt sisten in een braadpan. Het water kwam mij in den mond. Er waren negen balletjes, één per kind en twee voor ieder van de ouders. Als juffrouw Rendel van elk balletje een kruimel had afgenomen, zou zij er één meer hebben kunnen maken en dat mij geven.

't Moet heerlijk zijn, naar de lucht te oordeelen.

't Is wonderlijk! Hoe leggen zij het toch allemaal aan, om die lekkere dingen te krijgen? Bij ons is er nooit iets, zelfs niet op onze verjaardagen of op Sint Nicolaas of op Kerstmis, nooit, nooit! en bij anderen is er elken dag van alles. Hier zie ik altijd negen balletjes op het vuur.

De man kwam thuis om te eten met de oudste dochter, die het modistenvak leerde: beiden ontvingen mij hartelijk. Toen ging juffrouw Rendel naar den tuin, liet zich door den bakker naastan een roggebrood over den muur aanreiken en gaf 't mij met de woorden:

‘Keetje, je hebt nog een heel eind te loopen. Ga nu maar, kleintje, en wel de complimenten aan moeder.’

Allen brachten mij vriendelijk tot aan de deur; de oudste dochter gaf mij ook nog complimenten mee en ik ging weer terug naar het andere eind van Amsterdam, beladen met mijn twee oningepakte roggebrooden van een Kilo.

De sneeuw viel in dichte vlokken. Toen ik in ons slop kwam, was er een heele drukte onder de vrouwen; thuis werd ik verrast door 't geschrei van een jonggeborene.

Tol en vlieger

‘Ik wou,’ zei Dirk, ‘dat ik een tol had, zoo groot als de waterketel en die onder 't draaien net zooveel leven maakte als duizend bijen.’

Als Dirk op de kade met zijn tol speelde, lag hij er op zijn knieën bij en steunend op beide handen, 't hoofd over de tol gebogen, luisterde hij naar het snorren. Zijn gezicht straalde, zijn blauwe oogen werden zwart, zijn lippen vochtig; heel zijn wezen spande zich in hartstochtelijke aandacht. En als zijn tol in de gracht was gevallen, weigerde moeder hem zelden een cent om een andere te koopen. Die was dan een nieuwe liefde voor hem; hij verfde hem oranje met blauwe en groene streepen en ontdekte er goede eigenschappen in, die de oude niet had. Zijn liefde duurde tot het volgende ongeluk, dat hij ontsteld en buiten adem al stotterend kwam vertellen.

Kees wenschte zich een vlieger, in een bazar gekocht.

‘Want die ik zelf maak’, zei hij, ‘willen nooit de lucht in; de staart is altijd te zwaar. Ik vind 't zoo mooi als de wind er in blaast en 't gaat: Hoe-oe-oe-oe! Dan is 't net een molen, die draait, en als ie goed de lucht ingaat, trekt ie zoo, dat 't net is of ie je optilt. Ik wou dikwijls, dat ik de staart van een vlieger was en kon voelen hoe dat gaat, zoo hoog in de lucht.’

Zondags heel vroeg ging Kees naar 't pothuis van

Barend, den kruier, op den hoek van onze gracht. Als 't mooi weer was en er een stevig windje woei, begon Barend vroeg in den morgen langzaam zijn vliegertouw af te rollen van den stok, waar 't omheen was gewonden. In zijn schoone hemdsmouwen, de broek hoog opgetrokken aan de bretels, de zwarte pet van voren met twee kwartjes versierd, gouden ringetjes in de ooren en het neuswarmertje in den mond, zag hij er op zijn zondags uit: als een oude knol, die flink gerost is.

Kees hield den vlieger in zijn beide handen, zoo hoog als hij kon.

Barend liep uit en riep:

‘Los!’

En na eenige pogingen steeg de vlieger al slingerend de lucht in.

Als hij op zekere hoogte was gekomen, gaf Barend de kluwen touw aan Kees en ging met een sprong op het zinken afdak van het pothuis zitten.

Dan gaf Kees hem de kluwen terug, die hij met alle macht had moeten houden, klom naast hem op het afdak, en terwijl zij het touw precies zooveel lieten afloopen als noodig was, volgden beiden het lucht-speelgoed bij zijn stijgen.

Den ganschen ochtend bleven de man en het kind daar zitten, met 't hoofd in de hoogte en volgden ernstig de beweging van den vlieger, die hooger en hooger steeg, terwijl zijn staart bevallig heen en weer zwaaide.

Als hij heel in de hoogte verdwenen was, keken zij elkaar opgewonden aan en hunne oogen blonken van vreugde.

Van tijd tot tijd vroeg Barend aan Kees, zijn Goud-

sche pijp weer aan te steken of hij liet hem den stok vasthouden, waar nu al het touw was afgewonden en nam zelf een versche pruim tabak, na een lange straal bruin sap uitgespuwd te hebben. Dan zwegen beiden, geheel verdiept in hun beschouwing.

Een oogenblik vóór twaalven gaf Barend's vrouw een schreeuw, om hem te waarschuwen, dat het eten bijna klaar was en de man begon zorgvuldig het touw om den stok te winden.

‘Keesje, als de wind niet gaat liggen, zal 't vanmiddag mooi zijn om hem nog eens op te laten. Nu ga ik eten.’

Op een dag voegde hij er bij:

‘Zondags eten we wat lekkers: gehakt. En wat eet jij zondags?’

Kees dacht een oogenblik na; hij herinnerde zich geen ander vleesch dan de paardetongen, die vader voor enkele centen kocht naast den stal van zijn patroon.

Dapper antwoordde hij:

‘Zondags eten wij gekookte paardetong met aardappels.’

Barend keek hem schuins aan.

‘Zeg snotjongen, hou jij je grootmoeder voor de gek, maar mij niet!’

Geheel uit 't veld geslagen keek Kees hem aan, zonder te antwoorden. Barend ging boos weg, maar hij zei toch:

‘Nou, tot meteen.’

De jongen kwam thuis, waar dikwijls niets te bikken viel, of hoogstens brood en slechte koffie en vertelde ons, dat zijn vriend in eens zoo boos was geworden.

‘Wat, stommerik! heb je verteld, dat we paardetong eten? ze zullen ons nog naroeven.’

Het kind wist niet, dat niemand er voor uit wil komen, dat hij paardevleesch eet.

's Middags gingen Barend en Kees weer op het pothuis zitten en tot 's avonds volgden zij met opgeheven hoofden en gespannen blik den vlieger op zijn luchtreis.

Op straat gezet

Het was midden in den winter. Sinds vier weken hadden wij onze huur niet kunnen betalen. Wij zouden verjaagd worden uit de eenige kamer, die wij tegen een gulden per week bewoonden in een akelig slop van Amsterdam.

Moeder wou naar den huisbaas gaan om hem te vermurwen, maar toen zij het slop uit was, kwam zij terughollen, waarbij haar crinoline langs beide muren streek.

‘Daar zijn ze! Daar zijn ze!’ hijgde zij.

Werkelijk kwamen er drie mannen: een deurwaarder en twee helpers. Zij begonnen ons rommeltje in het slop te dragen. Vader, die gewaarschuwd was, kwam aanloopen en wist verlof te krijgen, alles door een raam op een binnenplaats in de buurt te brengen.

De achterdeur van een huis op den Nieuwendijk kwam in het slop uit; die deur werd opengedaan en we mochten enkele dingen en de kinderen in een gang brengen.

Toen de kamer leeg was, deed de deurwaarder de deur op slot.

We waren zonder woning, midden in den winter, met negen kinderen, waarvan één aan de borst en dat voor een schuld van vier gulden!

Toen de wieg in de gang stond, met alles wat er in geborgen kon worden, zei moeder aan mij, op de kin-

deren te passen; dan zou zij een onderkomen voor den nacht gaan zoeken.

Ik weet niet meer wat vader deed. Moeder bleef heel lang weg. 't Begon donker te worden in onze gang, waar men ons, uit vrees voor brand, zonder licht liet. Enkele kinderen schreiden van honger en kou, anderen vielen in slaap in een hoek op de steenen. Ik wiegde het kleintje in mijn armen, stervend van angst en ongerustheid. Ik snikte; van tijd tot tijd riep ik hardop om moeder; eindelijk durfde ik mij niet meer verroeren, uit angst voor spoken, waar moeder ons van verteld had. Ten laatste kwam zij; alle kinderen begonnen tegelijk te schreeuwen. Geholpen door één der dienstboden uit het huis, pakte moeder ons zoo goed mogelijk in. Mijn broer Hein sliep zóó vast, dat hij niet wakker was te krijgen. Wat te doen? we konden hem niet dragen. Wij legden hem in de wieg, waar hij den heelen nacht bleef doorslapen. Als hij wakker was geworden, zou hij doodsangsten hebben uitgestaan, omdat hij alleen was, opgesloten in die gang, maar hij werd niet wakker.

Moeder bracht ons in een logement voor visschers.

In een groote kamer met vijf bedden waren er drie voor ons opengehouden; één voor vader en moeder met 't kleintje, het tweede voor de vier jongens en het derde voor de vier meisjes.

Moeder ging een oogenblik naar beneden. Terwijl zij weg was, kwam een man binnen, die in één van de andere bedden zou slapen. 't Scheen een oude man; ik vermoedde in hem iemand uit een andere wereld dan de onze; ofschoon zijn kleeren versleten waren, zag hij er uit als een heer. Hij stond onthutst stil in de kamer, keek ons allen aan, kwam naar mij toe, legde

zijn hand op mijn haar, streekte het, drukte mijn hoofd achterover en mij opmerkzaam aankijkend:

‘Wel! wel! over een paar jaartjes! Over een paar jaartjes!’

Ik had 't niet mis gehad; 't was een heer. Hij sprak de woorden uit, zooals ze in de boeken stonden, die ik gelezen had: ik had opgemerkt, dat rijke menschen spreken als in de boeken.

Hoe oud ben je?’

‘Twaalf jaar.’

‘Heb je een broek aan?’

‘Nee.’

‘Til je jurk dan op en laat mij je beenen eens kijken.’

Ik was niet zoo klein meer of ik rook gevaar; ik riep moeder, die van beneden terugriep, dat ik niet zoo'n leven moest maken, dat we niet bij ons thuis waren.

De man liet zich volstrekt niet uit 't veld slaan. Toen moeder binnenkwam, zei hij:

‘Juffrouw, u hebt mooie kinderen en dat meisje zal over een jaar of wat heel mooi zijn.’

‘Ja, ik heb mooie kinderen,’ gaf zij met trots toe. ‘Wij komen van buiten; onze woning was niet klaar, daarom logeeren wij hier.’

De man ging naar bed. Als hij weg was gegaan, zou ik moeder het gebeurde verteld hebben, maar nu durfde ik niet.

Wij brachten de kinderen naar bed. Binnen kwam een visscher voor het laatste bed. Hij keek ons verbluft aan en mopperde:

‘Dat zal wat moois worden met al dat gebroed!’

Gelukkig waren wij wat afgezonderd door een

schut. Ik ging naar bed. Nee maar! in zoo'n bed had ik nog nooit gelegen: je zakte er in. Er waren zindelijke sloopen en lakens met kleine rood- en witte ruitjes, en midden in een heerlijk holletje, waar ik mij in liet rollen. Het was minstens echte kapok en geen halfvergane haverdoppen, zooals bij ons. Al de kinderen waren zoo prettig verrast, dat een oogenblik kirrend gelach en gepiep opklonk als in een druk-bevolkte volièrè. De visscher vloekte. Moeder deed ons stil-zijn, door beide handen op haar mond te leggen.

Toen kwamen vader en mijn oudste zuster binnen; zij gingen naar bed en gaven hun vreugde te kennen, omdat zij zoo lekker lagen.

Van tijd tot tijd moest één van de kinderen zijn behoefte doen of 't kleintje schreeuwde. Dan mopperde en vloekte de visscher. Eindelijk sprong vader woedend uit bed, stond met zwaaiende hemdslippen midden in de kamer en noodigde den visscher uit, zich met hem te meten, maar de man gaf er geen adem op. De oude heer zei:

‘Kom vriend, ga naar bed en houd je kalm; je hebt mooie kinderen.’

‘Ja, ik heb mooie kinderen. Wilt u ze te eten geven? 't Is een bezoeking. Maar wat kan je er aan doen? je moet ze wel aannemen als ze komen.’

‘Och! wat 'n onschuld! Kom vriend, ga naar bed.’

En we sliepen allen in.

Toen wij den volgenden morgen wakker werden, waren de mannen weg.

Moeder bracht ons naar een kamer, die zij den vorigen dag gehuurd had; zij zette de kleintjes op den grond, droeg mij de zorg ervoor op en ging onze meubels halen. Wij gingen zoo te keer, dat de andere

bewoners, toen moeder terugkwam, woedend waren, omdat de kamer verhuurd was aan een gezin met zooveel kinderen.

De waarheid is, dat moeder, als gewoonlijk, gelogen had omtrent het aantal.

Mijn eerste communie-jurk

De honger, dat was de eeuwige kwelgeest bij ons. Hoe zullen wij 't aanleggen om eten te vinden? Welken uitweg te bedenken? nergens crediet en niets, letterlijk niets om in den lommerd te brengen.

‘Of we moesten er je eerste-communie-jurk voor een dag of wat in brengen,’ zei moeder.

‘Mijn communie-jurk! Maar....’

‘Maar.... we kunnen niet altijd en eeuwig zonder eten blijven.’

Moeder had altijd gezegd, dat ik bij mijn eerste communie in 't blauw zou zijn en nu hadden wij die grisperle jurk gekocht met strookjes opgemaakt en van een armelijke, stijve, harde stof. Ik haalde de jurk uit de kast; ze was verschoten en erg vuil, vooral op de heupen, waar ik mijn handen langs had gewreven.

Ik vouwde de jurk eerbiedig en heel voorzichtig op om haar niet te kreukelen, droeg haar op mijn armen voor mij uit en ging zóó verdrietig en bevend naar de dichtst-bij-zijnde bank van leening.

‘Ik vraag ten minste een flinke som,’ zei ik in mijzelf. Mijn communie-jurk had voor mij een heel andere waarde dan de drie en een halve gulden, die wij er voor betaald hadden. ‘Ik vraag vier gulden; dat is niets te veel.’

Het was op een zaterdagavond; er was veel volk: de één kwam zijn zondagskleeren inlossen, de ander de meest verschillende voorwerpen beleenen om den

volgenden dag een beetje geld te hebben. De Joden kwamen hun sabbath-opschik, dien ze den vorigen dag ingelost hadden, weer beleenen, om het materiaal voor hun handel in de komende week te kunnen koopen; zij protesteerden als de beambte de som wilde verminderen, onder voorwendsel, dat de kleeren een heelen dag gedragen waren.

Ik was aan de beurt.

‘Hoeveel?’

‘Vier gulden.’

De beambte maakte het pak los en hield mijn jurk met uitgestoken arm voor zich uit om haar te bekijken.

Hij antwoordde kalmweg:

‘Achtien stuivers.’

‘Ik bleef een oogenblik verbijsterd staan en mompelde toen:

‘t Is goed.’

Hij maakte een klein rolletje van mijn communiejurk, wat mij bijna aan 't schreien maakte.

Bij het weggaan ontmoette ik in de gang een vrouw met een paar reusachtige baggerlaarzen in de hand; zij vroeg me of ik ze voor haar beleenen wilde; zij schaamde zich om zelf te gaan.

‘Ja, dat wil ik wel doen, wat moet ik vragen?’

‘Vier en twintig stuivers!’

Ik ga terug naar het loket. Toen de beambte de laarzen goed bekeken had, zei hij:

‘Achtien stuivers.’

Ik doe de deur open en fluister de vrouw in:

‘Achtien stuivers.’

‘Goed,’ fluistert zij terug.

‘Goed,’ zeg ik tot den beambte.

De vrouw gaf mij twee centen voor de moeite.

Ik haastte mij naar een winkel, waar ik voor achttien stuivers brood, margarine en gemalen koffie kocht; toen, voor mijn twee centen, een plaatje van de Schoone Slaapster, twee peren en twee klontjes suiker.

En ik kwam recht in mijn schik thuis.

Feestdagen

Ik herinner mij, hoe de honger ons vooral op feestdagen kwelde. Vader, die aan den drank was geraakt, bedronk zich 's morgens als hij de eerste fooritjes had gekregen, en was voor de rest van den dag buiten staat op den bok te zitten. Dus leden wij gebrek door de fooritjes. Op die dagen was de ellende dubbel groot.

Toch kleeedde moeder ons zoo goed mogelijk aan voor den feestdag en, met 't kleinste kind op den arm, gingen wij een wandeling doen, om ons te vergasten aan de lekkere geur van wat overal gegeten werd.

Vrouwen wachtten op den drempel van haar woning familie en gasten af. Moeder bleef staan praten, waar 't lekker rook naar koffie en gesmeerde boterhammen, in de vage hoop op een uitnoodiging, of alleen maar op 't aanbod van een kop koffie of wat ook; maar neen, wij werden nooit gevraagd.

Dan gingen wij weer naar huis. De grootsten doorsnuffelden de kasten, in de hoop een verdwaalde korst brood te vinden, de kleintjes schreiden en vroegen om eten; moeder zat daar bleek, met de handen op de knieën en zei niets; vader snurkte en verpestte de lucht met zijn dronkemansadem.

Dan ging moeder haastig uit en kwam een oogenblik later terug met ongaar brood, margarine en gemalen koffie.

Zij had een aanval gedaan op één van de talrijke

kleine winkeliertjes, wiens gansche voorraad geen tien gulden waard was en dien wij op die manier failliet deden gaan.

Wij leven van liefdadigheid

Het was in 1870. Vader had zich 't hoofd op hol laten brengen door een Duitschen deserteur, die hem had wijs gemaakt, dat, nu in Duitschland alle mannen naar 't oorlogsveld waren of doodgeschoten, daar gebrek was aan handen.

Als er sprake was van reizen, verloor vader alle bezinning. Hij vertelde ons dus, dat hij naar Duitschland ging, waar hij zeker goed betaald werk zou vinden, en dat hij ons zou laten overkomen; om de reis gratis te kunnen doen, had hij zich bij een Duitsch circus verhuurd. Hij deed zijn plunje in een zak en ging met tranen in de oogen heen.

Wij waren allen meer dood dan levend na die vlucht, door niets gerechtvaardigd, want vader had werk en hij was nauwelijks weg of de Duitsche deserteur nam zijn plaats in. Vader verliet ons midden in den winter en liet moeder met negen kinderen zonder eenige hulp achter.

Moeder ging zoo gauw ze kon den pastoor opzoeken; deze zorgde, dat weldra verschillende dames iets voor ons wilden doen. Zij kwamen dadelijk overeen, mij tot mijn meerderjarigheid in een liefdadigheidsgesticht te plaatsen. Hierover waren wij hevig ontsteld. Moeder was naar die inrichting geweest ter wille van schikkingen, die gemaakt moesten worden en had daar enkelen van de bestedingen gezien; zij vertelde ons, dat die kinderen er zoo gedrukt uit-

zagen en zoo diep bogen voor de zuster-overste en dit en dat meer.... Kortom, het idee alleen, haar kleine Keetje zoo neergedrukt te zien, kneep haar de keel dicht en toen zij een acte moest teekenen, waarbij zij alle rechten op mij afstond, weigerde zij. Nee hoor! dan had zij liever, dat ik honger met haar leed; ten slotte hadden wij nog wel eens wat anders beleefd. En 't was een groote verlichting voor ons, toen wij besloten waren, met elkaar van honger om te komen.

In dien tijd maakten wij kennis met alle liefdadigheidsinstellingen van Amsterdam. Eén ervan gaf ons elke week drie roggebrooden; een andere alle veertien dagen een gulden in centen; er was altijd wel vijf cent slecht geld bij, maar enfin! zonder die liefdadigheid bij kruimels zouden wij gestorven zijn van honger en kou. Er werd op gerekend, dat een mensch door honger inkrimpt. Als men bijvoorbeeld een hemd gaf voor een kind, was 't zoo nauw, dat het om je lijf spande als een tweede huid, je kon je ribben er door heen tellen en ondanks de kou stikte je er in. Of als zij de maat van je klompen niet hadden, kreeg je vast te kleine.

We kregen ook kaartjes voor briketten en turf. Hein en ik gingen ze aan 't andere eind van Amsterdam halen op een sleê, waar hij vóór was gespannen en die ik duwde; zóó baanden wij ons een weg door de sneeuw, die tot aan onze kuitten kwam. We kregen bons voor erwtensoep, waarvan wij er soms een paar verkochten om zeep en soda te kunnen koopen voor de wasch.

Om zeven uur 's morgens gingen wij in de rij staan vóór de deur van 'de rijke huizen' op de hoofdgrachten.

De deftige knechts lieten duidelijk merken, hoe afschuwelijk zij ons vonden, omdat we zoo vuil waren; ze zeiden, dat er toch genoeg water in de grachten was om ons te wasschen, als we dat wilden en we kregen weer bons voor erwten, boonen en gort.

Wij waren overgeleverd aan een liefdadigheid, die met opzet zoo bekrompen mogelijk werd uitgeoefend; en waardoor wij voor altijd werden ingedeeld bij de vagebonden en bij hen, die buiten de maatschappij gesteld zijn.

Gedurende de zes maanden, dat zijn tocht in den vreemde duurde, gaf vader geen teeken van leven. Op een zondagmorgen deed hij de deur open en kwam binnen, zijn zak op den rug.

Hein liep op hem toe met een luiden kreet van vreugde.

‘O! vader!’

Moeders houding zeide: ‘Je komt ons het brood uit den mond nemen.’

Werkelijk was het heel gauw bekend, dat vader terug was gekomen en wij kregen niets meer. Moeder had een jongen, gezonden man, nietwaar? heel goed in staat te werken voor de negen kinderen, die hij in de wereld had geschopt.

O! U had kwartjes!

We waren op vertrouwelijke voet geraakt met den honger en moeder had zelfs geleerd, er op een vrij gevaarlijke manier mee om te springen.

Op een avond zaten wij om een lekker turfvuur; wij hadden onderstand gevraagd en turven gekregen.

Den heelen dag hadden wij niets te eten gehad als een broodje van tien cents, dat moeder in negen sneden had verdeeld. Zij had 't kleintje aan de borst en wij praatten er over, wat wij voor eten koopen zouden, als wij een gulden hadden.

Er wordt aan de deur geklopt, ik ga gauw open doen; in de deur staat een heer.

‘Blijf maar zitten, vrouwtje’, zegt hij vriendelijk tegen moeder; ‘zit je zoo met al je kinderen om het vuur? Hier...’

Hij geeft mij een gulden en gaat heen.

Ik wou dadelijk gaan halen, waar we over gesproken hadden: brood, koffie en zure haringen, toen moeder zei:

‘Geef hier die gulden.’

Ik gaf hem en zij reikte mij drie kwartjes toe. Ik keek beteuterd naar de geldstukjes en terwijl ik moeder aankeek, viel ik uit:

‘O! had u kwartjes?’

Met een kleur sloeg zij de oogen neer.

‘Ja, je weet wel, die zes el katoen, die ik van mevrouw..... heb gekregen. Daar ontbreekt vier

el aan om er een japon van te maken. 't Kost een kwartje de el; op den Nieuwendijk kan je 't zelfde patroon krijgen. Ik heb gespaard om het te kunnen kopen; morgen ga ik 't voor dezen gulden halen.'

Ik bleef verbijsterd staan, herhalend:

'O! u had kwartjes! kwartjes!'

'Vooruit, kwaje meid, ga brood halen!'

De woekeraarster

Moeder gaf mij geheimzinnige teekens. Ik dacht dat ze, buiten de anderen om, mij een gesmeerde boterham wou geven; daar ik zwak was, werd ik een beetje verwend. Maar ik zag, dat hare oogen knipten, een stellig bewijs bij haar van gemoedsbeweging.

‘Luister Keetje,’ fluisterde zij, ‘we gaan bij Koks mijn mantel, jouw communiejurk en vaders jas inlossen.’

‘Heeft u dan geld, moeder?’ vroeg ik even geheimzinnig als zij.

‘Ja, ik heb gespaard.’

Sparen beteekende bij ons dagen zonder brood. Maar wat was er aan te doen? We konden toch niet heelemaal naakt lopen; wij waren 't al voor driekwart.

Koks was een kruidenier, die eetwaren gaf tegen onderpand; al onze kleeren waren bij hem beleend en nu konden wij de voornaamste inlossen.

Moeder droeg in een grijs papieren zakje de enkele guldens in centen en dubbeltjes. Vrouw Koks nam het geld, en zei, dat we maar naar een achterdeur moesten gaan om de kleeren in ontvangst te nemen. Maar toen wij er eenmaal waren, verklaarde zij, ze ons te zullen geven als wij den anderen rommel ook inlossen: 't was toch goedheid van haar, dat zij daarop haar waren gaf.

Moeder schreide, werd boos, dreigde; ik smeekte

en sprak van mijn communiejurk. 't Hielp niets. De woekeraarster joeg ons de deur uit en zei:

‘Jullie kunt niet bewijzen, dat je mij 't geld hebt gegeven.’

Ik moest naar bed; de opwinding had mij koorts bezorgd. Moeder knipte dagen lang met haar oogen en op haar wangen gloeiden roode plekken. Ze mompelde woorden van wraak en krabde in de lucht, alsof zij het gezicht van de woekeraarster vóór zich had.

Baatje

Dirk speelde met zijn tol op het ijs van onze gracht. Hij zou zijn middagmaal hebben gegeven voor een paar schaatsen of een sleedje, waarop hij ons allemaal samen zou voorttrekken tot 's avonds toe. Maar daar hij noch 't één noch 't ander krijgen kon, stelde hij zich tevreden met zijn tol, die prachtig draaide op 't ijs en allerlei krullen beschreef.

Heftige bewegingen hebben mij altijd tegengestaan en op 't ijs moest je er te veel maken om niet te bevriezen, dus volgde ik van den wal af 't vermaak van mijn broertje.

Na een poosje werd hij blauw van kou en 't verveelde hem, een spel te doen, waarbij hij niet warm werd; hij liet 't in den steek om te gaan glijden. Aan den overkant van de gracht kwam een vrouw aan, die iets in haar schort droeg. Toen zij aan den kant was, nam zij er een ding uit en gooide het in een bijt, die in 't ijs was gehakt. Vijfmaal greep haar hand in haar schort en vijfmaal gooide zij iets weg.

Dirk, die naderbij was gekomen, ving het laatste in de vlucht op, moffelde het onder zijn trui en holde weg. Hij klom aan onzen kant op de kade en liet mij een klein grijs katje met wit buikje zien, enkele weken oud.

‘Ik heb 't gered!’ stotterde hij. ‘Kom gauw mee, 't warmen en melk geven.’

Thuis nam Dirk de melkpan van de kachel en gaf

het katje een beetje melk. Moeder kwam er tegen op.

‘Nee hoor! melk hebben we zelf haast nooit.’

‘Toe moeder, omdat ie zoo geschrokken is toen ie van zoo hoog viel.’

‘Nou goed, voor den schrik dan, maar ik heb geen kostganger noodig.’

‘Ik geef 'm wat van me boterham en 't slop zit vol muizen en in de gracht zijn ratten.’

Het katje dronk fijntjes met zijn rose tongetje; toen ging 't op zijn vier pootjes staan, rekte zich uit en met een hoogen rug en zijn staart in de lucht, liep hij over de tafel en gaf vriendelijke kopjes in Dirks gezicht. De oogen van den jongen schitterden van trots.

‘Zie je, hij bedankt me, hij weet, dat ik hem gered heb; 't is mijn poes.’

Hij vroeg me of 't een kater of een poes was. Maar daar wij uit het onderzoek niet wijs konden worden, besloten wij naar het uiterlijk, dat 't een poes was.

En Baatje, zooals Dirk haar noemde, bleef bij ons. Maar ze was van Dirk: ze ging met hem naar bed en zoo lang ze nog klein was, droeg hij haar in zijn pet: hij gaf haar kleine stukjes, die hij van zijn boterham afbeet en een beetje melk, achter moeders rug weggekaapt.

Hij nam haar onder zijn jas op zaterdagmiddag als er geen school was en Mina ons uit huis joeg, omdat zij niet werken kon als al 't grut haar voor de voeten liep.

Dan ging Dirk met mij mee naar de groote grachten, waar ik zoo graag langs slenterde en we zochten een huis uit voor ‘als we rijk waren’ of we liepen al spelend de hooge stoepen op en af, tot de bedienden ons kwamen weggagen.

Op één van die omzwervingen werd onze aandacht getrokken door een raam, waarachter een reusachtige roode angorakat op een blauw fluweelen kussen zat. Hij volgde met kalmen blik een dikke vlieg op de ruit, toen ging hij op zijn achterpooten staan en greep het diertje met zijn voorpooten. Toen hij zóó stond, wisten wij niet wat we zagen; zijn licht roodbruine buik glom in de zon; zijn staart, die rechts van zijn lichaam uitgespreid lag en waarvan de pluim heen en weer zwaaide, was zoo dik als een kabeljauw.

Dirk haalde Baatje van onder zijn jas te voorschijn en liet haar die wonderlijke soortgenoot zien.

‘Zie je Baatje, dat is een kat; maar hij is driemaal zoo groot als jij en heel anders. Jij zoudt de dikke vlieg hebben opgegeten; hij heeft hem alleen maar doodgemaakt. Hij bewaart zijn honger voor de zure haringkoppen, waar hij stellig mee wordt volgestopt; anders zou hij de vlieg natuurlijk wel opgegeten hebben. Jij en ik wachten nooit om, wat voor ons staat, te laten verdwijnen. Kijk Baatje, zijn oogen zijn net twee gouden knikkers; en zijn vel en zijn staart lijken niets op de jouwe; hij is heel anders, heel anders, zie je.’

Op dit oogenblik kwam een dienstmeisje uit het huis met een bord koude aardappelen, die zij bij een boom gooide voor de straathonden. Toen zij weer naar binnen was, gingen wij naar den boom om Baatje bij dat onverwachte maal te brengen. Maar daar de aardappelen schoon waren, legde Dirk ze één voor één in zijn pet en verderop, op een andere stoep, hielden wij met ons drietjes een heerlijke smulpartij.

Tegen het voorjaar werd Baatje zoo dik en vet, dat

't een lust was. Dirk schreef het toe aan onze wandelingen langs de grachten. (Sinds de aardappelen aasden wij op meer zulke buitenkansjes).

‘En dan, je begrijpt, de muizen lopen zoo maar tusschen zijn pooten.’

Op een avond, toen mijn ouders naar bed wilden gaan, vonden zij Baatje in de bedsteê, lekker in 't stroo genesteld met vijf kleintjes. Dirk was stom van verbazing.

Vader wou 't heele nest in het riool gooien. Mina, die van geen enkel beest hield, stelde voor, ze in de gracht te smijten. Toen, omdat Dirk zoo jammerde, zei moeder met een knipoogje naar de anderen, dat hij ze houden mocht.

Hij maakte in een hoek op den grond een nestje van zijn kleeren en bracht er de kat met haar jongen heen, maar den volgenden morgen, zonder dat mijn ouders er iets van gemerkt hadden, lag ze weer op de oude plaats.

Toen wij uit school kwamen, kwam Baatje haar baas tegemoet en vertelde in duidelijke taal, dat haar een ongeluk was overkomen.

‘Boeleboeleboeleboeu! Leuëleuëleuëleu! Mauwauwauw!’

Toen sprong zij in de bedsteê en Dirk begon met haar het stroo om te woelen en alles onderste boven te keeren: maar geen kleine katjes!

Hij sprong op den grond; bleek, de twee vuisten naar Mina gebald, stotterde hij:

‘Dat heb jij gedaan, leelijke Sosododometer!’

Zij duwde hem weg met haar hand en een gniepig lachje gleed over haar domme gezicht.

In 't najaar werd Baatje weer dik. Dirk streeelde

haar over het witte buikje, wat zij met luid spinnen beantwoordde.

Op een dag was zij niet te vinden. Dirk en ik doorzochten het heele slop, maar Baatje was verdwenen.

Mina's stompe neus trilde. Toen zocht Dirk niet langer.

‘P-p-pestkop! jij heb 't gedaan! Jij! jij! gegemeenert!’

Langen tijd bleef Dirk akelig stotteren.

Als wij rijk waren

Op winteravonden, als wij geen vuur en geen licht hadden en een leege maag, gingen wij in bed liggen om warmer te worden en praatten er over, wat wij zouden doen als wij rijk waren.

Op een avond lieten mijn ouders zich zóó door hunne verbeelding meeslepen, dat zij er bijna ruzie over kregen.

Vader, oud-cavalerist in het leger, zou raspaarden willen hebben en mij leeren paardrijden; ik had juist 't goede figuur om een amazone te dragen, zeide hij, want een dikke vrouw zit nooit goed te paard. Mina wenschte een jurk van groen satijn en laarzen tot haar kuiten. Ik wou een glazen kast vol poppen, in zij gekleed, met paarden in 't haar en dan een heele groote pop, die de koningin van de anderen zou zijn. Die moest een jurk aan hebben, gemaakt van vlindervleugels, met stukjes kant aan elkaar gezet.

‘Verdomd!’ riep vader.

‘Dat kinderachtige schaap sleept er altijd haar poppen bij,’ zei moeder.

‘Ik,’ zei ze, ‘zou mutsen van chenille dragen, waar 't heele slop razend over zou zijn.’

‘Hoor die! je wou 't heele slop razend maken, net of we hier zouden blijven, als we rijk waren!’

‘Ja, dat is waar.... En dan moesten de kinderen Fransch leeren en pianospelen en dansen en ik zou hun haar op z'n Engelsch krullen. We zouden op de

Keizersgracht wonen in een groot huis met blauwe, roode en groene kamers.’

‘Waarom al die kleuren?’ vroeg vader.

‘Ik heb gelezen, dat het in rijke huizen zoo is. Trouwens, je kunt 't door de ramen zien.’

‘Zoo! en hoe zou jouw kamer zijn?’

‘De mijne? rood. Dat heb ik altijd gezegd, rood. Omdat ik bruin ben.... Ik zou een brandende kachel bij mijn bed willen hebben en elk uur zou ik wat lekkers eten: om acht uur chocola met biscuitjes, om negen uur een gebakken appel; om tien uur een boterham met gerookte paling en koffie; om elf uur augurkjes met harde eieren. En zoo alle uren wat lekkers!’

‘En naar gewoonte zou je geen middageten klaarmaken, zelfs al was je rijk. Altijd uit 't vuistje eten, hè? Nou en ik zou een flinke pot aardappels met spek en bloedbeuling willen hebben, goed gebakken, zoo uit de pan. Jij zou maar voortgaan om ons nooit een flink maal te geven. Als je soms denkt, dat rijke menschen al die wissewasjes eten! 't Vleesch, dat je bij de slaggers ziet, dat eten ze en rauw ook, wat ik je brief!’

‘Rauw veesch! nee, dat zou me tegenstaan, dat zou ik nooit eten.’

‘God’, zuchtte Hein, ‘hadden we ieder maar een broodje van drie cent! ze zijn wàt groot bij den bakker om den hoek; hebt u 't niet gezien? grooter dan ergens anders en als je er één ophebt, heb je al een flink brok in je maag.’

We zeiden niets meer. Vader snoot zijn neus, toen zei hij:

‘Ja Heintje, ga nou maar slapen. Morgen krijg je een broodje van drie cent.’

Vader snoot nog eens zijn neus.

Ik p.... in mijn rokken

Op een avond moest ik een gulden gaan halen aan het Weldadigheidsbureau. We kregen 't geld in een rolletje centen met vreemde geldstukjes er tusschen, waarvan men wist, dat ze niets waard waren. Meer dan eens werd ik de deur uitgegooid door winkeliers, als ik trachtte, er mee te betalen.

Het sneeuwde en 't vroom, dat het kraakte; ik ging langs de Prinsengracht, waar ik onderweg twee jongens en een meisje van mijn leeftijd ontmoette, die ook naar het Weldadigheidsbureau gingen.

Wij begonnen hard te loopen, gooiden elkaar met sneeuwballen en trokken belletje aan de huizen. Maar daar kreeg ik in eens hoogen nood en om de jongens was het onmogelijk, het te doen.

We kwamen bij de Westerkerk, speelden verstoppertje er omheen en rolden in de sneeuw. Ik wou wegkruipen onder een kar of in een hoek, maar de anderen liepen mij na.

Ik was op de pijnbank; ik werd stil en kon niet meer spelen; ik zei aan mijn makkertjes, dat ik bevroor van kou. Op den terugweg, vóór dezelfde kerk, overkwam mij het ongelukje. Ik voelde een warme straal in mijn klompen en op hetzelfde oogenblik van mijn hielen naar mijn teenen loopen; mijn kleeren bevroren aan mijn lichaam: het schrijnde en mijn huid sprong aan bloed. Ik begon te huilen; de sneeuw viel in dichte vlokken, en kleefde aan mijn klompen

als een stijve, puntige massa, waar ik met moeite op voortinkte. Thuis had ik nauwelijks tijd, de deur open te doen of ik viel.

Vader kleepte mij uit en veegde zachtjes het bloed af, al maar zeggend:

‘Arm klein Poeske; haar vel is overal open; arm klein Poeske.’

Hij zette mij op een stoel voor de kachel en gaf me een kop koffie, voor driekwart met dik gevuld; maar ik wou niets zeggen, want vaders bedoeling was goed en hij werd boos, als je 't niet zóó opvatte.

En dan.... vader was zoo mooi, vond ik, en zijn zorg zoo lief, dat ik hem voor niets ter wereld verdriet wou doen.

Dus zei ik:

‘Warme koffie, dat smaakt lekker vader, als je zoo'n kou en zoo'n pijn hebt gehad.’

‘Is 't niet, Poeske? ik had ze voor je bewaard. Ik zei in mezelf: Keetje komt straks thuis; ze zal wel koud zijn en goeie warme koffie zal haar goed doen.’

‘Ja vader, 't is lekker, erg lekker!’

En moedig dronk ik het drabbige bezinksel op.

De twee grenadiers

Moeder had ons speelgoed al verbrand, om de vochtige kou in onze kamer een beetje te verminderen. Daar zij pas tien dagen kraams was, was ze bang een beving te krijgen, zooals zij het noemde.

We wachtten op vader, die koetsier was bij een stalhouder; misschien had hij een fooi gekregen, waar we turf en koffie voor konden koopen om ons te verwarmen.

Eten, lieve God! daar konden we wel buiten: als wij eerst de verkleumdheid uit onze leden maar kwijt waren.

Vader kwam thuis, diep in elkaar gebogen, de handen in de zakken, bibberend in zijn katoenen boezeroen.

‘Brrr... 't is hier nog kouder dan buiten.’

‘Dirk, heb je niets om turf en koffie te halen?’

‘Nee. Ik hoopte een vuurtje te vinden; ik dacht, dat er een dame bij je zou komen.’

‘Ze is niet gekomen, zeker om 't weer.’

‘Als ik dat had geweten, was ik onder de paarden gaan liggen. Wat 'n kou! Wat 'n kou! Ik heb vandaag geen vrachtje gehad; ik heb den heelen dag rijtuigen moeten schoonmaken op straat bij deze temperatuur. Die zwijnjakken! ze weten heel goed, dat wij, als ik geen fooien krijg, zonder eten zitten; van hun drie gulden in de week kan ik geen huishouden met negen kinderen onderhouden.’

‘Ik heb 'n beef, die langs m'n beenen opkruipt,’ zei moeder klappertandend, ‘en in mijn toestand...’

‘Verdomme! Verdomme! dat mankeerde der nog maar an, dat jou wat overkomt. Ga naar bed en jullie ook, kinderen; we zullen morgen wel eten. We moeten in ieder geval vuur hebben.’

Hij zocht rond in ons krot, wat hij nog kon verbranden, maar vond niets als de klompen van de kinderen. Hij gooide ze op zij en begon weer te zoeken.... niets. Hij nam de klompen weer op, stapelde ze in het fornuis en stak ze aan; toen ging hij naar bed.

‘Ik zal tegen je aan gaan liggen om je te warmen.’

De lamp ging uit bij gebrek aan olie; de klompjes brandden traag, omdat ze nat waren, maar de atmosfeer werd warmer en over ons kwam een gevoel van behagelijkheid.

Het was pas zes uur in den avond; we konden nog niet aan slapen denken. Toen, sprekend over de kou, vertelde vader de geschiedenis van zijn oom, Cornelis Oldema, die den oorlog tegen Rusland onder Napoleon meemaakte.

Hij was bij de nederlaag van Moskou geweest; bij het verlaten van die stad, had hij zijn ransel gevuld met kandelaars, hostievazen en andere dingen van goud, uit de kerken geroofd. Toen hij in Friesland terug was, had de verkoop van die dingen aan een Jood hem genoeg opgebracht om een boerderij en vier koeien te kopen. Die oom had gezegd:

‘Je moet niet denken, dat ik die dingen gestolen heb; iedereen plunderde, de officieren net zoo goed als de anderen. Zoo gaat 't in den oorlog. Maar heel weinigen zijn met hun buit thuis gekomen, zooals ik:

bijna allemaal zijn ze onderweg van kou gestorven of gedood door den vijand, of vermoord door hun kameraden om op hun beurt bestolen te worden. Ik, als Fries, kon goed tegen de kou, maar die kleine, bruine mannetjes, die een onverstaanbare taal brabbelden, stierven als meikevers. De kou verstijfde ze en sneed hun gebabbel letterlijk af, want, wat dat aangaat, babbelen konden zet ze praatten en lachten in de verschrikkelijkste toestanden en gingen in den strijd of 't voor hun plezier was, echte duivels, die ze waren. Om eten gaven ze weinig; wat brood en een ui en ze hadden genoeg, maar de kou maakte kleine kinderen van ze. Ze begonnen met hun beenen te trekken, dan wreven ze hun oogen uit, alsof ze duizelig werden en dan, langzamerhand, zakten ze in elkaar en sliepen in. 't Was uit, ze werden niet meer wakker. Eén van hen liep naast me. Hij vocht tegen de verkleuming, hij praatte maar, praatte maar; ik begreep er natuurlijk niets van; een beetje verder begon hij te lispelen; eindelijk, toen hij zich niet meer voort kon slepen, klemde hij zich aan mij vast; hij stamelde als een kind en net als de anderen zakte hij zachtjes in elkaar. Ik vond twee gouden timbales in zijn ransel.

Als ik onderweg niet gebedeld had, met mijn grooten teen goed zichtbaar door mijn schoen, zou ik waarschijnlijk nooit terug zijn gekomen; nu hield men mij voor een armen duivel, die niets in de wereld bezat.'

Moeder, die warm was geworden, vertelde op haar beurt van den veldtocht van haar oom Hannes naar Spanje.

Oom Hannes was een kleine Luikenaar en heel vroom.

Hij had met vele anderen naar dat land moeten trekken. Het was heel ver en onder het voortmarcheeren werd de aarde zoo droog en de menschen zoo bruin, dat hij in zichzelf uitmaakte, dat ze hem naar 't eind van de wereld brachten; en 't was zoo, hij heeft het einde van de wereld gezien, verzekerde moeder. Er werd op hen geschoten van achter boschjes; de schoten kwamen uit huizen, van daken, uit boomen, maar er was niemand te zien. Eindelijk, over een gele vlakte, waar 't zand brandend heet was, kwamen zij aan 't einde der wereld, waar hemel en aarde bij elkaar komen in een blauw water, zóó blauw als je nog nooit gezien hebt. Zijn kameraden gingen baden in den hemel, maar hij viel op zijn knieën, uit eerbied doopte hij er alleen zijn handen in en maakte met vochtige vingers het teeken des kruises.

Wat het meebrengen van buit betreft, oom zei, dat 't een land van hongerlijders was, waar vrouwen, zoo zwart als heksen, veel dansten en zongen, terwijl zij zich op de heupen sloegen en kleine stukjes hout tusschen de vingers lieten kleppen.

En eten en drinken, zooals in ons land.... daarginds wisten de rijke menschen zelfs niet wat 't was.

‘Wij weten 't ook niet,’ besloot broer Hein.

't Sloeg tien uur bij de bureu; de klompjes waren opgebrand, 't werd weer nijpend koud; behalve de kleintjes slaagde geen van ons er in, den slaap te vatten, en de nacht was nog zoo lang!

Het rooie dorp

Vader had in dronkenschap, samen met een palfrenier, voor enkele dubbeltjes een oud, ongebruikt harnas verkocht; om zich zelf vrij te pleiten, had de palfrenier zich gehaast, het aan den patroon over te brengen; deze had vader eenvoudig doen arresteren. Onze ontsteltenis en opgewondenheid waren verschrikkelijk. Wij wilden te weten komen, waar vader gearresteerd was en waar ze hem heen hadden gebracht, maar we dachten geen oogenblik aan de gevangenis.

Dus lieten moeder en ik het huishouden en al de kleintjes in den steek en begonnen de politiebureaux van Amsterdam af te loopen. Het was een ellendige tocht. In het laatste bureau, waar wij uitgeput aankwamen, zaten de agenten om de kachel; in haar ontroering sprak moeder hen aan met 'diender', wat haar van één van hen een snauw bezorgde. Een ander kalmeerde hem, door op mij te wijzen.

'Zoo noemen de kinderen ons immers.'

Toen vertelde hij ons, dat vader naar 't Rooie dorp was gebracht; zoo noemde men de gevangenis in Amsterdam.

Wij kwamen snikkend thuis; toen Mina van haar werk kwam, begon het gesnik opnieuw en heel de nacht ging voorbij in gejammer.

De volgende morgen was een zondag; ik was overspannen door een slapeloozen nacht, waarin ik had

liggen tobben en voer woedend uit tegen vader.

‘Ten slotte is het alleen om te drinken, dat hij ons die schande aandoet. We durven niet meer buiten komen. Ik gooi de eerste de beste, die er mij op aan durft te zien, in de gracht. Als hij nog maar gestolen had om ons te eten te geven! maar nee, 't was om jenever te krijgen. Ik huil niet meer; 't is net goed zoo.’

‘Stil Keetje, Dirk heeft den heelen nacht liggen woelen, laat hij je niet hooren, want hij slaat er op, als je hem op dat punt plaagt; maak hem niet wakker!’

‘Ik slaap niet,’ riep Dirk en begon te schreien.

Mina vond, dat we het niet zoo zwaar op moesten nemen; ten sotte hadden *wij* geen kwaad gedaan.

Wij bleven dien ochtend allen binnen de vier muren. 's Middags waagde de één na den ander zich buiten, 't Was prachtig weer. Ik liep voorzichtig het slop uit, en sloop langs de huizen, of ik haast had. Aan 't eind van de gracht kwam ik mijn beste vriendin tegen, ook alleen. Ik wou eerst wegkruipen, maar haar broer zat ook op 't Rooie Dorp; hij was matroos en toen zijn vader hem geen geld had willen geven, had hij zijn uniform verkocht. Wij werden dus als 't ware naar elkaar toe gedreven.

‘Rika,’ zei ik, ‘laten wij op de Schansen gaan wandelen.’

De Schansen waren bolwerken buiten de stad, die naar 't Rooie Dorp leidden. Als bij toeval kwamen wij dáárbij te land; wij liepen om het Rooie Dorp heen en keken onderzoekend naar al de ramen, telkens stilstaande en hardop pratend, in de hoop door de onzen gehoord te worden. Maar neen! niets

bewoog. Toen ontmoetten onze oogen elkaar en we vielen schreiend in elkaars armen, we riepen hartstochtelijk aan onze gevangenen:

‘Vader! Vader!’

‘Frits! Frits!’

Onze kreten doofden in snikken.

Wij vonden verontschuldigen: vader was dronken en wist niet wat hij deed en Rika's broer was zoo jong!

Na eenigen tijd werd vader vrij gelaten; zijn dronkemansdiefstal werd te onbeteekenend geacht om een vervolging te rechtvaardigen; maar het kwaad was geschied en hij vond bij geen enkelen stalhouder in de stad meer werk.

Straatventster

In de dagen na vaders inhechtenisneming werd de ellende nijpend bij ons. De drie gulden salaris, die hij per week beurde, dienden om de huur te betalen en enkele dringende schulden; voor het overige leefden wij van den éénen dag op den andere van de fooien, die hij kreeg. En nu was alles met één slag weg.

Met een oude buurvrouw overlegden wij, wat te doen. Zij en bijna alle bewoners van ons slop waren Duitsche marskramers, die aardewerk verkochten. Zij stopte drie pannen onder mijn schort, legde mij uit, wat ze kostten en wat ze moesten opbrengen en hoe ik 't moest aanleggen, ze te verkoopen.

Bij mij uitte elke ontroering zich door beven. Ik ging dus bibberend op weg. Ik nam de jodenwijk en bood huis aan huis schuchter mijn pannen te koop aan.

Overall had ik een weigering gekregen en daar in eens kocht een jodin mij alle drie pannen tegelijk af. Nee maart ik was ijskoud, maar nu kreeg ik 't plotseling koortsig warm! Ik hol naar huis om drie andere pannen te halen; ik verkoop ze weer. Wat een vreugde! Dien avond had ik een onverwachte winst van een halven gulden. Ik schreef dadelijk aan vader, dat hij zich niet ongerust moest maken over ons; dat ik ruimschoots den kost voor allemaal zou verdienen; dat ik geen zolen meer onder mijn schoenen had, maar dat ik klompen aan zou doen; dat hij er alleen

maar aan moest denken, onschuldig te worden verklaard aan den diefstal.

Dus nu was ik straatkoopvrouw! Na een paar dagen had ik, geholpen door wat crediet, een kar vol aardewerk, dat ik al roepend van deur tot deur te koop bood. 'Koop! potten en pannen! Koop!'

Daar het tegen joden-Paschen liep, ging ik op de Joden-Breestraat tusschen de andere kooplui staan, bij wie de joden nieuw vaatwerk kwamen koopen voor Paschen.

Zooals al de kooplui, begon ik te bedriegen. Als ik een klant een gebarsten pan in de handen kon stoppen, zou ik 't niet laten; de christenen werden boos en ik moest verontschuldigen maken, maar de joden niet. Op een dag vraagt een jodin mij een pot; ik laat er haar een zien; op het oogenblik van koopen keert ze hem om en ontdekt een barst; ze zegt niets en neemt een andere. Volgt een tweede jodin, aan wie ik denzelfden pot wil verkoopen; de eerste waarschuwt haar eenvoudig:

'Die moet u niet nemen, die is gebarsten.'

Geen van beiden werd er boos om, dat ik tot tweemaal toe trachtte te bedriegen. Maar waar ze allemaal boos om werden en mij bijna om te lijf gingen, zoodat ik amper tijd had, met mijn kar weg te komen, dat was, toen zij een boterham vonden in één van de pannen, die zij 'koscher' moesten koopen voor het Paaschfeest.

Ik maakte kennis met verscheidene kleine joodsche koopmannetjes van mijn leeftijd; de één verkocht schoenveters, de ander oorbelletjes van een dubbeltje 't paar, vastgespeld op een kartonnetje; zij boden ze uit alle macht schreeuwend te koop aan, hielden de

voorbijgangers staande en prezen hun koopwaar aan, of 't de fijnste paarlen waren.

Zij voelden zich erg tot mij aangetrokken en draaiden den heelen dag om mijn kar heen, maar hunne oogen loerden op een kooper; telkens als zij er één meenden te ontdekken, sprongen zij naar 't midden van de straat, onder het doen van allerlei uitroepen, alsof zij een ouden kennis ontmoetten.

‘Daar ben ik al! U koopt altijd van me! Zoekt u dit? Hier is 't, voor niets, voor niets!’

Dan kwamen zij weer bij mij terug en babbelden over allerlei, over onzen handel, over waar wij van hielden en dat alles vrijuit, met een logica, die mij trof en zonder één onvertogen woord.

En ze wisten zóó kalmweg op te snijden over allerlei dingen, dat ik er stil van werd. Ik zei aan één van hen, hoe 't mij verwonderde, dat ik hem broches met glazen steentjes zag verkoopen, terwijl hij de vorige week in vijgen deed. Hij antwoordde in drukke zinnen, dat hij elke acht dagen een andere negotie nam, dat de verkoop in de wijk geen twee weken achter elkaar ging met hetzelfde artikel, dat je met je tijd mee moest gaan en telkens wat nieuws hebben. O! zij hadden zoo prachtig begrip van de dingen, hun geest was helder, logisch en vooral beschaafd! Ik wist mijn gevoelens niet onder woorden te brengen en was alleen aangenaam verrast, toen ik niet den beruchten jood vond uit de overlevering, waarvoor ik zóó angstig was geweest, dat ik mijn koopwaar bijna niet in deze buurt durfde aanbieden.

En nu ontdekte ik, dat zij ver boven mij stonden!

Ik geloof ook, dat mijn blonde krullen indruk op hen maakten; en dan zeiden ze niet zonder verwon-

dering tot elkaar: 'Ze begrijpt ons en wij kunnen op haar an.'

Na 't joodsche Paaschfeest ging ik verder de stad in met mijn potten en pannen.

Ik dwaalde langs de hoofdgrachten van Amsterdam, die mij altijd aantrokken door hun deftige huizen met de vorstelijke stoepen, door hun zoom van oude boomen in weligen bladerdos, door het zwartachtig groene water, waar nu en dan een zeilschuit stil overheen gleed, door de groote kalmte die alles er uitstraalde, en die rust bracht na 't rumoer en de armoede thuis, waar de kinderen altijd huilden van honger en narigheid. Dáár was het rustig en voornaam: ik kon er alleen zijn en mijzelf verhalen vertellen of lezen in 'De Geheimen van Parijs'.

Ik was Fleur-de-Marie en toen Rodolphe mij als zijn dochter herkende, had ik alleen een andere jurk aan te trekken om een prinses te zijn; ik had haar schouders, haar blanke handen en sprak haar taal. Ik zou lispelen; de rijken lispelen. Ik zou mijn vader, den prins, niet aan zijn ooren gezeurd hebben, om weer naar mijn slop te mogen terug gaan, zooals Fleur-de-Marie om naar de stad terug te mogen keeren; neen, ik zou hem gesmeekt hebben, mijn heele familie er ook uit te halen. Prinses te zijn zonder Klaasje en Keesje zou al 't mooie ervan voor mij bederven. Moeder en Mina zouden zich zeker weer in het slop gaan vertoonen, op den dag, dat zij nieuwe japonnen aan hadden.

God! Wat zou vrouw Segers te keer gaan! Ze zou wegkruipen, als ze hen aan zag komen. En de huisjuffrouw, die heelemaal geen medelijden met ons heeft, nu vader in de gevangenis zit, zou ook in haar

schulp kruipen als we weggingen. Eerst zouden we haar al het achterstallige betalen en alles wat we hadden, lieten wij in de kamer achter. ‘Die rommel nemen we niet mee. Geef dat maar aan de armen. Wij zijn prinsen’, zouden we zeggen.

Intusschen deden mijn droomen mij de werkelijkheid niet vergeten.

Ik verkocht niets op de voorname grachten: rijke menschen koopen in de winkels en de bedienden gooiden met een paar scheldwoorden de deur voor mijn neus dicht.

Toen ging ik terug naar de volksstraten, waar de verkoop beter ging. ‘Koopt potten en pannen koop!’

Om twaalf uur ging ik voor vijf cent eten in 't ‘Lokaal’.

Straatventers, orgeldraaiers, scharenslijpers, in één woord, al de kleine lieden, die op straat hun geld verdienden, al de gebrekkigen, zenuwlijders en blinden kwamen daar eten. De mannen namen een bord bruine boonen met een stukje spek in 't midden in plaats van vleesch; de vrouwen aten veel gort met stroop, maar kinderen, zooals ik, kozen allemaal rijst met bruine suiker: 't werd heel warm en heel proper voorgediend. Er was ook brood en koffie te krijgen voor denzelfden prijs; alles, tot een bad toe, kostte vijf cent. De orgels, de karren en de bakken met koopwaar werden buiten gelaten en nooit werd er iets gestolen.

Daar ontmoette ik mijn burens, de andere venters met aardewerk.

Eén van hen, Willem, was een jongen van mijn leeftijd; als wij samen aan 't venten waren, hielp hij me, om met mijn kar de vele Amsterdamsche bruggen op te komen, wat mij moeite kostte. Op een dag zei

hij, dat hij mij de liefste van allen vond en of ik ook een beetje van hem hield. Ik boog 't hoofd en beefde; ik antwoordde van ja. Van nu af hielp hij mij geregeld over de bruggen te komen en als de handel goed ging, kocht hij wat snoepgoed, waarvan ik het grootste deel kreeg.

Op een ochtend stond Willem op de Leliegracht tusschen verscheidene kooplui uit het slop; 't waren groote jongens, mannen bijna.

Ik kwam van den overkant en moest, om bij hen te komen, een heel steile brug over.

Willem wou mij te hulp komen, maar de anderen lachten me uit om mijn getob en riepen hem toe, mij niet te helpen. Hij was al midden op de brug, maar, bang door hen bespot te worden, keerde hij terug. De taak ging boven mijn krachten; ik had den draai te kort genomen en zou, als ik teruggleed, met mijn kar in de gracht vallen; ik spande al mijn spieren en zoo hard duwend als ik kon, kwam ik over de brug.

Maar in plaats van naar de kameraden toe te gaan, liep ik recht vooruit langs de andere gracht en nooit wou ik meer iets aannemen van Willem, noch hulp, noch lekkers. Ik had gezien, dat hij laf was en zonder verklaring was 't uit tusschen ons; maar hij was nog zoo'n kind, dat hij er nauwelijks eenig verdriet van had; hij was ook niet fijngevoelig genoeg om het te begrijpen: 't was een goede, groote hond met een mooien uitbundigen lach.

Na de joodsche Paschen bracht ik niet meer dan een bespottelijk klein winstje mee voor de tien monden, die gevoed moesten worden; wij eindigden daarmee, dat wij mèt de winst ook 't kapitaal opaten en na korten tijd was alles verteerd.

Een praktische levensles

In haar laatste zwangerschap had moeder zooveel ontberingen geleden en de ellende van in één winter tweemaal op straat te worden gezet, had haar zóó ter neer gedrukt, dat zij voor 't eerst een stumperig kind ter wereld bracht.

't Was een blond meisje met een engelenkopje, dat altijd een beetje op zij hing.

Wij verloren het na twee jaar.

Moeder had er zooveel verdriet van, dat niets haar kon troosten.

We hoorden haar met zachte stem mompelen:

‘Mijn kleine meisje, mijn meisje! Ze is gestorven van gebrek.’

Zij herinnerde ons telkens aan de gebaren van het kindje, dat nog niet praten kon.

‘Weet je nog wel, Keetje, toen zij op mijn schoot zat aan tafel, dat zij het brood zag en wees, dat ik de lâ open moest trekken? En hoe zij, heel slim, uit de messen 't broodmes wist te zoeken en 't mij toestak met een blij gezichtje? En toen ik, om haar te plagen, haar mijn borst voorhield in plaats van een boterham, weet je nog 't gezicht, dat ze toen trok? Ze dacht aan den smaak van de mosterd, die ik er op gesmeerd had om haar te spenen.’

En moeder lachte onder tranen.

Toen haalde zij uit een doosje de lok blond haar, waaraan nog neten kleefden, te voorschijn, ging er

mee onder het dakraam van onze zolderkamer staan om de goudkleur te kunnen onderscheiden en kuste het onder snikken.

Eindelijk werd moeder ziek en bemoeide zich minder dan ooit met haar levende kinderen.

De armendokter kwam haar bezoeken. Hij keek ons allen aan en zei:

‘Wat 'n mooi soort kinderen!

Maar jullie bent allemaal ziek: de koorts vreet jullie op.

Wat jou betreft, vrouwtje, 't is hoog tijd, dat je goed verzorgd wordt. Ik zal kinine voorschrijven en u mag er ook wat van aan je kinderen geven. En dan uzelf.... ja.... je zoudt eieren en vleesch en wijn moeten hebben.’

Bij het woord wijn lichtten wij allen het hoofd op en keken verbluft.

Aan armen wijn voor te schrijven!

Die mijnheer leek wel te bazelen, zoozeer was bij ons het idee van wijn veréénzelvigd met 't idee van rijke mensen en overdaad.

Hij merkte onze verbijstering op, liet zijn oogen nog eens rondgaan met een blik, waarin hij ons allemaal opnam, haalde de schouders op en ging weg.

Wij keken moeder met iets als eerbied aan, omdat zij een ziekte had, die door zoo iets voornaams als wijn genezen moest worden. Vleesch en eieren hadden minder indruk op ons gemaakt: we zagen om ons heen wel mensen, die dat zondags hadden, maar wijn! - nooit! Daar stonden we gebluft van. Mijn eerste beweging was, met gloeiend hoofd het nieuws bij de burens te gaan vertellen.

Als mijn ouders samen iets wilden bepraten, moes-

ten zij wachten, tot ze in bed waren en de kinderen sliepen. Daar ik dikwijls niet slapen kon, hoorde ik soms hun overleggingen en hun voorstellen; zoo wist ik van hun plannen en deelde in hun zorgen.

Dien avond, toen het licht uit was en vader dacht dat we sliepen, riep hij zachtjes:

‘Mina!’

‘Ja vader,’ antwoordde zij.

‘Slaapt Keetje? Die ondeugende meid is soms den heelen nacht aan 't woelen.’

Ze stootte mij aan met haar elleboog en daar ik geen teeken van leven gaf, zei ze:

‘Ja.’

‘Hoor eens. Je moet in je dienst immers dikwijls wijn uit de kelder halen?’

‘Ja, de oude vrouw kan niet goed de trap afkomen en de zoon wil niet; dan word ik gestuurd.’

‘Dan moest je een paar flesschen wijn voor moeder meebrengen.’

‘Nee Dirk! Nee Dirk! zeg haar dat toch niet,’ protesteerde moeder.

‘Stil toch.’

‘Ik durf niet, vader. De zoon gaat soms naar beneden om een fijne flesch te halen en dan zou hij 't merken, als er flesschen weg waren. Er liggen telkens twee rijen van zes op elkaar; als ik er een wegnam, zou hij 't zien.’

‘Je moet ook geen twee flesschen wegnemen, maar een heele rij en de anderen weer twee aan twee leggen. Op die manier is 't niet te merken.’

‘En hoe moet ik die zes flesschen de deur uit krijgen?’

‘Je legt ze onder de steenkool en elken ochtend

verstop je er twee van in den vuilnisbak, die je aan de deur zet; voor de rest zal ik wel zorgen.'

'Ja, zoo zou 't kunnen,' zei Mina na een oogenblik nadenken.

'Je moest ook één van de broeken van den ouden heer meebrengen; hij heeft immers een beroerte gehad en gebruikt ze toch niet meer.'

'Een broek? hoe moet ik die meebrengen? de oude vrouw geeft me elken avond, als ik de deur uitga, mijn twee boterhammen.'

'Er een pak van te maken zou dom zijn, natuurlijk. Je moet de broek aantrekken en de pijpen omslaan tot aan je knieën; als je ze met een speld vaststeekt, blijven ze zitten en niemand ziet er iets van.'

'O nee! de ouwe z'n vel schilfert en hij krabt 't voortdurend open, dat 't bloedt. Ik wil geen ding aantrekken, dat over zijn vel heeft gezeten.'

Ik voelde, hoe zij naast mij rilde van afschuw. Om haar tegenzin te uiten, gaf zij mij schoppen en stompen, die me tienmaal wakker gemaakt zouden hebben als ik niet één en al oor was geweest.

Vader werd niet boos, maar deed zijn best, haar over te halen.

'Kom, wij zijn gezond van aard: ik heb nooit wat opgedaan. Besmetting, dat is maar onzin; ik heb geen kruis meer in m'n broek: over een paar dagen kan ik niet meer buiten komen.'

Den volgenden dag kwam vader thuis met twee flesschen wijn: er werd er dadelijk één opengetrokken. De wijn had de kleur van roode koolsap.... Vader schonk een half kopje vol en gaf 't aan moeder; zij dronk 't uit en trok haar mond samen alsof ze in een zure bes beet. Toen liet hij er ons met een lepel van

proeven, maar we trokken allemaal afschuwelijke gezichten. Toen dronk hij zelf uit de flesch, ledigde haar voor drie kwart en met de tong klakkend, verklaarde hij:

‘Der is geen smaak an; ik heb liever een bittertje.’

Moeder werd vuurrood en begon te braken; zij bleef den heelen dag ziek.

De wijn raakte nooit bij ons thuis.

Toen Mina 's avonds thuis kwam, gaf zij vader een wenk; hij volgde haar in het donkere gangetje vóór onze kamer.

Toen zij terugkwamen, liep zij met een doek haar beenen af te wrijven, al roepend:

‘Jasses! jasses! z'n vel schilfert, z'n vel schilfert!’

Den volgenden morgen trok vader een goeden dikken broek aan, waarvan moeder de knopen verzet had onder koortsig oogknippen en opspringend bij elk gerucht.

Ik ga uit mijn dienst

Zoodra ik in 't slop kwam, hoorde ik de stemmen van mijn familie, die in koor psalmen zongen.

Een gevoel van welbehagen kwam over mij. Ik verhaastte mijn stap en stoof als een wervelwind bij ons binnen. 't Gezang eindigde in een krijsch.

‘Wat, ben jij daar?’

‘Ja.’

‘Ben je uit je dienst geloopt?’

‘Ja.’

‘Bientje!’ lispelde één van mijn kleine broertjes en stak zijn knuistjes naar mij uit.

Ik nam hem op mijn arm.

‘Klaasje, Klaasje, ik ben terug!’

‘En ik dacht, dat je zoo goed te eten kreeg in je dienst,’ zei vader. ‘Als je goed eten krijgt, moet je veel verdragen. Wij waren aan 't zingen om den honger te vergeten en je ziet, de lamp gaat uit bij gebrek aan olie.’

‘Dat wist ik allemaal en toch ben ik terug gekomen. De eerste dagen was ik uitgehongerd en likte alle schotels af met mijn tong; ik kon niet genoeg krijgen. Maar nu! ik ben geen bedelaarster, dus ik wil niet eten, wat zij overlaten. Ik heb gezien, dat ze aardappels van hun bord weer op den schotel legden; dat was voor ons en ze gaven ons boterhammen, waar ze eerst in gebeten hadden. Nou en als ik werk, verkies ik niet zóó behandeld te worden. Ik kan nog begrijpen,

dat ze ons niets gaven van hun peperkoek of hun lekkere leverbeuling en andere heerlijkheden, die ze voor je neus opeten, zonder er je ooit iets van mee te deelen. Goed! maar ik wil niet, dat mijn boterhammen op hun borden hebben geslingerd.'

'Je vergat den honger, dien je hier hebt geleden.'

'Nee vader, maar als je werkt, is 't niet hetzelfde als dat je iets uit liefdadigheid krijgt.'

'Je bent ondankbaar, kleintje; je at 't brood van je meesters en je was niet tevreden.'

'O nee, ik at het brood van mijn werk en niet het hunne. Net als de werkvrouw, die stond te grienen omdat ze voor anderen moest werken. Ik zeg tegen haar: 'Werk jij voor anderen? Ik niet; ik werk om mijn brood te verdienen. Denk je, dat ik voor die uitzuigster een emmer van zijn plaats zou zetten als ze mij niet betaalde? geen sprake van! Dus ik werk om mijn brood te verdienen; hoe beter ik werk, hoe beter ik behandeld moet worden en ik werk zoo goed ik kan.'

Ik had de juffrouw gewaarschuwd en toen ze ons vanavond weer aardappelen gaf, waar mee geknoeid was, ben ik weggelopen zonder te willen eten.'

'En nou kan je naar bed gaan zonder avondeten en opstaan zonder ontbijt. 't Is niet te gelooven: eten te hebben en nog niet tevreden te zijn.'

'God vader! ik ga toch niet de potten van dat leelijke ouwe mensch leegen en nog dank je zeggen op den koop toe. Ik werk, zij betaalt me: wij zijn quitte, maar ik wil niet betaald worden met afval.'

'Dat is 't nieuwe geslacht, dat zoo spreekt; wij dachten niet aan zoo iets.'

Ik haalde de schouders op en ging met 't kleintje op mijn schoot zitten.

De kat sprong op mijn nek en bleef er liggen; het kleintje viel in slaap. Na een half uur steeg het bloed mij naar 't hoofd door het inademen van de verpeste lucht in ons krot, maar toch trilde ik van geluk, weer bij de mijnen te zijn.

Ik ontwikkelde mij en begon volkomen aan mijn ouders te ontgroeien.

Ik had geen onderwijs gehad; maar van mijn zevende jaar af, toen ik had leeren lezen, verslond ik met hartstocht elk geschrift, dat mij in handen kwam. In 1870 las ik op weg naar school van a tot z de oorlogsbulletins, die voor de winkelramen hingen en die moordgeschiedenissen vervolgden mij zóó, dat ik mijn aandacht niet meer bij de lessen kon houden. Ik had de heele zaak Tropsmann gevolgd in de couranten, die schots en scheef op de reclamemuren in Amsterdam waren geplakt; zóó heb ik heele feuilletons gelezen.

Maar mijn gevoeligheid voor indrukken was vooral gerijpt door de armoede, die ons dwong, sluw te zijn om crediet te hebben, daar wij al de kwellingen ondergingen van huishuur, die niet betaald kon worden en de schande, dat de crediteuren ons kwamen uitschelden, zoodat de burens te hoop liepen. Allerlei ondergane smaad had zich in mijn herinnering gegrift, zooals die van de woekeraarster, die het geld had gehouden, bespaard op den honger van onze kinderen en ons de kleeren, die wij in kwamen lossen, niet terug had gegeven.

Dat alles had een vreemde samengesteldheid aan mijn karakter gegeven; in mij leefde een groote, natuurlijke reinheid naast een teergevoeligheid en een levensinzicht, die boven mijn jaren uitgingen. Ik was

voor alle werk te vinden, maar onhandelbaar tegenover iets, dat mij onrecht toescheen. Ik was buigzaam en tegelijk koppig, wat door mijn vlucht van vanavond bewezen werd.

De lamp ging steeds lager branden; wij gingen naar bed, mijn ouders in de eenige bedsteê, de negen kinderen op stroozakken op den vloer.

Toen ik er mij op mijn beurt op uitstreckte, voelde ik de lichte duizeling, die altijd over mij kwam, als ik op den grond ging liggen.

Ik drukte Klaasjes kleine billetjes in mijn schoot en sliep in, gelukkig, nu ik dat kleine geliefde wezentje tegen mij aan voelde.

‘Mijn dochter, mijnheer Cabanel’

(Felicien Rops)

Uit luiheid en zwakheid van wil was Mina prostituée geworden. Zij was te land gekomen in een bescheiden huis, dat er eerbiedwaardig en pretentieloos uitzag; 's avonds slopen er heeren uit de gegoede wereld binnen.

De vrouwen waren er alleen 's nachts. Zij noemden de bordeelhoudster ‘Moeder’ en moesten, als zij een cliënt ontvangen hadden, hun hoed weer opzetten en hun handschoenen aantrekken, alsof zij pas binnen waren gekomen.

Toen mijn zuster de ronde had gedaan bij de habitués, die nooit tweemaal dezelfde vrouw namen, verdiende zij niets meer. Al haar mooie kleeren stonden in den lommerd en bij ons was 't weer honger als altijd, want vader werkte niet meer; gebrek en drank hadden hem versleten vóór zijn tijd.

Mijn zuster had mij eens meegenomen in dat huis. Ik was vijftien jaar. Ik was blond en frisch, een echt fijn hoentje. Ik had bijna geen vleesch, maar mijn fijne huid omsloot een soepel beendergestel; ik had hooge smalle heupen, mijn borsten waren teer als zwellende bloemknoppen, waarin het sap krachtig omhoog stuwt; instinctmatig beschermde ik ze met beide handen.

De bordeelhoudster had laten doorschemeren, dat

zulke kleintjes zeer gevraagd waren. O! alleen om haar beenen te laten zien aan heel deftige oude heeren. Niets, niets om bang voor te zijn! Ik was hoogst verontwaardigd, toen ik begreep, wat er van mijn zuster was geworden en waar zij mij gebracht had en schold haar voor hoer uit.

In dien tijd had ik een dienst bij Joodsche diamantbewerkeren, die, gedurende een lange crisis in het diamantvak, handelaars in oude kleeven waren geworden. Het huishouden bestond uit tien menschen: dat alles krioelde door elkaar in een groote kamer en een kabinetje; 's avonds werden de bedden op den grond gespreid. Het geld, dat zij verdienden, ging aan eten weg, liefst aan zoetigheden en aan opzichtige kleeven.

Ik was bij hen als kind in huis en sliep bij de twee dochtertjes van mijn meesters. Allen betoonden mij veel vriendelijkheid, omdat ik zacht en toch flink was: wij gingen hartelijk met elkander om. Zelfs onze luizen sympathiseerden met elkaar. De Joden hadden zwarte luizen, ik blonde en na enkele dagen hadden wij over en weer geruild. Wij hadden allemaal zwarte en blonde luizen en kastanjebruine bastaards, maar geen van allen namen wij die vrije ruiling kwalijk; we maakten ze met onzen duim dood op den hoek van de tafel en vonden er een soort wild genot in, ze te hooren knappen onder onze nagels.

Op een sabbath-avond ging ik mij verkleeden om aan 't werk te gaan, toen moeder kwam. Zij vroeg aan de Jodin, of ik een paar uurtjes uit mocht, want dat mijn oom uit Duitschland was overgekomen en me graag wilde zien vóór zijn vertrek.

Ik rook een leugen. Beneden aan de trap stond

Mina te wachten, gemeen gekleed, haar haren kort geknipt en gefriseerd, als 't haar van een acrobaat; 't domme gezicht dik besmeerd met rood en wit blanketsel. Ik werd boos, en zei, dat ik niet verkoos bij mijn volk te schande gemaakt te worden. Zij antwoordde, dat ik er liever vereerd mee moest zijn, als zoon mooi gekleede zuster mij op kwam zoeken.

‘Jawel, maar wie je zotte gezicht ziet en je malle clownskop, begrijpt al lang wat dat mooie toilet beteekent. Zeg op, wat is er? Wie is die malle oom, die me spreken wil?’

‘Luister’, zei moeder. ‘Mina verdient niets meer, al haar kleeren staan in den lommerd. Wij sterven van honger. En nou is er een ouwe meneer, die je beenen wil zien.’

‘O neef daar moet ik niets van hebben!’

‘Ik had 't je wel gezegd; met dat kinderachtige schepsel is niets te beginnen. Vooruit! de kleintjes zijn ziek van honger.’

Ik kreeg een dichte voile vóór om mijn kindergezicht te verbergen en mijn zuster nam me mee. Ik had een licht-katoenen jurk aan, erg vuil, omdat ik hem langs de stoepen had laten slepen, terwijl ik den heelen langen sabbath-dag met de kinderen speelde, en een ouden dameshoed op, een afleggertje van mijn meesteres. Die hoed hinderde de bordeelhoudster; zij was bang, dat haar cliënt zou denken, dat ik mij al eens meer gegeven had. Ze zei telkens weer:

‘Wat 'n mooie hoed! Heb je dien geleend om hierheen te komen?’

Zij hield zóó aan, dat de cliënt ten laatste op geprikkelden toon zei:

‘Wel nee, dat prul is wel van haar.’

't Was een man tusschen de vijftig en zestig, mager en met een deftig uiterlijk.

Opgewonden betastte hij mijn lichaam en riep telkens: 'Allerliefst! allerliefst!'

Mijn ongewasschen lijf en mijn krullen vol luizen schenen veel meer indruk op hem te maken dan ik had kunnen doen als ik doortrokken was geweest van parfums en in kanten gehuld; maar de grootste aantrekkelijkheid voor hem was ongetwijfeld de smart, die ik leed.

Vóór hij wegging, gaf hij me een paar gulden en herhaalde nog eens:

'Allerliefst! Allerliefst!'

Mijn zuster wachtte mij op; toen ik haar vertelde, wat er gebeurd was, antwoordde zij:

'Ik wist 't. Nu kun je mij niet meer voor hoer uitschelden.'

We kwamen moeder tegen op de brug van onze gracht; ze had roode plekjes op haar wangen en knipte angstig met haar oogen.

Ik gaf haar de guldens; zij wierp mij een klagelijken blik toe, dien ik vermeed.

Toen ik weer bij de Joden terug was, ging ik de vaten van den sabbath wasschen.

Derde uittocht

Na verscheidene jaren vol gruwelijke hongerdagen, moesten wij Amsterdam eveneens verlaten. Ditmaal gingen wij naar België. De stad betaalde onze verhuizing. Weer werden wij 's avonds ingescheept op een boot. Ik was vijftien jaar: mijn geest was ontvankelijk en scherp en zoo was ik mij den omvang van onze ellende ten volle bewust; bovendien hield ik van Amsterdam.

Toen wij onder de Hooge Sluis doorvoeren en de stad achter ons bleef, werd ik bleek en klappertandde of ik de koorts had.

Op de boot was een verdacht gezelschap. Een man en een vrouw kregen ruzie en werden midden in den nacht van boord gezet op een sluis, vanwaar zij den kapitein scheldwoorden toeriepen. In de kajuit zaten verscheidene passagiers met kaarten en dobbelsteenen te spelen; allen hadden te veel gedronken; tabak, alcohol en een flauwe geur, die ik niet thuis kon brengen, verpestten de atmosfeer.

Een dronken man had een heele bank in beslag genomen; hij lag op zijn rug en praatte hardop allerlei onzin, terwijl hij zich harde vuistslagen op 't hoofd gaf; zijn drank-adem maakte je misselijk.

Onze kinderen sliepen op hoeken van de banken; Mina liet zich aanhalen door één van de stokers; moeder en ik zaten in een hoek op den grond gehurkt; wij waren te bang om te gaan slapen.

's Morgens kwamen wij in Rotterdam aan, waar agenten van politie ons opwachtten; zij spraken moeder aan en vroegen of zij 'die vrouw' was. Ik vond 't zoo'n schande, dat ik bij het overloopen van de loopplank hardop tot één van hen zeiden:

‘De menschen zullen denken, dat wij misdadigers zijn!’

‘Nee kindlief,’ antwoordde hij, ‘die behandelen we zoo niet.’

Hè, dat deed me goed. Ze brachten ons heel vriendelijk naar een boot, die naar Antwerpen zou vertrekken.

Moeder had een voorraad oubakken broodjes meegenomen, die voor minder verkocht werden. Hein kwam me heel vroolijk vertellen, dat hij reizen wàt prettig vond, dat je dan ten minste te eten kreeg, want dat hij vier broodjes had gehad.

Ik had niets gegeten; mijn keel was toegeknepen en mijn maag als overvol en bij ons werd nooit gevraagd of je eten wou; je kreeg alleen wat, als je er om vroeg.

In de sluizen van Hansweert kwamen Zeeuwsche vrouwen op de boot om kersen te verkoopen. Kersen zou ik wel graag gegeten hebben, als ik maar een paar centen had gehad om ze te koopen.

Ik had nooit een Zeeuwsch kostuum gezien en was, verrukt over de mooie kanten muts met de grootevleugels en de gouden sieraden aan weerskanten van de slapen.

Ook keek ik met bewondering naar de rijke bloedkoralen ketting en het lijfje met geborduurde bloemen, langs de schouders afgezet door een zwart fluweelen stuk. Ik wenschte een Zeeuwsche boerin te zijn om mij, zóó te kunnen kleeden; zelfs de rokken, die door de

massa uitstonden als een klok, vond ik mooi. Terwijl één der vrouwen de ladder opging, woei haar rok op en men zag, dat ze geen broek aan had. Zooals daar om gelachen werd! Mij ergerde vooral het lachen van de vrouwen aan boord, waaronder mijn zuster Mina; zij had zich op kersen laten tracteeren. Tusschen mijn tanden gooide ik haar in 't gezicht: 'Slet!'

In Antwerpen wachtte vader ons op de kade. De stad, die op dat tijdstip heel doodsch was, stond me niets aan.

Het Vlaamsch, om mij heen gesproken, klonk mij in de ooren als het grofste, wat ik ooit gehoord had. Een goedgekleede dame zei tegen een kind: 'Vooruit! of ik sla je op je gat!' Ik zag groote meisjes, die zonder eenige schaamte gingen zitten om haar behoefte te doen en haar rokken veel hoger optilden dan noodig was. O! als de Belgen zóó waren! Ik vroeg naar de grachten. Ik kon mij geen stad voorstellen zonder grachten.

'Die zijn alleen in de wijk van de lichtekooien,' vertelde vader.

'En dan zijn ze er nog naar!'

Geen grachten. Alles van deze stad stond me tegen.

Wij laadden ons boeltje op een handkar, die Hein en ik voortduwden tot midden in de voorstad.

Ditmaal had vader zelfs geen moeite gedaan, een woning voor ons te zoeken. Een vriendelijke herbergier, bij wien hij logeerde, stond ons toe, op zijn zolder te slapen.

'Alleen heeft de schoenmaker van de eerste verdieping er zijn werkplaats,' vertelde de vrouw.

Wij spreidden stroo op den vloer en daar lagen we, allemaal met hoofdpijn, vlakbij den schoenmaker, die mijn zuster en mij met begeerige blikken aankeek en die van 's morgens vijf uur af op het leer klopte.

De hoedenfabriek

Ik was zeventien jaar. Wij woonden in een arbeiderswijk van Brussel. We kenden geen woord Fransch en zelfs het 'marolien' verstonden wij niet; dit was voor ons allen en voor vader in de eerste plaats een beletsel om behoorlijk betaald werk te krijgen.

Een jonge vrouw uit de buurt nam mij mee naar de hoedenfabriek, waar zij werkte; ik werd aangenomen. Men bracht mij in een groote werkplaats vol damp, waar een aantal meest jonge vrouwen met opgestroopte mouwen aan 't werk waren aan lange bakken vol warm water; dit water was met vitriool vermengd, werd mij gezegd. Zij hielden een oogenblik op om mij aan te gapen; toen bogen de hoofden zich neer, de armen reipten zich en het werk ging in koortsigen haast verder. Toen ik de zaal binnenkwam, vond ik 't mooi, de jonge, bloote armen en de verschillend getinte hoofden in den zilverkleurigen nevel hard zwoegend aan 't werk te zien; maar toen ik moest ademen in de dampen, die er uit opstegen, vervluchtigde die bijna onbewuste schoonheidsindruk dadelijk weer.

Ik werd bij een jonge vrouw gebracht, die mij het werk moest wijzen: ze ontving mij vrij onvriendelijk, want daar 't werk per stuk werd betaald, was 't tijdverlies voor haar, als ze zich met mij moest bemoeien.

Het werk bestond daarin, lange wollen mutsen in het vitrioolwater te dompelen en ze dan op een plank,

die aan de banken was bevestigd, op te rollen en te wrijven.

Deze bewerking werd zoo lang herhaald, tot de mutsen genoeg gekrompen waren om er vilten hoeden van te maken. 't Was een werk om verschrikkelijk bij te zweeten en in deze ijsskoude winterdagen hoestte bijna iedereen. Het water was heel warm; het zuur bijtend; mijn nagels werden in enkele uren week en braken af, terwijl aan elken vinger een dikke rand vleesch bleef uitsteken. Tegen het schaftuur waren mijn handen zoo gezwollen en pijnlijk, dat ik mijn boterham bijna niet vast kon houden. Onder heit eten werd ik in verhoor genomen.

‘Hoe ik heette?’

‘Keetje Oldema.’

‘Wat? dat is geen naam.’

‘Waar ik vandaan kwam?’

‘Uit Holland.’

‘O! praten ze daar dat taaltje, dat jij brabbelt? Nee hoor! ik zou zoo niet willen praten. Je zet zeker 's nachts papillotten in je haar om het 's morgens in de krul te hebben?’

‘Nee, 't krult vanzelf,’ zei ik en streek over mijn lokken.

‘Jawel, dat kennen we!’

Ze vonden mij niet aardig. Waarom was 't toch alweer zoo? Overal maakte ik denzelfden indruk. Ik voelde, dat zij mij om 't minste, net als vroeger op school, tot moes zouden willen slaan. 't Was niet anders!

Een meisje met een wipneus vroeg of ik zingen kon.

‘Jawel.’

‘Zing dan eens wat.’

Ik zette het Hollandsche volkslied in. Ze keken mij in stomme verbazing aan.

‘Goeie hemel! 't lijkt wel of we in de kerk zijn.

Doe je mee aan de processie?’

Die vraag vond ik vernederend.

‘Ik? aan de processie? Wel nee, ik geloof niet aan die nonsens.’

‘En ga je naar de mis?’

‘Ook niet.’

‘Zie je, daar hoor je bij! Bij de afvalligen. Wij gaan wel naar de mis.’

Ik hoorde fluisteren: ‘t Is een Jodin. Het meisje dat mij had laten zingen, kon er nog niet van afstappen, zóó leelijk vond ze mijn zang.

‘Moet dat zingen heeten? Stil! luister: ik zal zingen.’

Zij zette zich in postuur, beide vuisten op de heupen, het hoofd achterover, zoodat het licht tot diep in haar opgesperde neusgaten scheen en haar mond onmogelijk wijd open; zoo balkte zij, welvoldaan, met een borststem:

‘Ah haha! men lief is no den Euss....’

Haar zang en haar gebaren lokten een: ‘mooi! mooi!’ uit.

‘Zoo zingen we bij ons. Dat begrijpt iedereen, maar wat jij miauwt’....

Een grijns gaf 't slot van haar gedachten weer. Er was niets aan te doen! zij hadden instinctmatig een hekel aan me.

Ik werd naar een andere zaal gestuurd om zakken wol te halen. Toen ik de binnenplaats overliep, kwam ik een ouden heer tegen, die me strak aankeek en mij toen volgde. Op de trap sprak hij me in 't Fransch

aan, maar ik verstond hem niet. Toen gaf hij me een teeken, hem naar de zolders te volgen. Ditmaal begreep ik hem en schudde met 't hoofd van neen. Toen ik weer beneden kwam, stond hij er nog. Hij herhaalde zijn mimiek en ik de mijne; daarop ging ik de werkplaats weer binnen.

‘O! de patroon!’ fluisterden zij.

En allen keken met schuinsche blikken naar hem. Toen hij weg was, verklaarde een oude vrouw:

‘Dat kon niet anders; 't is echt iets voor hem.’

's Middags werd ik eindelijk met rust gelaten. Ik werkte zoo goed ik kon met mijn pijnlijke handen, die nog niet gewend waren aan de bijtende vloeistof; een man kwam binnen.

‘Ze praten op 't kantoor van een nieuweling, die een zeldzaam vogeltje moet zijn. Waar is ze?’

Zij wezen op mij.

‘Die? Och nee!’

Hij draaide om zijn as, sloeg zich op zijn dijen en sloeg dubbel van het lachen.

‘Nee maar! wat die heeren toch voor smaak hebben!’

‘t Is een sprinkhaan: kijk die armen maar es!’

Mijn magere meisjesarmen en mijn lange handen hadden mij meer dan eens bespottingen op den hals gehaald; ik vertoonde ze dan ook zoo weinig mogelijk, maar hier had ik mijn mouwen wel moeten opstroopen. Ik schreide bijna van schaamte, vooral omdat al die vrouwen, ouden en jongen, zoo echt schik in 't geval hadden.

Dat ging vier dagen zoo voort. Den vierden dag kon ik in 't schaftuur mijn boterhammen niet eten: zij hadden ze in 't afschuwelijke vitriool-water gedoopt.

‘Ik ga weg,’ zei ik. ‘Ik heb er genoeg van. Een menscheijk wezen kan niet met jullie samen zijn.’

Ze keken een beetje op hun neus. Eén van de oudsten verklaarde:

‘Toen ik dat kind binnen zag komen, voelde ik al, dat ze niet blijven zou; ze hoort hier niet. Kijk dat! met dat medaillon en dat lint in der haar!’

Ik ging naar den opzichter op 't kantoor, - 't was een klein, brommerig mannetje, - en vroeg hem mijn loon; ik voegde er bij, dat 't mij onmogelijk was, tusschen dat gespuis te blijven.

‘Goed! ga dan maar weg, maar ik kan je pas zaterdagavond om zeven uur uitbetalen.’

Hij zei 't op een kribbigen toon, die mij verwonderde.

Zaterdag kwam ik met mijn zusje Naatje 't loon voor die vier dagen halen. Op de binnenplaats van de fabriek stonden al de vrouwen bij elkaar op uitbetaling te wachten. Toen zij mij zagen, begonnen ze te gichelen, en mij te duwen; één trok aan mijn vlecht, toen de opzichter aan kwam loopen. Hij greep het meisje bij haar schouders en gaf haar met zijn knie een dracht stompen in de lendenen; toen duwde hij mij in 't kantoor, gaf mij negen francs en bracht me naar de deur.

‘De eerste, die zich verroert, trap ik er uit!’ schreeuwde hij.

Ik maakte mij met mijn zusje uit de voeten. Tweehonderd meter van de fabriek af stond een landhuis; van onder de boomen er omheen dook de patroon op.

Ik gooide hem in 't Hollandsch een flink: ‘Ouwe smeerlap!’ in zijn gezicht en gierend van 't lachen vluchtten wij de duisternis in.

Ze maken uitjes schoon

Elke kans om een paar sous te verdienen, werd door ons met graagte aangegrepen.

Een oude dame, die een fabriek had van verduurzaamde levensmiddelen, stelde moeder voor, werk te geven aan Naatje, die twaalf jaar was en aan Kees van acht: ze moesten den heelen dag uitjes schoonmaken.

Den eersten avond, toen zij van dit werk thuishkwamen, ontstelden we. Hun gezichtjes waren opgezet en vuil, doordat zij er met hun vieze handjes over gewreven hadden, en hun oogen zoo gezwollen, of ze een pak slaag gehad en uren lang gehuild hadden.

Toen zij 's morgens om zeven uur kwamen, had de oude juffrouw hen op kleine bankjes, vóór een groote mand uien gezet en hun gewezen, hoe zij voorzichtig het schilletje er af moesten halen zonder er in te snijden; elk sneedje werd blauw in de azijn en de uitjes, die blauw waren, konden niet meer voor eerste soort inmaak verkocht worden.

Zij waren aan 't werk getogen, terwijl de juffrouw, die naast hen zat, augurken schoonmaakte. Na een oogenblik begonnen hun oogen te tranen en zij hadden ze afgeveegd met hun handen, die nat waren van uiensap. Toen was Naatje, die 't niet meer uit kon houden, heen en weer gaan schuiven op haar bankje en de oude juffrouw had gezegd:

‘Nateke, houd om godswil je voeten stil.’

Later kwam een jonge man binnen, dien ze eerst voor haar zoon hielden, maar toen ze begrepen, dat het haar man was, begonnen ze als mallen te lachen, waardoor de oude juffrouw buiten zichzelf raakte.

‘In naam van de Heilige Drieëenheid, Keeske, houd op met zoo te lachen als een varkentje!’

En ze hadden 't uitgegierd, toen de jonge man hun een teeken had gegeven, de mand met uitjes om te gooien, wat ze zonder verwijl deden. De juffrouw had gejammerd, de Heilige Maagd aangeropen en verklaard, dat kinderen een straf des hemels waren. De jonge echtgenoot had geantwoord:

‘Een straf des hemels, grootmoeder! ja, omdat jij te oud bent om ze te krijgen.’

Toen had zij de oogen ten hemel geslagen, al kwezelend:

‘Heer, vergeef hem, want hij weet niet wat hij doet.’

Veertien dagen lang vermaakten Naatje en Keesje ons 's avonds met verhalen over de oude juffrouw en haar jongen man; maar de ontsteking van hun mooie oogen werd zoo ernstig, dat wij bang werden en hen niet langer aan 't uien schoonmaken durfden laten.

Een nacht in het Brusschelsche park

Wij bewoonden in één van de voorsteden een nieuw huis, waar het water van de muren sijpelde; in de benedenverdieping deed de huisbaas een comestibleswinkel.

Wij hadden de eerste termijn vooruitbetaald en kochten bij hem levensmiddelen op crediet; maar toen wij na een maand geen geld hadden om de huur te betalen, noch de eetwaren, kwam de vrouw van den huisbaas, een Vlaamsche boerin, die zes maanden zwanger was, elken dag boven om haar geld vragen en ons uitschelden.

We konden niet meer naar boven of naar beneden gaan, zonder aangeklampt te worden. Ik vooral bezat de gave haar woede op te wekken; zij schuimbekte letterlijk als ze mij zag.

‘Jij! met je damesmanieren! je moest liever de menschen betalen in plaats van krullen in je haar te zetten. God, kijk dat haar nou es: 't lijkt de Heilige Maagd wel en dat betaalt niemand. Op een goeien dag zal *ik* je es kappen, dat beloof ik je!’

Ik was bang voor haar. Ik deed wat ik kon, om werk te vinden, maar daar ik geen Fransch kende en niet wist tot wie mij te wenden, vond ik niets.

Ten slotte moesten wij verhuizen. Moeder had twee kamers gehuurd aan 't andere eind van de stad en vader, die koetsier bij een vrachtrijder was geworden, moest ons, buiten weten van zijn patroon, tusschen

twee ritten in overbrengen. Op een zondagmorgen kwam hij met een platten wagen vóór de deur. Ik was weggegaan, overtuigd, dat de vrouw van den huisbaas de heele buurt in opschudding zou brengen, als zij er achter kwam, dat wij wegtrrokken zonder haar te betalen en zonder te zeggen, waar we heengingen. En werkelijk, toen de wagen snel wegreed, volgepakt met ons boeltje en moeder en de kinderen, klemde de zwangere vrouw er zich aan vast en liep een minuut of wat in galop mee, tot zij uitgeput moest loslaten; toen nog bleef zij uit de verte volgen, om de kar niet uit 't oog te verliezen. Ik wachtte den wagen af in de Alleé Verte. Moeder gaf mij in 't voorbijgaan een wenk, bij haar te komen, maar ik zag van verre de vrouw aan komen loopen, vuurrood en woest-tierend. Ik had net tijd achter een boom te kruipen, anders zou zij me neergebeukt hebben en toen zij voorbij was, nam ik de vlucht. Ik kon er voor 't oogenblik niet aan denken, naar mijn familie toe te gaan. Ik maakte een langen omweg en landde eindelijk aan op de brug van Laeken. In die voorstad was feest; er was een vroolijke menigte op straat. Dicht bij de brug, aan den kant van het kanaal, stond de wagen, moeder en de kinderen er naast; vader, dronken, er in.

Moeder vertelde, wat gebeurd was; de vrouw had hen ingehaald en den nieuwen huisbaas gewaarschuwde, dat wij niemand betaalden; deze had het geld teruggegeven van de halve maand huur, die vooruit betaald was.

Daar stonden wij nu op straat! Vader, die al drank op had, had zich verder bedronken en nu hij niet met den wagen terugkwam, zou hij zeker zijn betrekking kwijt zijn.

Schaamte en angst maakten mij dol. Mijn broer Hein, die zestien jaar was, stond er even verslagen bij als ik. Ik zei:

‘Kom Hein, we kunnen niet als vagebonden bij die kar en bij die dronken man blijven staan. Laten we weggaan, we zullen wel ergens onderdak komen.’

Ik zei aan moeder, dat wij elkaar den volgenden morgen om negen uur in de groote laan van het Park zouden vinden en we gingen op weg.

Hein droeg een heel knap pakje van bruin-geel bombazijn en ik was ook vrij goed gekleed. Hein, die bij een smid werkte, kreeg een halve franc Zondagsgeld en wou er, zooals gewoonlijk, zure ballen voor koopen; hij kreeg er honderd voor zijn vijftig centimes en zoog er den heelen dag op; maar om niet zonder eten te blijven, raadde ik hem ditmaal aan, er broodjes voor te koopen, wat wij deden. Als gewoonlijk had ik geen sou.

Onder het volk kennen de broers en zusters elkaar na de kinderjaren over 't algemeen weinig; de jongens gaan naar de werkplaats, de meisjes hebben hun eigen werk en ze zien en spreken elkaar zelden.

Zodoende was ik verwonderd, dat mijn broer zoo aardig was, dat hij zoo kinderlijk-onschuldig kon lachen en zulke juiste en fijne opmerkingen maakte; ik vond 't werkelijk heerlijk, dat wij zoo goed samen opschoten.

Wij gingen in den Jardin Botanique onze broodjes opeten. Toen ging ik naar een goedhartigen Duitschen schilder, aan wien ik ons ongeluk wou vertellen en nachtverblijf vragen, maar hij was tot den volgenden dag de stad uit. Met teleurgesteld gezicht kwam ik bij mijn broer terug. Wat nu te doen? De onzen weer

gaan opzoeken, die op een hoop naast de kar zaten als kunstmakers bij hun wagen? o nee! ons heele wezen kwam in opstand bij de enkele gedachte.

‘Er schiet niets anders over dan den heelen nacht te blijven rondloopen,’ zei ik. ‘t Is warm, 't zal niets erg zijn.’

We gingen op weg naar het Park, liepen er rond en nog eens rond en daar het heel zacht weer was, stelde ik voor, ons in te laten sluiten. In dien tijd was het Park niet verlicht; er was concert in de Vauxhall; de menigte begon zich te verspreiden; bij elken uitgang was een agent geposteed.

Toen ik iedereen zag weggaan, werd ik bang, dat de agenten de ronde zouden doen, om zich ervan te verzekeren, dat er niemand meer was. Dus gingen wij er met de anderen uit en begonnen door de straten te dolen.

Langzamerhand voelden wij ons doodmoe en kregen ergen honger. Toen kwam de angst over me, door de politie opgepakt te zullen worden.

‘God! Hein, als we eens onderdak vroegen in het politiebureau? Dat zou veel beter zijn dan dat we gearresteerd werden; ik zou sterven van angst en schaamte, want als je eenmaal door politieagenten bent opgebracht, ben je voor je leven geteekend; toe, laten we ons liever vrijwillig aangeven.’

Ik beefde zoo, dat mijn broer begon te schreien. We gingen naar de Grand' Place. Hein klampte een agent aan en vroeg hem onderkomen; de agent sprong achteruit van verbazing, keek mij aan, keek mijn broer aan en bracht ons naar den commissaris.

Mijn broer deed 't woord. De commissaris, een

oude man, keek mij al luisterend strak aan; hij werd gewoon razend van woede:

‘t Is natuurlijk voor schulden, dat jullie in dien toestand bent geraakt! 't Gaat mij niet aan, en jullie moet zelf maar zien, hoe je er weer uitkomt.’

De agent waagde schuchter op te merken:

‘t Zijn haast nog kinderen, mijnheer de commissaris.’

Maar dit maakte hem nog boozter en hij antwoordde, dat we maar naar de gemeente moesten gaan, waar we vandaan kwamen. Ik zei, dat we ons tot de politie hadden gewend, uit angst om opgepakt te worden.

‘En uit angst om opgebracht te worden, kom je je aangeven! die is prachtig! Nou, pak je maar weg!’

Toen wij eenmaal buiten waren, begonnen wij te lachen en te huppelen, ofschoon onze tanden klapperden.

‘O! is het zóó gelegen? Gelukkig! Hè wat treffen we dat! Laten we nu maar gaan wandelen, nu we toch niet opgepakt worden. Vooruit! God! Wat 'n kwaje ouwe vent! Vooruit!’

En we gingen naar de Rue Royale.

Nadat we nog een poos rondgedwaald hadden, besloten we, toch den nacht in het Park door te gaan brengen; we kwamen er in door over het hek te klauteren.

De banken waren nat van dauw. We durfden bijna niet te loopen, uit angst, dat ze ons buiten zouden hooren; we durfden niet diep in te gaan, uit angst voor de geraamten van de strijders uit 1830.

Mijn broer bibberde in zijn katoenen pakje. Van slapen was geen sprake; daarvoor waren wij te angstig; we gingen onder een boom zitten.

Toen de dag aanbrak, zag een arbeider ons vanuit de rue Royale. Wij vluchtten naar de heuvels. Ik hurkte op een bank, tilde mijn rok op en drong Hein, te gaan liggen met zijn hoofd in mijn schoot, togedekt met mijn rok. Wij waren verstijfd van kou. Hein kon er minder goed tegen dan ik, maar zoo togedekt, sliep hij in; ik sluimerde lichtjes, telkens uitkijkend en luisterend. Zoo werden wij door een man gevonden.

‘Wat doe je hier?’

‘We zijn ingesloten.’

‘Zoo? heb je je laten insluiten om je pleziertje te hebben?’

‘t Is mijn broer.’

‘Je broer? Jawel, dat kennen we. Wacht maar, ik zal jullie wel krijgen!’

En hij ging weg. Wij wachtten zijn terugkomst niet af en, sprongen over het hek. Boerinnen, die ons voorbij reden met hun melkkarren of die, met groentemanden op 't hoofd, naar de markt op de Grand' Place gingen, plaagden mij met mijn vrijer. Ik bloosde van schaamte; zelfs al was Hein mijn broer niet geweest, was 't een kleine jongen.

Op den boulevard gingen we zitten: nieuwe grappen van arbeiders, die naar 't werk gingen. Hein zei niets, evenzeer als ik gehinderd door dien dubbelzinnigen toestand.

Toen het Park geopend werd, gingen wij er heen om moeder op te wachten. Hein kon niet meer. Een agent in uniform vroeg ons, wat we daar nu nogal uitvoerden. Ik wou antwoorden, toen mijn broer me influisterde:

‘Stil! dat is dezelfde man, die ons wakker heeft gemaakt!’

Toen we weer op een bank waren neergezakt, kwam een dronken kerel, al grommend, naast ons zitten. Hij had een pakje met touw er om in zijn hand; we konden zien, dat het boterhammen waren. Hein en ik keken elkaar aan en we begrepen ekaar. Het pakje viel; door een wenk met mijn oogen deed ik Hein opstaan; hij liep om de bank heen, raapte het pakje op en ging langzaam weg; ik bleef zitten. De man ontdekte al heel gauw, dat zijn mondvoorraad verdwenen was; terwijl hij overal in de rondte zocht, mompelde hij:

‘De zwijnen! dat hebben zij me afgestolen!’

Toen, alsof ik walgde van zijn bijzijn, stond ik op en ging op mijn beurt heen. Aan 't eind van het Park kwam ik weer samen met mijn broer. In koortsachtige haast maakten wij het touwtje los, maar in plaats van goed gesmeerde boterhammen, waarop wij gehoopt hadden, vonden we niets als twee oudbakken sneden brood zonder boter; 't deed er niet toe! wij vonden ze heerlijk.

Moeder kwam op den afgesproken tijd. Ze vertelde, dat mijn koppigheid haar verschrikkelijken angst had aangejaagd, dat vader met de kar door de straten was gaan dwalen; dat zij een woning te huur had zien staan en dat wij die krijgen konden. Zij bracht ons in een straat van een der voorsteden, op de tweede verdieping van een huis, waar beneden weer een comestibleswinkel was. Daar was ons al een crediet geopend: op die dingen waren wij uitgeslapen.

Hein, die heelemaal stijf was, kon bijna de trap niet opkomen, boven liet hij zich op een hoop vodden vallen en sliep in. Ik dronk koffie en at een boterham en een nieuw tijdperk van ellende begon.

De pokken

Onze woning bestond uit een kelder, een keuken en een zolderkamer, waar de heele familie op lompen sliep. Nu ik zeventien jaar was, wou ik daar niet meer bij liggen en sliep beneden op een ouden canapé. Op een morgen was ik naar een vriendin gegaan, die beloofd had, mij naar een schouwburg te brengen, waar koristen werden gevraagd.

Ik was afgewezen omdat ik geen Fransch kende. Ontmoedigd was ik tot laat in den avond bij die vriendin gebleven.

Klaasje, mijn broertje van acht jaar, leed sedert den vorigen avond aan koorts met roode vlekken op zijn heele lichaam; toen ik nu in onze sousterrain-kamer kwam, vond ik mijn bed ingenomen door het kind, bij wie zich zwarte pokken vertoond hadden. Op twee stoelen, tegen de canapé aangeschoven, lag mijn broertje Dirk, die dertien jaar was, op hetzelfde kussen als de kleine en met zijn gezicht tegen hem aan; hij hield Klaasjes handen vast om het kind te beletten zich te krabben en verzong verhalen om hem af te leiden.

Klaasje was een zeldzaam mooi kind. Ik noemde hem mijn hagedisje, om de gewoonte die hij had, zich, als hij stout was geweest, onder de meubels te verstoppen, zooals een hagedis onder een steen.

We waren allemaal hevig ontsteld bij de gedachte, dat hij door de pokken geschonden zou worden.

Ik ging op den vloer liggen, want ik wou niet boven slapen bij mijn ouders en de jongens en zoo hoorde ik Dirk een verhaal vertellen van olifanten, die op de torens van St. Gudule waren gevluht, omdat de vlooiën hen zoo plaagden.

Het kind vroeg, met dikke tong door de ontsteking, waar de vlooiën dan de olifanten konden bijten; ‘ze hebben ommers overal een dikke huid.’ Dirk was gebluft, hij zweeg een oogenblik en antwoordde toen:

‘In hun achterste.’

De kleine begon zoo aanstekelijk te lachen, dat wij 't allemaal uitgierden. Hij zei, hoe langer hoe moeilijker sprekend:

‘Ik weet wel, dat 't leugens zijn, maar vertel toch maar, 't is zoo lollig!’

En Dirk verzon den heelen nacht verhalen.

Zoo lang de ziekte duurde, bleef hij bij het kind, hield zijn handjes vast, zoodat hij zich niet krabben kon en met zijn gezicht tegen 't zijne, vertelde hij hem allerlei malle verzinsels.

De aardappelen

Niemand van ons, behalve Kees, heeft ooit durven bedelen. In de tijden, waarin de honger ons 't felst plaagde, kwam de gedachte er aan zelfs niet in ons op. Maar Kees had een vreeselijken honger; zelfs als hij zijn deel had gehad, was hij nooit verzadigd en volgde de stukken van de hand naar den mond en van den mond naar de hand. En dus durfde Kees. Hij bedelde aan de ramen van de sousterrain-keukens en men gaf hem kliekjes aardappelen. Hij at er van op, maar bracht er ook nog thuis.

Op een dag, toen ik, na vergeefs werk gezocht te hebben, ziek en uitgeput van honger en vermoedienis thuis kwam, vond ik 't heele gezin met een koude, half-bedorven aardappel in de hand. Ik vraag, waar ze vandaan komen. 't Antwoord is, dat Kees ze heeft meegebracht. Kees was voorzichtigheidshalve naar de deur gevluht om een klap te ontlopen.

‘Wat? beestachtige jongen?’ roep ik en ga op de aardappels af. ‘Durf jij te bedelen?’

En ik neem er één tusschen mijn vingers; hij smaakte wrang maar heerlijk.

Kees volgde met zijn oogen den aardappel, van mijn hand naar mijn mond en van mijn mond naar mijn hand. Die oogen vroegen: ‘Lekker! niet? En krijg ik nou geen slaag?’

Toen ik nog eens herhaalde, dat hij niet moest bedelen, stak hij zijn handen in zijn broekzakken en

trok zijn broek op: zijne oogen en een rimpel om zijn neus zeiden: ‘Die is goed zeg!’
Dikwijls heb ik zulke aardappels gegeten.

Een brood voor postzegels

Ik was thuis gekomen, oververmoeid door 't lange poseeren met natte kleeren aan mijn lijf en met geen ander eten den heelen dag als een heerlijk sandwichje met zalm, dat de schilder mij gegeven had. Thuis niets. Allen zaten naar mij uit te kijken, in de verwachting, dat ik 't geld voor het poseeren mee zou brengen; maar de schilder had mij niet betaald en ik durfde niet vragen.

Wij overlegden, hoe wij 't aan zouden leggen om brood op krediet te krijgen, toen ik mij herinnerde, dat ik in mijn zak een stuk of wat postzegels had van één, twee en vijf centimes. Ik had ze in 't atelier gevonden tusschen de paperassen, waaruit ik een Delftsche schotel pakte en daar zij verfrommeld en opgekrompen waren, had de schilder ze mij laten houden.

Ik wist, dat je iets koopen kon en met postzegels betalen, maar niemand van ons durfde het doen. Eindelijk besloot Kees er toe, en tot onze verbazing kwam hij terug, beladen met een brood en een kaars, want we zaten ook zonder licht. We vroegen, hoe hij 't aangelegd had en toen vertelde die broekeman van tien jaar ons simpelweg: dat de vrouw eerst geweigerd had, een brood te geven voor die oude postzegels; dat hij toen had gepraat en uitgelegd, dat postzegels net zoo goed als geld waren, dat zij ze even goed bij hem kon koopen als bij de post en dat zij op die manier een loop uitspaarde.

Om de zwaarwichtige Vlaamsche er toe te brengen, hem 't brood te geven in ruil voor zijn postzegels, had hij een bewonderenswaardige, zeldzame zin voor logica en scherpzinnigheid aan den dag gelegd!

Ondanks mijn onwetendheid begreep ik 't en was er trotsch op.

Kees als acrobaat

Ik was op weg naar huis, tot neervallens toe uitgeput van mijn eeuwige zwerftochten door de stad, al zoekend naar eenig werk. Ik zag een oploopje van vijf of zes mensen en dacht aan een ongeluk.

Toen ik naderbij kwam, zag ik Kees, wijdbeens, zich langzaam achterover buigen om met zijn mond een stukje van vijftig centimes op te rapen, dat tusschen zijn voeten lag.

Mijn eerste gedachte was, hem een stomp te geven en hem met een paar schoppen naar huis te jagen, maar één verkeerde beweging en hij zou zijn ruggegraat breken. Dus wachtte ik. Hij kwam voorzichtig weer rechtop, het geldstukje tusschen de tanden. De eerste, die hij zag, was ik, wit bestorven van schaamte; hij keek mij aan, spuwde het geldstuk uit en ging er zoo snel als hij kon vandoor, telkens achterom kijkend om te zien of ik volgde.

Dus daar zijn we toe gekomen in dat vreemde land, waar we letterlijk sterven van honger! Ik kwam geheel ontdaan thuis. Mijn eerste woord tot mijn moeder was: 'Waarom is Kees niet naar school? ik heb hem op straat gevonden, waar hij clownstoeren verricht voor geld. 't Is uw schuld, als de kinderen te gronde gaan. Als er een emmertje kolen te halen is of er moet op 't goed op de bleek gepast worden, houdt u ze uit school. En Dirk? Heeft u al een werkplaats gezocht, waar hij in de leer kan gaan?'

‘Nee, ik ben niet gegaan, hij is te klein.’

‘Hij is toch vijftien jaar; de kleinen moeten net zoo goed leeren als de grooten. Laat hem schoenmaker of kleermaker worden. Dat is geen zwaar werk, zooals wat onze Hein doet bij zijn smid.’

‘Schei toch uit met je praatjes! je bent net als je vader: je wilt de kleine kinderen laten werken om zelf 't geld te houden als je wat verdient.’

‘Ik sta er net zoo voor als zij; ik ken geen vak. U hebt ons in de wereld geschopt en nu laat u ons in 't wild opgroeien als onkruid en omkomen van ellende. *Ik* zal nooit kinderen krijgen!’

‘Wat is dat voor vuile taal? Waar kom je vandaan?’

‘Zeg, ik ben achttien jaar; 't is afschuwelijk ons in 't leven te hebben gegooid en dan van ons te maken wat u doet.’

‘Je praat naar dat je wijs bent; wij moeten de kinderen wel aannemen als ze komen.’

‘Nee maar! ik moet u zeker leeren, hoe u doen moet om ze niet te hebben.’

De deur ging open. Kees stond op den drempel, zonder binnen te durven komen. Ik keek hem niet aan.

‘Is er niets te eten?’ vroeg ik aan moeder.

‘Nee, ik dacht dat jij wat mee zou brengen.’

Kees kwam binnen; hij liep de kamer rond terwijl hij mij waarnam. Onze blikken ontmoetten elkaar. De zijne zeide:

‘Zie je, ik had je brood kunnen geven, maar jij zette zoo'n grooten mond op en nou zie je 't.’

O! die lieve jongen! hij had zijn best gedaan, zijn lenigheid te benutten, zijn handigheid, waarop hij zich

liet voorstaan tegenover de andere jongens. Wat eerst spel was geweest, waarin hij zich vrij had kunnen oefenen, wou hij nu gebruiken om ons eten te geven. Ik begon als een razende te snikken.

‘Wat moet er van hen worden? Wat moet er van hen worden?’

‘Wat 'n praatjes! 't Zal jou nogal veel kunnen schelen, wat er van hen wordt, als jij 't maar goed hebt. Als jij maar boeken hebt, lap je de rest aan je laars. Als jij zooveel hield van de kinderen, zou je niet altijd zoo op ze hakken als je doet.

Ik sprong vóór mijn moeder en brulde:

‘Maar ik wil, dat ze wat leeren, wat leeren! Zeker niet, dat 't vagebonden worden! dat ze in de gevangenis zullen eindigen! Begrijpt u dan niet, waar we naar toe gaan, nu ze groter worden?’

Zij haalde de schouders op. Er was niets aan te doen. En toch was dit dezelfde moeder, die, toen mijn oudste zuster en ik klein waren, ons niet naar een kosteloze school wou sturen en die haar mantel in den lommerd had gebracht om het schoolgeld te betalen.

Kees was opnieuw verdwenen. Een half uur later kwam hij terug met een groot brood. Moeder sneed het. Eerst wou ik er niet van hebben, maar overwonnen door den honger, nam ik een sneê.

‘Kees,’ zei ik, ‘kom eens hier.’

‘Waarom?’ vroeg hij wantrouwend.

‘Kom maar.’

Het was mijn bedoeling, mijn armen om hem heen te slaan, hem een zoen te geven en een beetje tegen mij aan te houden. Hij kwam; ik nam hem bij zijn schouders. Zijn mooie heldere oogen blikten verstandig en

reeds vol vermoeden van de jammerlijke levensdingen: 't greep mij zóó aan, dat ik hem door elkaar schudde en in 't gezicht schreeuwde:

‘Je moet 't niet doen! Je moet 't niet doen! Vuilik! Vuilik!’

‘Moeder, nou haalt die valsche meid me naar zich toe om me pijn te doen!’

Met een ruk maakte hij zich vrij en vluchtte naar moeder.

‘Ja, 't is een valsche judas, dat schepsel; ze heeft niets van mijn andere kinderen.’

‘Jawel! jawel! ik ben net als Kees, maar hij begrijpt 't niet.’

Ik begon hartstochtelijk te snikken. In dien tijd had ik de kracht, uren achtereen te schreien.

Honger-symphonie

We waren allemaal misselijk van den honger. Ik was niet uitgegaan, omdat ik niet wist, naar welken kant mij te wenden. Vader was op, verslapt; wij zagen hem bijna niet meer; hij zwierf rechts en links rond, buiten staat tot eenig ernstig werk.

Hein en Naatje spraken over 't kunstje, om aan één klein boterhammetje genoeg te hebben. Naatje vond, dat je 't in de rondte af moest knabbelen; 't laatste stukje, zoo groot als een cent, moest je in je mond houden en 't daar laten smelten.

‘Nee,’ antwoordde Hein, ‘zoo moet je niet doen. Langzaam eten maakt je honger erger; als ik genoeg wil hebben aan één sneê brood, slik ik de stukken in, haast zonder kauwen; dan krijg je later wel hoofdpijn, maar je honger is minder.’

Dirk kwam als een wervelwind binnen stuiven; hij liet de deur wijd open staan en begon dadelijk in de kasten, de laden, de kachel, tot onder de meubels toe naar iets eetbaars te zoeken. Zijn gezicht had een uitdrukking van waanzin. Toen hij niets vond, ging hij weer weg, zonder een woord te zeggen.

Moeder was uitgegaan; ze dacht, dat haar hoofdpijn beter zou worden, als ze voor de keukenramen de lucht van 't eten, dat er werd klaargemaakt, op ging snuiven; maar ze kwam nog zieker thuis en met nijpender honger.

‘Wat zouden de rijken toch eigenlijk eten? De lucht

alleen zou een doode opwekken, maar als je maag leeg is, sterf je van verlangen er naar. Wat moeten we doen? Wat moeten we doen?’

Daar ik duizelig was en mijn slapen hamerden, ging ik naar het raam om 't open te zetten; vóór 't winkelraam van den slager aan den overkant zag ik Kees staan, hij likte de ruit op de plaats, waar aan den binnenkant de hammen en ossetongen waren uitgestald. Als door een horzel gestoken, sprong ik op.

‘Moeder! Moeder!’ riep ik, ‘ga dadelijk mijn boeken verkoopen en laat Kees boven komen, of ik sla hem dood!’

Dol op lezen en wanhopig, dat ik geen Fransch kende en geen Hollandsche boeken kon krijgen, had ik hier en daar wat Vlaamsche boeken opgeduikeld. Er waren er bij, die ik, bij gebrek aan anderen, tien of twaalf maal gelezen had, zooals ‘Het ijzeren graf’ van Hendrik Conscience.

Zóó had ik een kleine bibliotheek bij elkaar gescharreld, die ik telkens weer verslond. Al meer dan eens had ik met woede den verkoop verboden; maar dien dag pakte ik al mijn oude boeken in een mand en stuurde moeder er mee uit, om ze te gaan verkoopen in de Galerie Bostier.

Net als vroeger met mijn communiejurk, dacht ik, dat wij een flinken prijs zouden krijgen voor die oude boeken, die mij alles waren.

Terwijl moeder uit was om ze te verkwansele, kwam de huurster van het huis, van wie wij onze kamer in onderhuur hadden, buiten adem boven.

‘Juffrouw, zeg aan uw moeder, dat ik haar nog een poos crediet geef. Ik weet, dat u al dagen lang zonder eten zit. En toen ik uw kleine Klaasje een boterham

wou geven, nam hij hem niet aan. 'Dank u wel, juffrouw, ik heb pas gegeten' zei hij. Ik weet, dat 't niet waar is en hij is nog zoo klein!'

Klaasje was acht jaar. Ik schokte op in ontroering.

Dus enkelen van ons waren nog niet overwonnen!

Moeder kwam spoedig terug. Met groote moeite had zij één franc en 75 centimes voor al mijn boeken gekregen.

Klaasje veroordeeld

De deur vliegt met groot lawaai open; een man komt binnen en trekt Klaasje bij zijn arm mee.

‘Is dat uw jongen? Hij heeft een winkelruit bij me gebroken. Als u vier en twintig francs wilt betalen is 't goed; anders geef ik 't aan.’

‘Vier en twintig francs?’ zei moeder op gelaten toon.

‘Onmogelijk man, dat kan ik niet betalen.’

‘Zooals u wilt,’ zei hij.

En ging heen.

‘Hoe is dat gebeurd?’ vroegen we aan Klaasje.

‘We speelden orkestje van de burgerwacht op de ruit van een leeg huis. Ik had de groote trom en toen ik boem-boem deed, ging mijn vuist door de ruit. We liepen hard weg, maar mijn bloote voet stootte tegen een steen en toen kon die man me krijgen.’

Moeder dacht, dat 't wel zoo'n vaart niet zou loopen. Een kind van negen jaar wordt toch niet veroordeeld!

‘Ik denk, dat 't op vader neer zal komen, als de zaak vervolgd wordt,’ zei ik.

We dachten er al niet meer aan, toen wij een dagvaarding kregen: Klaasje Oldema moest voor den rechter verschijnen.

‘Kom, 't is onmogelijk, dat dat voor die kleine jongen is; 't zal voor vader zijn. Waar kan vader wezen? We zien hem nooit meer.’

‘Weet ik 't? Hij zwerft rond; dat vindt hij wèl zoo prettig als voor vrouw en kinderen te zorgen.’

‘Toch moeten we hem vinden; hij moet met Klaasje meegaan.’

Moeder haalde de schouders op.

‘U schijnt 't u niet erg aan te trekken! Vindt u 't zoo eenvoudig, dat dat kleine kind voor de rechtbank moet komen?’

‘Wat zal ik er aan doen? Och! en een kind wordt toch niet veroordeeld.’

Daar waren we van overtuigd.

Toen wij op den dag van de rechtszitting vader nog niet gevonden hadden, zei ik aan moeder, met 't kind mee te gaan; maar haar onverschillige gezicht maakte mij ongerust.

‘Luister moeder, als u niet wilt, ga ik met hem mee. Maar als ik dan mijn werk kwijt ben, is 't uw schuld!’

Ik had sinds twee maanden heerlijk werk gevonden bij een antiquair: oude borduursels moesten overgebracht worden op een nieuw fond. Ik was dol op dat mooie werk en de antiquair had zelfs eens het fond gekozen, dat ik 't mooiste vond.

't Waren rose tulpen en mauve irissen, die nieuw opgezet moesten worden; de antiquair en zijn vrouw wilden ze op flesch-groen fluweel overbrengen. Daar ik naar een lap zwavelgele moireé keek, vroeg hij:

‘En jij kleintje, welk fond zou jij nemen?’

Ik wees op 't moireé. Hij legde er de bloemen op en zei: ‘Ze heeft gelijk, 't is voornamer en lichter.’

Ik vond 't dus heerlijk, in die mooie dingen te mogen werken en werd behoorlijk betaald.

‘Nee! nee!’ sprak moeder tegen, ‘je werk mag je er niet voor in den steek laten; ik zal gaan.’

‘Stellig?’

‘Stellig.’

Dus ging ik gerust naar mijn werk. Toen ik 's avonds terug kwam, wierp Klaasje zich in mijn armen, snikkend:

‘Ik moet in de gevangenis! In de gevangenis! Acht dagen!’

‘Wat? in de gevangenis? en heeft u daar niets aan kunnen doen, moeder?’

Zij knipte met haar oogen, maar gaf geen antwoord.

‘Ze is niet gekomen,’ fluisterde 't kind.

‘O! afschuwelijk mensch! jij bent ons ongeluk! Vooruit, ga vader opzoeken en gaan jullie samen maar weg; ik zal wel voor de kinderen zorgen. Door u zitten we vast; door u kan ik niets voor ze doen. Als u weg bent, heb ik m'n handen vrij en dan zal ik iets beters van ze maken. Ga weg, toe, ik bid er u om.’

Ze zei: ‘Hm.... hm...’ op minachtenden toon.

Eenige dagen later moest Klaasje, dat ventje, zoo fijn en teer als een hagedis, zich aanmelden aan de gevangenis ‘Petits Carmes’. Ditmaal ging ik met hem mee. Ik dacht een goed woordje voor hem te kunnen doen, maar de portier nam hem bij de deur in ontvangst en viel me ruw in de rede:

‘Jawel, dat kennen we! in de gevangenis zijn niets als onschuldigen.’

Het werd voor mij een week vol kwelling. Ik bleef hard tegen moeder; zij gaf geen antwoord, maar het trillen van haar wenkbrauwen verried haar ontroering.

Toen Klaasje terugkwam, vertelde hij ons, hoe hij die acht dagen had doorgebracht tusschen kleine veroordeelden van allerlei soort. Hij zag er bleek en

vervallen uit als een kleine vagebond; zijn kastanjebruine krullen wemelden van ongedierte.

‘Kom, ik zal je wasschen.’

Ik nam mijn eigen stuk zeep en mijn kam en begon zijn hoofd te reinigen. Hij liet 't willig toe, maar toen ik hem wou uitkleeden, spartelde hij tegen; dat duurde te lang.

‘En dan -’ zei hij en keek me met een brutaal gezicht aan, ‘jij kent dat niet, hè?’

Hij maakte gebaar van iets te stelen en in zijn zak te laten glijden.

‘Wat?’ vroeg ik verwonderd.

Hij trok zich los, sprong naar de deur, sloeg zich op de dijen, maakte met zijn omgekeerde hand een gemeen gebaar en joelde onder 't wegloopen: ‘Dat's voor jou!’

‘Klaasje! Klaasje!’ zei ik nog eens. ‘Moeder, kijk toch eens, hij heeft al gemeene manieren gekregen!’

‘Natuurlijk maak jij er weer een drukte over of hij schurft heeft meegebracht. Jij verveelt ons allemaal met je eeuwige fitterijen. Hij heeft luizen, nou ja, wat zou dat? Kinderen moeten luizen hebben; dat's een teeken van gezondheid!’

Een tijd later, toen ik geen werk meer had, lag ik alleen thuis op mijn canapé, verdiept in sombere droomerijen, toen de deur openvloog. Klaasje kwam binnen, gooide zich op den grond en kroop onder de canapé, achter hem aan kwam een woedende vrouw binnen.

‘Hij heeft de meerschuijmen pijp van mijn man gestolen,’ raasde ze. ‘Hij is bij mij thuis met mijn kinderen komen spelen; de pijp, een pijp van zes francs, lag op den schoorsteen. En toen die deugniet

weg was, was de pijp verdwenen; hij moet hem bij zich hebben. Ze zeggen, dat hij ook al in de gevangenis heeft gezeten; als ik 't geweten had, had ik hem niet met mijn kinderen laten spelen.'

'Hij is veroordeeld, omdat hij een ruit had gebroken,' protesteerde ik; 'niet voor diefstal; hij steelt niet: u mag zelf zijn zakken navoelen.'

Ik trok Klaasje van onder de canapé te voorschijn en trok zijn kiel uit, die ik de vrouw toegooide. Zij voelde er in: niets. Ik trok zijn broek uit en smeed die naar de vrouw toe. Toen de broek op den grond viel gaf hij een doffen klank. Wij sprongen allebei op en voelden er in.

In het achterdeel, dat ik sterker had gemaakt door er een stuk tegen te zetten, zat de pijp tusschen de stof en het andere stuk; de bovenkant was juist ver genoeg losgetornd om er één of ander voorwerp tusschen te laten glijden.

Klaasje was weer onder de canapé gevluht. De vrouw wilde schreeuwen, maar mijn gezicht scheen haar angstig te maken; want zij liep zoo gauw mogelijk weg; beneden aan de trap stelde zij zich schadeloos, door uit te brullen, dat zulk dievenpak weggejaagd moest worden.

Ik was als verstompt en verdoofd; koortsrillingen stegen op langs mijn lichaam; mijn knieën knikten. Ik kon alleen maar telkens roepen:

'Klaasje! Klaasje! mijn hagedisje!'

Klaasje verroerde zich niet.

In het gasthuis

Op een nacht moest Mina, toen zij van één van haar zwerftochten terugkwam, mijn canapé deelen. Ze trok dadelijk de heele deken over zich heen en tegen den morgen duwde zij mij op den grond, waar ik bleef doorslapen; ik werd met een hevige hoestbui wakker.

Sinds eenigen tijd voelde ik mij ziek en heel zwak; ik leed aan anderdaagsche koorts; en nu dien kouden nacht, midden in den winter....

Ik sleepte mij nog een dag of wat voort en verklaarde toen aan mijn moeder en zuster, dat ik naar het gasthuis ging, en dat ik er bleef als ze mij houden wilden.

Zij begonnen te lachen en toen ik wegging plaagden ze: ‘De koffie staat klaar als je terugkomt.’

Maar ik kwam niet terug; men hield mij in het ziekenhuis.

De geneesheer-directeur was een lange man van vijftig of vijf en vijftig jaar; hij had rosblond haar, in 't midden gescheiden, een grijzend baardje, en groote handen, bezaaid met zomersproeten; 't leek een forsche landlooper, die 's morgens vroeg in de boschjes de kippen van anderen den hals gaat omdraaien.

Hij ausculteerde mij, draaide me in alle richtingen, en constateerde een chronische bronchitis en malaria.

‘En 't gebrek lijden heeft haar erg verzwakt. Wat een aardig sprinkhaantje!’ zei hij lachend tot zijn leerlingen.

Hij schreef mij het volle rantsoen eten voor, Vanier stroop en een klein fleschje quinine om elken dag in eens in te nemen.

Ik was op een donderdag gekomen. De rust, de goede ligging en gezonde voeding maakten mij dadelijk sterker. Dus toen moeder en mijn zuster zondags kwamen, vonden ze mij frisch en blozend. En ik lachte, dat ik schudde; ik had om een boek gevraagd en men had mij 'Het Goudland' van Hendrik Conscience gegeven; ik gierde 't uit om de ongelooflijke naïveteit van die Vlaamsche boeren, die naar Californië gingen om goud te zoeken.

'Kom! jij bent niet ziek!' riep moeder. 'Ik begrijp niet, dat je hier voor je plezier blijft, terwijl wij thuis krêpeeren van honger. En hier is een brief van den antiquair; hij vraagt, of je weer borduursels over komt zetten.'

Ik lachte niet meer en toen de dokter op zijn rondgang bij mij kwam, vroeg ik hem op den man af, of ik werkelijk ziek was.

'Moeder beweert, dat ik alleen in 't gasthuis ben om mijn gemak te kunnen nemen.'

'Nee, nee, juffrouw, uw dochter is heel ernstig ziek; u moet haar hier laten.'

Ze gingen beteuterd weg.

De dokter liet mij me ontkleeden, ausculteerde me en teekende kringen op mijn lichaam.

Elken dag begon hij opnieuw.

Toen ik weer op was, kleepte hij mij uit, terwijl ik stond, liet mijn hemd door zijn leerlingen ophouden en bevoelde en betastte mij naar believen.

De leerlingen, de zuster en ik lieten ons door die manoeuvre niet lang om den tuin leiden.

In de kraaminrichting heerschte in dien tijd eene infectie, gevaarlijk voor de kraamvrouwen. Men was genoodzaakt, enkelen van haar op andere zalen onder te brengen; op mijn zaal waren er minstens vier. Sommigen hadden een moeilijke bevalling gehad en jammerden dag en nacht.

In den nacht na vastenavond kon ik niet slapen, doordat twee kraamvrouwen, die pas op zaal waren gebracht, onophoudelijk kermden. Toch wekte de karnavalsmuziek op straat een dollen lust tot dansen in mij op. Ik ging overeind zitten. De groote zaal van acht en twintig bedden was alleen in 't midden verlicht door één getemperde gasvlam. De lekkere kachelwarmte, de witte gordijnen, de jonge gezichten op de kussens naast me, waren mij al zoo eigen geworden, of ik hier thuis was.

Ik luisterde naar de pret buiten en hunkerde om er bij te zijn. Zachtjes riep ik mijn bedbuurtje, ook een jong meisje:

‘Toinette! Toinette! luister eens: er wordt gezongen en de muziek speelt een wals.’

‘'n Wals? 'n Wals?’ bromde zij slaperig.

Ze ging opzitten in bed.

‘Ja, ik hoor 't; ze zijn flink aan 't pret maken.’

Ik zag haar zwarte oogen schitteren en met haar gepijpte muts schuins op 't hoofd was zij mooi, echt mooi!’

Eén van de kraamvrouwen kermde:

‘O! mijn buik! mijn buik!’

‘Kom mee door het raam kijken,’ zei Toinette.

Wij stonden op en liepen op bloote voeten naar het raam, om door de jaloezie te kijken, maar het balkon nam 't uitzicht weg. We deden het raam open en in

ons hemd op het balkon staande, zagen wij troepen gemaskerden, die in de rondte dansten en uit alle macht schreeuwden en joelden.

De kou joeg ons al gauw weer naar binnen.

Een Duitsche kraamvrouw kermde:

‘Ich will nicht sterben! Ich will nicht sterben!’

‘God Toinette! zij lijdt zoo vreeselijk.’

‘Als je nooit wou lachen, omdat ze hier grienen, kon je zelf wel uitknijpen.’

Een andere jonge patiënt was ook opgestaan en met ons drieën dansten wij een polka.

Op de gang kwamen een zuster en een dienstbode aan, om de ronde te doen; we hadden net tijd, achter de bedden neer te duiken en zóó in het onze te komen.

De zuster scheen voort te glijden. Vóór haar uit verspreidde de lantaarn een zwak, vaag schijnsel, dat trillenden weerschijn gaf op haar lief, zacht gezicht, overschaduwde door de witte kap.

De dienstbode, in een shawl gewikkeld, volgde haar op den voet.

Vóór verschillende bedden hief de zuster haar lantaarn in de hoogte. Bij de kraamvrouw, die kermde: ‘o mijn buik! mijn buik!’ bleef zij staan, schikte de dekens terecht, zeide iets op rustigen toon en ging verder.

Ik had geen tijd gehad, mij goed toe te dekken en hield mij slapend.

Zij dekte mij toe, liep langs mijn bed en mompelde:

‘De directeur noemt haar sprinkhaan. Hij heeft wel gelijk; zij heeft al even weinig beenderen als vleesch.’

Ik voelde, dat zij mij vriendelijk gezind was en haar kalme trekken brachten iets bedarends over mij.

De dienstbode, een Vlaamsche boerin, antwoordde:

‘Ik mag die meid niet; ze is niet zooals onze andere zieken en de dokter...’

‘St! st!’ kwam de zuster.

‘Ich will nicht sterben! Ich will nicht sterben!’ kermde de andere kraamvrouw.

‘Die komt den nacht niet door,’ zei de non. ‘En ik kan niet eens met haar over God spreken; ze is protestant.’

Ze gingen weg op zachte voeten en na nog eenige keeren stilgestaan te hebben, vervaagden zij in de schaduw.

Toinette kroop bij het andere meisje in bed; die twee deden vreemde dingen samen.

Onder het inslapen hoorde ik als uit de verte:

‘O! mijn buik! mijn buik!’

Het feestrumoer op straat en de muziek maakten mij weer wakker.

De Duitsche klaagde àl zwakker:

‘Ich will nicht sterben! Ich will nicht sterben!’

Het maakte mij akelig; ik begon te schreien. Ik kende een beetje Duitsch; ik ging naar haar bed en vroeg of ik iets voor haar doen kon. Als in waanzin greep zij mijn hand en met reeds half verlamde tong herhaalde zij:

‘Ich will nicht sterben; das Kleine lebt, ich muss leben für ihn.’

Ik bleef bij haar. Tegen den morgen stierf zij.

Na zes weken voelde ik mij weer genoeg aangesterkt om weg te gaan. Moeder was mij nog eens komen zeggen, dat vader zichzelf beloofd had, mij bij mijn haren er uit te slepen, als ik nu niet thuis kwam; maar de geneesheer-direkteur had voet bij stuk gehouden.

Op den ochtend van mijn vertrek onderzocht hij mij langen tijd en raadde mij, voort te gaan met de Vanier stroop en de quinine. Ik antwoordde, dat ik geen medicijnen koopen kon.

‘Kom maar bij mij; dan zal ik ze je geven.’

Den volgenden morgen ging ik naar hem toe. Hij liet mij wachten, tot alle patiënten weg waren. Toen ik in zijn spreekkamer kwam, schoof hij den grendel voor de deur en nam mij in zijn armen; zijn tanden klapperden. Toen ik een beweging achteruit maakte, liet hij me los en zei:

‘Laat mij je borstje nog eens bekijken.’

En hij maakte mij bloot.

Hij liet mij op den divan zitten en zei:

‘Je hebt een heel zwakke borst. 't Kon verkeerd aflopen, als je niet voor jezelf zorgt; je moet goed de medicijnen innemen, die je hier altijd kunt vinden.’

Ik begreep hem volkomen.

Ik zal sterven, als ik niet voor mezelf zorg. Voor mezelf zorgen, dat wil zeggen, de medicijnen innemen, die ik niet kan betalen, maar die hij me geven zal in ruil voor mijn lichaam.

En dan.... wat zal er worden van thuis als ik sterf? Nu al voel ik, dat alles ontredderd raakt; wat zou er gebeuren zonder mij? Onze kinderen, zoo goed, zoo verstandig en zoo mooi, zouden onherroepelijk ten onder gaan. Klaasje, mijn hagedisje, is al in de gevangenis geweest; en moeder heeft evengoed als de kinderen mijn verwijten noodig, om niet alles verloren te laten gaan.

Ik hield niet meer van moeder, maar nu mijn oordeel gerijpt was, had ik medelijden met haar.

Had zij niet negen kinderen ter wereld gebracht te

midden van de afgrijselijkste ellende? Ze zou in het kraambed van honger gestorven zijn, als de burens haar niet af en toe een kop koffie of een boterham hadden gebracht. En dan stonden wij allen nog hongerig om haar heen om 't grootste deel ervan op te eischen.

En toen Dirk uitgemergeld was door honger en koorts, was zij toen niet restjes eten gaan vragen in een huis, waar zij kinderen voor het raam had gezien, in de gedachte, dat een moeder 't niet aan een moeder zou weigeren?

En hoe snikte zij toen ze thuiskwam, omdat zij was afgescheept?

Ik begon te begrijpen, waarom zij zoo vaak haar schouders ophaalde.

De oude man zei:

‘Je kunt zoo niet voortgaan; je voelt je misschien niet ziek, maar je bent 't toch.’

‘Ja, er valt niet mee te lachen,’ zei ik in mezelf.

‘Als je goed voor jezelf zorgt, wordt je nog mooier en je bent al verrukkelijk.’

Hij zag, dat ik aan heel iets anders dacht en wierp mij achterover op den divan.

Toen ik eenmaal buiten was, kwam wanhoop over me; maar wat moest ik doen?

Ik wil niet als borstlijdster sterven, zooals de stumperts, die ik daarginds heb zien sterven; ik kan 't niet en ik hoef 't niet!

Een jonge vrouw had ik uren lang in doodstrijd zien liggen; vijf jaar lang was zij van tijd tot tijd in 't gasthuis gekomen om op te knappen; haar hikken was twee zalen ver te hooren.

In 't laatste oogenblik gaf een zuster haar een

brandende kaars in de hand; de dienstbode, die aan den anderen kant van het bed stond, vertelde van de pret, die zij pas had gehad op de kermis in haar dorp; de zuster had plezier onder het luisteren; beiden bogen zich lachend over het bed, zonder zich te bekommeren om de stervende, wier verstandige blik van de één naar de ander ging. De was van de kaars druppelde op de hand van de jonge vrouw en brandde haar huid. Het hikken werd sneller; ze vertrok haar gezicht in een malle grijns, beet zich op de tong en dat was alles. De zuster nam de kaars weg, keek achteloos naar de doode en ging al pratend met de dienstbode heen.

Een tuberculeuse naaister was op haar sterfbed bevallen, maar toen zij verlost was en het kindje werd weggenomen om gewasschen te worden, lichtte zij met groote moeite haar armen op en stamelde:

‘Ik zal 't nooit zien!’

Zij werd blauw-bleek, haar hoofd wiegde van rechts naar links; ze was dood.

En ik zou zóó sterven! nooit!

Als ik niet beter word, heb ik nog vijf jaar te leven; dan ben ik vier en twintig jaar. Klaasje nog maar veertien en ik zal er niet meer zijn. O nee! nee! dat niet! Ik moet die medicijnen hebben om te genezen. De dokter kan ze krijgen uit de apotheek van het gasthuis; dus ik heb ze altijd.

Als mijn flesschen leeg waren, ging ik weer naar den dokter, en elken keer schoof hij den grendel voor de deur.

Prostituée

'Mijn dochter heeft het gele briefje'.

Dostoïevsky.

Wij zaten alweer zonder eten. Sinds twee dagen sloeg Hein met zijn zwaren smidshamer op het aanbeeld, zonder dat hij iets gegeten had; hij was op een stoel neergezakt, bleek, met gebogen hoofd en de armen slap langs zijn lichaam.

'Ik kan niet meer, ik kan niet meer,' zei hij telkens.

Klaasjes beentjes waren onder hem doorgeknikt en hij zat op den grond tegen den muur; de andere kinderen waren hier en daar door de kamer verspreid, ziek van honger.

Moeders koortsachtig gloeiend gezicht en 't snelle knippen van haar oogen zeiden duidelijk, hoe 't met haar gesteld was; wat mij betreft, koude rillingen huiverden langs mijn lichaam.

Mijn oudste zuster was van ons weggegaan en wij wachtten vader, die sinds 's morgens uit was om te trachten iets te verdienen. Hij kwam dronken thuis en vroeg om eten.

Ik keek om mij heen en voelde, dat er een ongeluk zou gebeuren, als er niet terstond een uitweg werd gevonden. Mijn besluit was genomen. Ik maakte een sleep aan mijn rok, kamde mijn haar over mijn voorhoofd en schikte mij zooveel mogelijk op; 't speet mij, dat ik geen blanketsel bezat, zooals ik de prostituee's

had zien gebruiken; toen zei ik aan moeder, dat ik uitging. Zij wou meegaan om des te eer de levensmiddelen te hebben.

Toen wij midden in de stad waren, wees ik haar, op een afstand te blijven. 't Duurde niet lang, of een man gaf mij een teeken, hem te volgen en nam mij mee in een rendez-vous huis. Toen ik naderhand mijn loon opeischte, vroeg hij, of ik hem voor den gek hield.

‘Voor vijf francs kan ik een chique dame krijgen; jij bent zoo armoedig en smerig als een bedelaarster. Vooruit! laat me door.’

Beneden weigerde hij, de kamer te betalen. De verhuurster dreigde ons met de politie en hij eindigde met de zaak in orde te maken. Toen wij heengingen, riep de vrouw mij na: ‘Smerig lompepak, als je nog eens terug durft komen, geef ik je aan!’

Moeder wachtte mij op op de boulevard; toen ik haar het geval vertelde, stond zij verslagen.

‘Wat kon ik doen? Wat kon ik doen? Ik heb gevaar geloopt, zwanger te worden van een vreemde of de vuile ziekte te krijgen, ik ben uitgescholden en alles voor niets! voor niets! en de kinderen, o God, de kinderen!’

Ik schreide, met mijn gezicht tegen een boom. Maar toen ik in verbeelding onze kinderen zag, die naar ons uitkeken, keerde al mijn energie terug.

‘Ik zal doorgaan,’ zei ik, ‘maar gaat u dan wat verder weg; u volgt me op de hielen.’

Ik had geen zakdoek en toen ik mijn tranen met mijn handen afveegde, maakte ik mijn gezicht zwart.

Weldra hoorde ik achter mij mompelen:

‘Kleintje, kleintje....’

Ik keerde mij om en zag, dat een reus van een man mij volgde.

‘Kleintje, kom es mee.’

Ik volgde hem.

Hij bracht me in een ander huis en gaf mij te voren enkele franken.

Hij hanteerde mij heel voorzichtig, stellig was hij bang, mij te breken. Hij lachte om mijn zwarte gezicht, hij lachte om mijn magerheid en had schik in het tengere van mijn heele wezen; onophoudelijk herhaalde hij:

‘Kleintje, kleintje!’

Na een poos werd er aan de deur geklopt en iemand riep: ‘Hé daar, jullie! de tijd is voorbij; er wachten anderen, die moeten de kamer hebben.’

In de gedachte, dat het de politie was, had ik mij verschrikt tegen den reus aangegooid, wat hem nog vroolijker maakte. Hij sloeg zijn armen om me heen, en mompelde, zachtjes lachend:

‘Stil maar kleintje! Stil maar kleintje!’

Wat deed 't mij goed, tegen die geweldige borst aan te liggen! Voor 't eerst van mijn leven voelde ik mij beschermd.

Alle agenten van de stad zouden die armen om mij heen niet hebben kunnen losmaken; hij zou lachend gezegd hebben:

‘Kom, 't is maar een kleintje, een kleintje!’

Eenmaal op straat, liep ik op een draf naar moeder. We kochten wat armoedige leeftocht en onder aan de trap riepen wij naar de kinderen:

‘We hebben brood! We hebben brood!’

Na enkele dagen liep ons huishouden zoo geregeld, als 't nog nooit geloopt had. De kinderen aten op

tijd, werden gewasschen, gingen naar school; moeder bemoeide zich met het huishouden; vader dronk niet meer: hij zette koffie en schilde aardappelen. Ik alleen lag in elkaar gekromd op de oude canapé, die mij als bed diende en raasde en schreide.

De gemakkelijkerheid, waarmee mijn ouders dezen toestand aanvaardden, wekte in mij een afkeer jegens hen, die met den dag grooter werd. Zij waren zoover gekomen, dat zij eenvoudig vergaten, hoe ik, de mooiste uit het nest, mij elken avond op straat gaf aan wie mij hebben wilde.

Zeker, er was geen ander middel voor ons om niet van honger te sterven, maar ik kon niet dulden, dat dit middel aanvaard werd zonder 't heftige verzet en de verwenschingen, die dag en nacht als een pijniging in mij raasden.

Ik was te jong om te begrijpen, hoe bij hen de ellende zijn werk volbracht had, terwijl ik nog heel mijn jeugd en heel mijn levenskracht bezat om tegen het lot op te tornen.